

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

О. В. Талдикін

**ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА
ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**
(структурно-логічні схеми і таблиці)

Навчальний посібник

У трьох частинах

Частина 1

Дніпро
2024

УДК 94(41/99)+340.15

Т 16

*Рекомендовано науково-методичною радою
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 11 від 22.05.2024)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор юридичних наук, професор **Оксана ЛЕГКА** –
професор кафедри міжнародного права
Університету митної справи та фінансів;

доктор юридичних наук, професор **Руслана МАКСАКОВА** –
завідувач кафедри конституційного, адміністративного та трудового
права Національного університету «Запорізька політехніка».

Талдикін О. В.

Т 16 Історія держави та права зарубіжних країн (структурно-логічні схеми і таблиці) : навч. посібник. У 3-х ч. / О. В. Талдикін. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. 1. 256 с.

ISBN 978-617-560-028-3

Посібник підготовлено відповідно до навчальної програми з курсу історії держави і права зарубіжних країн. У ньому викладено матеріал стосовно виникнення, функціонування та розвитку держави і права зарубіжних країн у вигляді структурно-логічних схем і таблиць.

Для здобувачів вищих юридичних навчальних закладів та викладачів.

Автор:

*к.ю.н., доц. **О. В. Талдикін** – доцент кафедри теорії держави та права
Дніпровського державного університету внутрішніх справ.*

ISBN 978-617-560-028-3

© Талдикін О.В., 2024

© ДДУВС, 2024

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	6
Розділ 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	
1.1. Історія держави та права зарубіжних країн як наука та навчальна дисципліна	11
1.2. Структура історії держави та права зарубіжних країн	12
1.3. Місце історії держави та права зарубіжних країн у системі юридичних наук	13
1.4. Основні періоди розвитку цивілізації	14
1.5. Право як соціальний регулятор	15
1.6. Хронологія конкретних історичних періодів	16
1.7. Об'єкт і предмет дисципліни	17
1.8. Закономірності розвитку держави та права	18
1.9. Функції історії держави та права	19
1.10. Методологія історії держави та права	20
1.11. Принципи історії держави та права	21
1.12. Підходи до пізнання історії держави та права	22
1.13. Методологія. Загальнонаукові методи	23
1.14. Методологія. Спеціально-наукові методи	24
1.15. Стадії послідовності в історико-правовому дослідженні	25
1.16. Міжпредметні зв'язки	26
<i>Контрольні запитання</i>	27
Розділ 2. СОЦІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕГУЛЯЦІЯ У ПЕРВІСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	
2.1. Інтерпретація первісного суспільства відносно цивілізації	28
2.2. Історична періодизація первісного суспільства	29
2.3. Майнове та соціальне розшарування як критерій класифікації	30
2.4. Археологічна та антропологічна періодизації первісного суспільства	31
2.5. Передумови ускладнення додержавної регуляції	32
2.6. Додержавні інститути соціальної регуляції: праобщина	33
2.7. Додержавні інститути соціальної регуляції: рання родова община	34
2.8. Додержавні інститути соціальної регуляції: пізня родова община	35
2.9. Додержавні інститути соціальної регуляції: територіальна (сусідська) община	36
2.10. Рання родова община патріархального типу: організація влади	37
2.11. Пізня родова община: організація влади	38

2.12. Суб'єкти влади та органи управління в первісному суспільстві	39
2.13. Суб'єкти влади та органи управління: вікові групи, чоловічі (жіночі) спілки і таємні ради	40
2.14. Горизонтальна та вертикальна структура влади	41
2.15. Вождівство: характерні риси	42
2.16. Вождівство: функції вождів	43
2.17. Вождівство: типологія	44
2.18. Протодержава: умови створення та структура	45
2.19. Протодержава: складна протодержава та вторинна урбанізація	46
2.20. Протодержава: організація влади	47
2.21. Ознаки норм соціальної регуляції у первісному суспільстві	48
2.22. Саморегуляція первісного суспільства	49
2.23. Свідомість первісної людини: соціонормативний аспект	50
2.24. Соціальні заборони у первісному суспільстві: табу	51
2.25. Передумови виникнення державної регуляції	52
2.26. Первинність права відносно держави	53
<i>Контрольні запитання</i>	54

Розділ 3. РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА У ПЕРІОД СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

3.1. Фактори активізації та передачі державно-правового досвіду	55
3.2. Шляхи формування державної влади у період Стародавнього світу	56
3.3. Періодизація Стародавнього світу	57
3.4. Розвиток суспільства та державних утворень Стародавнього світу (кінець IV тис. – кінець II тис. до н. е.)	58
3.5. Розвиток суспільства та державних утворень Стародавнього світу (початок I тис. до н. е. – V ст. до н. е.)	60
3.6. Розбіжності розвитку західних і східних держав	62
3.7. Форми експлуатації	63
3.8. Джерела рабства	64
3.9. Суспільний лад держав Стародавнього Сходу	65
3.10. Східна деспотія	66
3.11. Право Стародавнього Сходу	67
3.12. Залишкові норми первісного суспільства	68
3.13. Архаїчне право	69
3.14. Основні державні утворення Стародавнього світу	70
<i>Контрольні запитання</i>	89

Розділ 4. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

4.1. Додинастичні періоди та Раннє царство	90
4.2. Давнє царство та Перший перехідний період	91
4.3. Середнє царство – Другий перехідний період	92
4.4. Нове царство	93

4.5. Третій перехідний період	94
4.6. Пізнє царство	95
4.7. Суспільний лад. Нове царство	96
4.8. Державний лад. Центральний апарат. Нове царство	97
4.9. Державний лад. Місцеве управління. Нове царство	98
4.10. Судові органи	99
4.11. Судовий процес	100
4.12. Джерела права	101
4.13. Право на землю	102
4.14. Злочини	103
4.15. Покарання	104
4.16. Договірне право	105
<i>Контрольні запитання</i>	106

Розділ 5. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

5.1. Початковий період (2900-2750 рр. до н. е.)	107
5.2. Ранні династії (2750-2310 рр. до н. е.)	108
5.3. Стародавні централізовані держави деспотичного характеру (XXIV–XIX ст. до н. е.)	109
5.4. Старовавилонський період (XX–XVII ст. до н. е.)	111
5.5. Середньовавилонський період (XVI–X ст. до н. е.)	112
5.6. Державний лад. Центральні органи у Стародавньому Вавилоні (XX–XVII ст. до н. е.)	113
5.7. Державний лад. Місцеве управління у Стародавньому Вавилоні (XX–XVII ст. до н. е.)	114
5.8. Стани населення у Старовавилонський період	115
5.9. Стани населення Вавилону (XVI–X ст. до н. е.)	116
5.10. Правові джерела стародавніх держав Месопотамії	117
5.11. Закони Шульгі (2093-2047 рр. до н. е.)	118
5.12. Закони Ліпід-Іштара (близько 2003 р. до н. е.)	119
5.13. Закони царства Ешнунни (близько 1800 р. до н. е.)	120
5.14. Закони царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н. е.)	121
5.15. Судовий процес за законами царя Хаммурапі	122
5.16. Покарання за законами царя Хаммурапі	123
5.17. Середньоасірійські закони (II тис. до н. е.)	124
5.18. Структура середньоасірійських законів	125
<i>Контрольні запитання</i>	126

Розділ 6. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

6.1. Додинастичний період історії держави у Стародавньому Китаї	127
6.2. Династії Шан-Інь, Чжоу, Цін, Хань	128
6.3. Династія Шан-Інь (XVII–XII ст. до н. е.)	

Державний та суспільний лад	137
6.4. Династія Шан-Інь (XVII-XII ст. до н. е.) Територіальний устрій	138
6.5. Період Чжоу (XI ст. – 221 р. до н. е.). Посадові особи	140
6.6. Держави Стародавнього Китаю (з найдавніших часів до кінця V ст. до н. е.)	141
6.7. Держави Стародавнього Китаю. Період семи царств (V-III ст. до н. е.)	143
6.8. Державний лад Західного Чжоу (1122-771 рр. до н. е.)	144
6.9. Суспільний лад. Аристократія. Династія Чжоу	145
6.10. Суспільний лад. Вільне населення. Династія Чжоу	146
6.11. Суспільний лад. Залежні категорії населення. Династія Чжоу	147
6.12. Територіальний устрій князівства Західне Чжоу	148
6.13. Державний лад імперії Цінь (221-207 рр. до н. е.)	149
6.14. Реформи Шан Яна	150
6.15. Реформи Лю Бана (207 р. до н. е. – 220 р. н. е.)	151
6.16. Реформи імператора У Ді (140-87 рр. до н. е.)	152
6.17. Реформи Ван Мана (1-5 рр. н. е.)	153
6.18. Імперія Хань. Державний лад. Місцеві органи управління	154
6.19. Північна Вей. Реформи імперії Тоба Хун (70-80-ті рр. V ст.)	155
6.20. Джерела права Стародавнього Китаю	156
6.21. Періодизація права Стародавнього Китаю	157
6.22. Право власності на землю у Стародавньому Китаї	158
6.23. Право власності на рабів у Стародавньому Китаї	159
6.24. Договірне право Стародавнього Китаю	160
6.25. Злочини у Стародавньому Китаї	161
6.26. Покарання у Стародавньому Китаї	162
<i>Контрольні запитання</i>	163

РОЗДІЛ 7. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

7.1. Періодизація Стародавньої Індії	164
7.2. Правителі Магадги. Буддійський період (IV-III ст. до н. е.)	165
7.3. Династія Маур'їв	166
7.4. Правителі Шунга і Канва	167
7.5. Династія Гуптів	168
7.6. Харашпська цивілізація. Державний та суспільний лад	169
7.7. Суспільний лад Стародавньої Індії	170
7.8. Племенна структура давньоіндійського суспільства	171
7.9. Військова демократія. Ведійський період	172
7.10. Імперія Маур'їв. Державний лад	173
7.11. Право Стародавньої Індії	174
<i>Контрольні запитання</i>	175

Розділ 8. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ	
8.1. Періодизація. Егейська цивілізація	176
8.2. Періодизація. Полісний період	178
8.3. Риси державного ладу Крито-Кікладської монархії (XVII-XV ст. до н. е.)	180
8.4. Риси суспільного ладу Крито-Кікладської монархії (XVII-XV ст. до н. е.)	181
8.5. Риси права Крито-Кікладської монархії (XVII-XV ст. до н. е.)	182
8.6. Мікенська цивілізація. Центральний апарат управління (XVI-XI ст. до н. е.)	183
8.7. Мікенська цивілізація. Місцеве управління (XVI-XI ст. до н. е.)	184
8.8. Мікенська цивілізація. Суспільний лад (XVI-XI ст. до н. е.)	185
8.9. Суспільна структура в Гомерівській Греції (VIII-VI ст. до н. е.)	186
8.10. Організація влади в Гомерівській Греції (VIII-VI ст. до н. е.)	187
8.11. Гортинські закони (кінець VII – початок VI ст. до н. е.)	188
8.12. Античний поліс та полісний союз як форми державного устрою	189
8.13. Держава Лакедемон (Стародавня Спарта)	190
8.13.1. Основні етапи розвитку Спартанської держави	190
8.13.2. Суспільний лад Стародавньої Спарти. Аристократія	192
8.13.3. Суспільний лад Стародавньої Спарти. Вільне населення	193
8.13.4. Суспільний лад Стародавньої Спарти. Залежне населення	194
8.13.5. Державний лад Стародавньої Спарти. Центральні органи	195
8.13.6. Державний лад Стародавньої Спарти. Структура Герусії	196
8.13.7. Державний лад Стародавньої Спарти. Колегія ефорів та Апелла... ..	197
8.13.8. Державний лад Стародавньої Спарти. Інститут влади архагетів	198
8.13.9. Організація війська Стародавньої Спарти. Армія (IV ст. до н. е.)	199
8.13.10. Стародавня Спарта. Закони Лікурга. Загальна характеристика	200
8.14. Стародавні Афіни	201
8.14.1. Стародавні Афіни. Суспільний лад. Синоїкізм	201
8.14.2. Стародавні Афіни. Суспільний лад. Неповноправні та залежні категорії осіб	202
8.14.3. Стародавні Афіни. Реформи Солона. Сисахфія	203
8.14.4. Стародавні Афіни. Суспільний лад. Реформи Солона (594-593 рр. до н. е.)	204
8.14.5. Стародавні Афіни. Державний лад. Реформи Солона. Рада 400-т	205
8.14.6. Стародавні Афіни. Суспільний лад. Реформи Клісфена	206

8.14.7. Стародавні Афіни. Державний лад. Центральні органи. (V-IV ст. до н. е.).....	207
8.14.8. Стародавні Афіни. Державний лад. Колегії та посадові особи V-IV ст. до н. е.	208
8.14.9. Стародавні Афіни. Державний лад. Колегії магістратів (V-IV ст. до н. е.).....	209
8.14.10. Стародавні Афіни. Право. Інститут остракізму	210
8.14.11. Стародавні Афіни. Право. Закони Солона	211
Контрольні запитання	212
Розділ 9. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО КАРФАГЕНУ	
9.1. Суспільний лад Карфагенської держави (середина I тис. до н. е.)	213
9.2. Карфагенський поліс	214
9.3. Державний лад Карфагену. Період республіки	215
9.4. Адміністративно-територіальний устрій Карфагену. Метрополія	216
9.5. Адміністративно-територіальний устрій Карфагену. Залежні землі	217
9.6. Право Карфагену	218
Контрольні запитання	219
Розділ 10. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО РИМУ	
10.1. Періодизація Стародавнього Риму	220
10.2. Царський період (754/753-510/509 рр. до н. е.)	221
10.3. Адміністративна реформа Сервія Туллія	224
10.4. Цензова реформа Сервія Туллія	225
10.5. Суспільний лад. Царський період	226
10.6. Державний лад. Царський період	227
10.7. Суспільний лад. Вільні категорії населення	228
10.8. Суспільний лад. Залежні категорії населення	229
10.9. Державний лад. Період республіки	230
10.10. Державний лад. Магістрати	231
10.11. Державний лад. Принципат	236
10.12. Державний лад. Домінат	237
10.13. Римське право. Періодизація та джерела	238
10.14. Римське право. Принципи	239
10.15. Римське право. Структура	240
10.16. Римське право. Законотворчість	241
10.17. Римське право. Право користування та володіння	242
10.18. Римське зобов'язальне право. Делікти	243
10.19. Римське зобов'язальне право. Квазіделікти	244
10.20. Римське зобов'язальне право. Договори	245
10.21. Римське зобов'язальне право. Квазідоговори	246
Контрольні запитання	247
БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК	248

ПЕРЕДМОВА

Вивчення курсу історії держави та права зарубіжних країн передбачає опанування матеріалу зі значним обсягом інформації, що насичений різноманітними історичними персоналіями, датами, термінами та охоплює величезний хронологічний період – від виникнення первісних форм суспільної регуляції, з яких бере свій початок і розвивається держава та право взагалі, і до сьогодення.

У першій частині навчально-методичного посібника викладено матеріал, що охоплює найбільш масштабні за часом історичні періоди людства, які є актуальними насамперед як первинні періоди виникнення правової регуляції в людському суспільстві та являють собою перші кроки, котрі робила людина на шляху державної організації суспільства.

Труднощі, що пов'язані із засвоєнням навчального матеріалу, розтягнутого в просторі та часі, спонукають до пошуків нових підходів у викладанні курсу історії держави та права зарубіжних країн, з використанням широкого кола інтерактивних засобів наочності, комп'ютерних програм, а також структурно-логічних схем і таблиць.

На жаль, часто схематизація навчального матеріалу з історії сприймається як один із найлегших шляхів його подання через спрощення історичної дійсності, що, зі свого боку, тягне за собою певну деформацію останньої. Більшість так званих опорних конспектів із історичних та правових дисциплін, як правило, побудована за єдиною схемою, що не дає можливості прослідкувати унікальність, специфічність тієї чи іншої держави або її правової системи. При підготовці представлених структурно-логічних схем і таблиць основний акцент робився на досягненні максимальної об'єктивності та демонстрації того, що сама собою схематизація є достатньо універсальною формою подання навчального матеріалу, який може бути ретельно засвоєний за допомогою структурно-логічних схем і таблиць.

Одним із головних принципів, котрим керувався автор при розробці структурно-логічних схем і таблиць, є принцип історизму, нерозривності історичного процесу. Також враховано співрозмірність хронологічної тривалості конкретно-історичних етапів розвитку людства, коли більш тривалі періоди потребували більш ретельної розробки.

Актуальність питань вивчення курсу історії держави та права країн Стародавнього Сходу зумовила обґрунтоване дослідження періодизації розвитку форм соціальної регуляції, врахування причин і

передумов виникнення перших державних утворень та загальних особливостей розвитку держави та права.

Запропонований оригінальний посібник, представлений у вигляді схем та таблиць, безумовно, не є альтернативою класичному тексту підручника, але він буде візуально сприятливішим для повноцінного засвоєння специфічної інформації, що містить численні історичні персоналії, терміни, назви, дати, періоди та охоплює величезний хронологічний масив.

У підготовці навчального посібника автор спирався на попередні власні розробки в цій сфері та праці у співавторстві, зокрема:

– Талдикін О. В., Самотуга А. В. Всесвітня історія держави та права в структурно-логічних схемах і таблицях : навч. посібник. Вступ до історії держави і права зарубіжних країн. Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2005. 72 с.;

– Талдикін О. В. Всесвітня історія держави та права в структурно-логічних схемах і таблицях : навч. посібник. Держава та право Давнього Єгипту. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 34 с.;

– Талдикін О. В. Всесвітня історія держави та права в структурно-логічних схемах і таблицях : навч. посібник. Держава та право Давнього Китаю. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2007. 53 с.;

– Талдикін О. В., Папірна А. В. Держава та право Давнього Єгипту (структурно-логічні схеми і таблиці). *Юриспруденція XXI століття: теорія і практика : зб. тез.* Дніпропетровськ, 2008. С. 236–251;

– Талдикін О. В., Папірна А. В. Держава та право Давньої Месопотамії (структурно-логічні схеми і таблиці). *Юриспруденція XXI століття: теорія і практика : зб. тез.* Дніпропетровськ : ДДУВС, 2008. С. 251–269;

– Талдикін О. В. Форма держави: еволюційний підхід, ретроспективний аналіз. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2010. № 2. С. 52–60;

– Талдикін О. В. Історія держави і права країн Давнього Сходу : навч. посібник. Структурно-логічні схеми і таблиці. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 136 с.;

– Талдикін О. В. Розвиток права первісних державних утворень та деякі норми регуляції первісного суспільства. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матеріали наук. семінару* (м. Дніпро, 10 груд. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 82–84.

Розділ 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

1.1. Історія держави та права зарубіжних країн як наука та навчальна дисципліна

1.2. Структура історії держави та права зарубіжних країн

1.3. Місце історії держави та права зарубіжних країн у системі юридичних наук

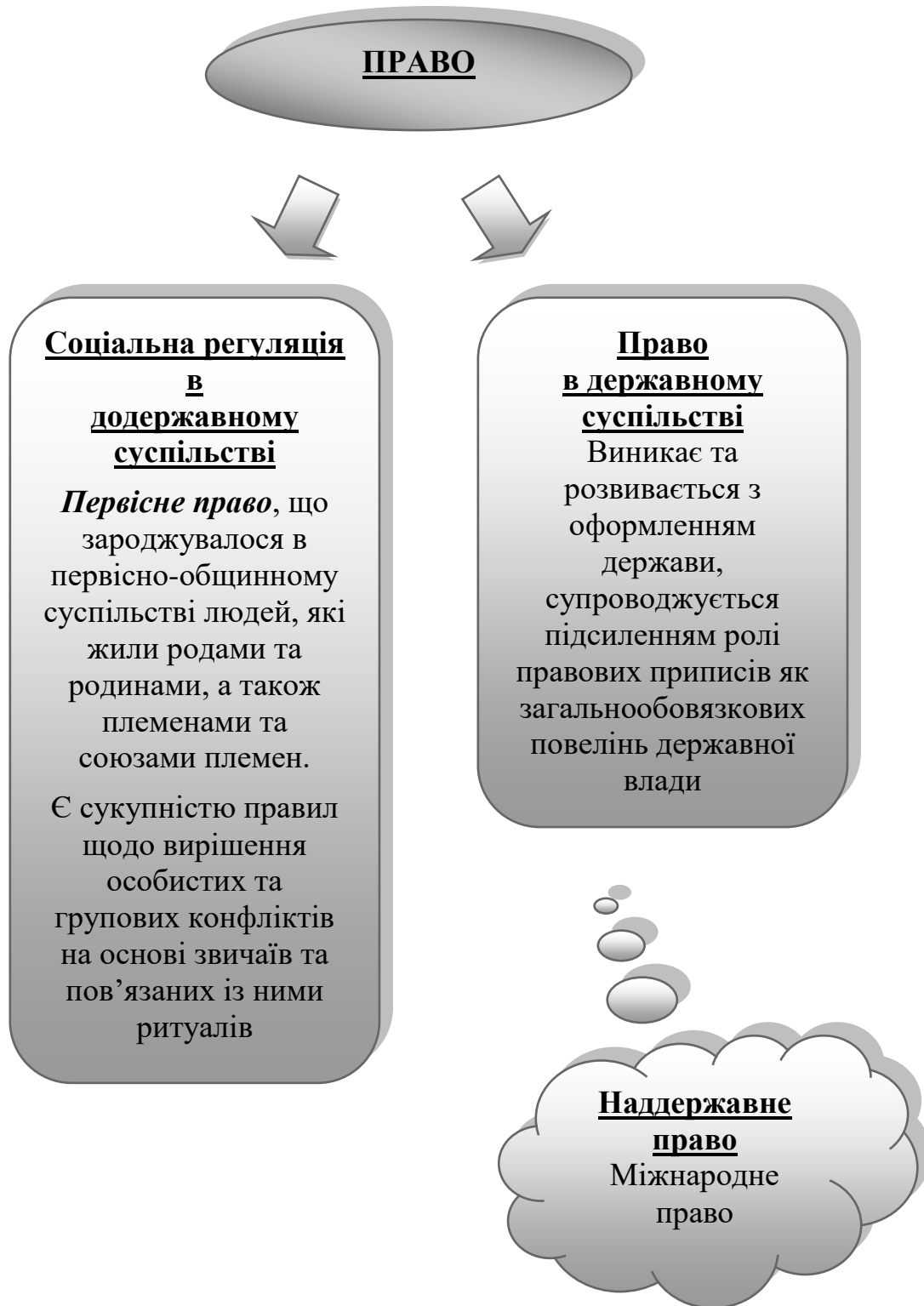

1.4. Основні періоди розвитку цивілізації

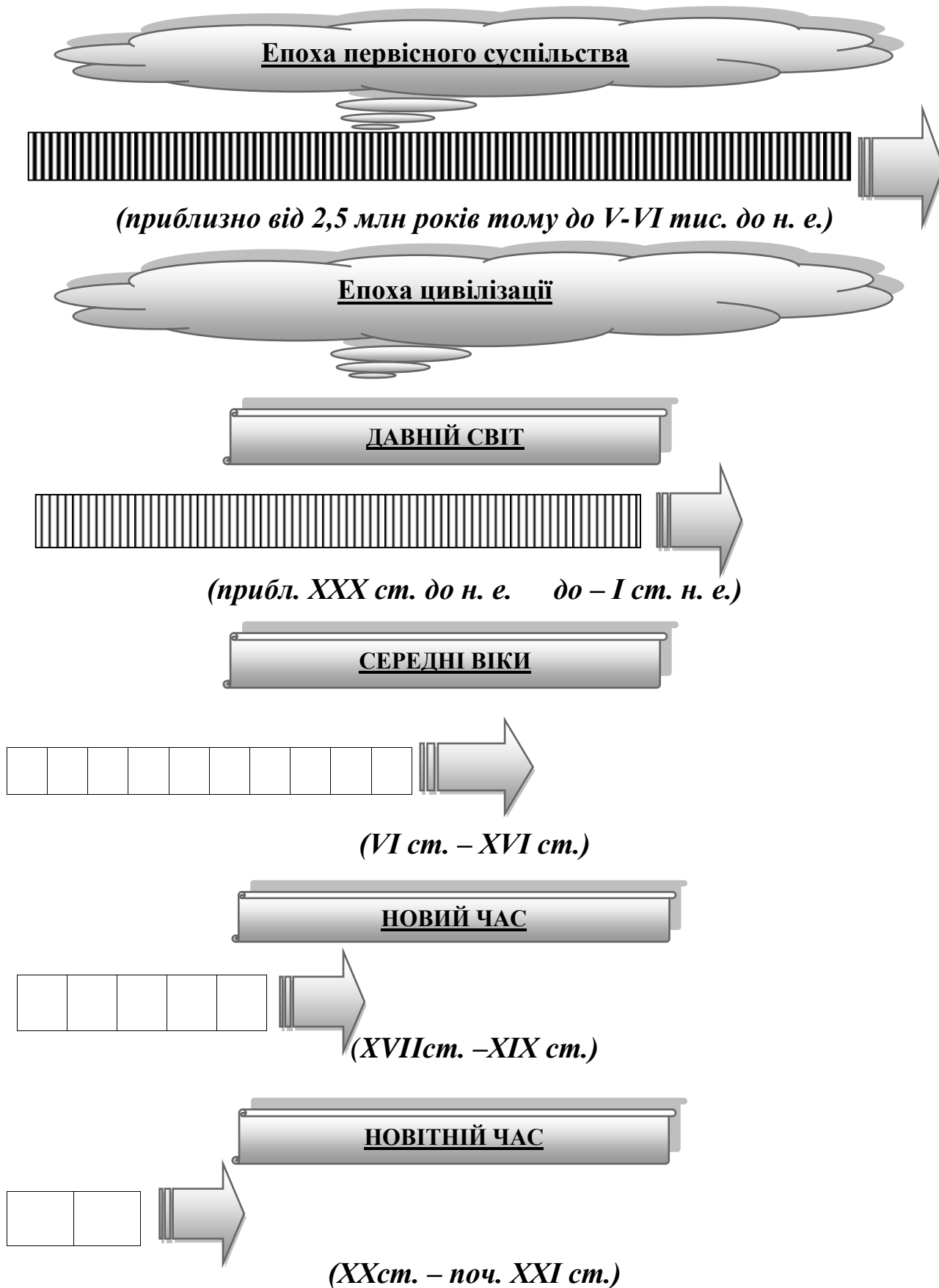
ГОЛОВНА УМОВА	Основні епокси існування людства	Характеристик а господарства	Конкретні історичні періоди	Домінуюча суспільно- історична формація
ХРОНОЛОГІЧНА ПОСЛІДОВНІСТЬ	Первісне суспільство (понад 2 млн років тому)	Привласнююче господарство	–	–
	Цивілізація	Відтворююче господарство (з VIII-III тис. до н. е.)	Давній світ (IV тис. до н. е. – V ст. до н. е.)	Рабовласницька
			Середні віки (V – XVI ст.)	Феодальна
			Новий час (XVII – XIX ст.)	Капіталістична
			Новітній час (з XX ст.)	Монополістичний капітал за умови наявності різних форм кооперативного (соціалістичного) господарства

Відповідність домінуючої суспільно-економічної формації конкретним історичним епохам в історії подано умовно. Слід також враховувати особливості розвитку рабовласницького та феодального устрою на Сході (*так звану азійську форму – курсив О. Т.*).

1.5. Право як соціальний регулятор

1.6. Хронологія конкретних історичних періодів

1.7. Об'єкт і предмет дисципліни

1.8. Закономірності розвитку держави та права

1.9. Функції історії держави та права

ФУНКЦІЇ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА:

основні напрями, через які реалізується соціальне призначення науки

Онтологічна

(онтологія – грец. «наука про буття»): завдяки їй здійснюється пізнання сутності розвитку державно-правових явищ у просторі та часі

Ідеологічна

(ідеологія – idea – грец. «поняття», «уявлення»): сприяє формуванню правової свідомості та правової культури на основі історичних фактів державно-правового життя

Методологічна

(метод – грец. «дослідження»): завдяки їй дефініції та концепції історії держави та права слугують базою для сучасного державоправотворення, виступають основою для інших юридичних наук

Евристична

(евристика – грец. «мистецтво віднаходити істину»): полягає в підході не лише по-новому розглядати сучасність, але й по-новому оцінювати минуле, відкривати нові закономірності розвитку держави та права

Навчальна:

передбачає активне сприйняття та засвоєння наукових результатів

Системотворча:

полягає у створенні процесу впорядкування досвіду державно-правових явищ і процесів

Прогностична:

полягає у прогнозуванні подальшого розвитку держави та права на основі адекватного аналізу досвіду минулого

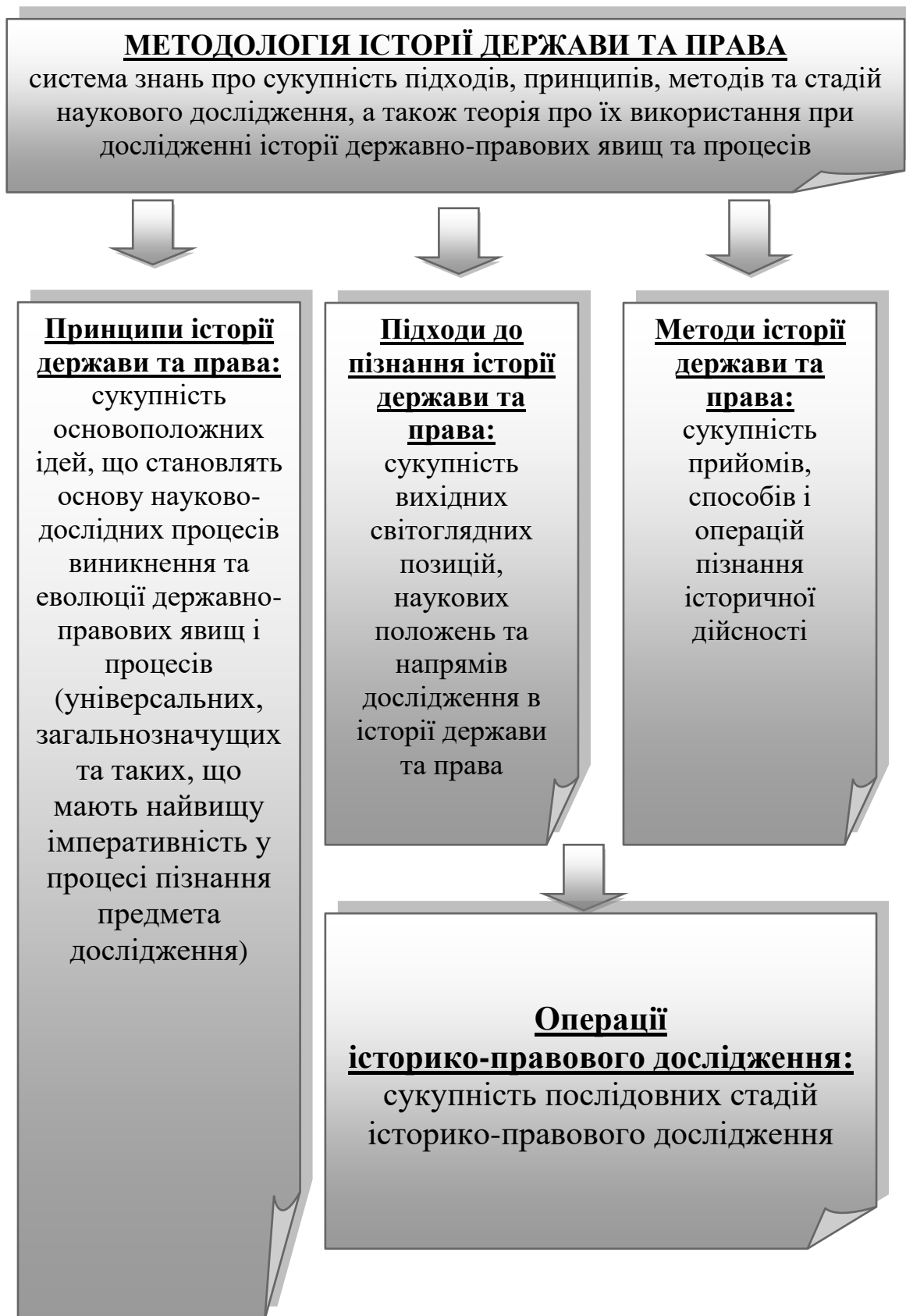
Комунікативна:

дозволяє вирішити проблеми пошуку, отримання та передачі наукової інформації стосовно історії держави та права

Аксіологічна

(ціннісна): надає можливість адекватно оцінювати явища й процеси об'єктивної дійсності з погляду цінностей (етичних, естетичних, соціальних, ідеологічних) конкретного історичного періоду

1.10. Методологія історії держави та права

1.11. Принципи історії держави та права

Принципи історії держави та права:

сукупність основоположних ідей, що становлять основу науково-дослідних процесів виникнення та еволюції державно-правових явищ і процесів (універсальних, загальнозначущих та таких, що мають найвищу імперативність у процесі пізнання предмета дослідження)

Науковість:

використання лише наукових методів та прийомів при дослідженні проблем. Офіційне загальноприйняте оформлення отриманих результатів

Об'єктивність:

відображення державно-правової дійсності максимально наближеною до історичних реалій, істини

Історизм:

дослідження державно-правових явищ у взаємозв'язку, формування історичного бачення дійсності, коли пізнання має реконструювальний, опосередкований характер

Плюралізм:

багатоаспектність наукового пізнання, його універсальність, урахування не тільки протилежних і суперечливих поглядів на одне явище, але й неоднакових уявлень про їх походження, сутність, направленість, структуру, перспективність розвитку

Детермінізм:

причинність як сукупність обставин, що передують у часі будь-якій події і викликають її (причинно-наслідкові зв'язки), а також наявність різноманітних об'єктивно існуючих форм взаємозв'язку явищ і процесів, у тому числі й таких, що не мають безпосереднього причинного характеру, прямо не містять моменту породження одного іншим (просторові, темпоральні кореляції та функціональні залежності)

Відповідність:

концепції, істинність яких була експериментально встановлена для тієї або іншої сфери явищ і процесів, з появою нових, більш загальних теорій не стають хибними, однак зберігають своє значення для колишньої сфери явищ як гранична форма і окремий випадок нових теорій (спадкоємність наукових теорій)

Конкретність:

точне врахування всіх умов, у яких знаходиться об'єкт пізнання, виділення головних і суттєвих властивостей, зв'язків і тенденцій його розвитку

Субсидіарність:

означає правомірність і рівноправність різних наукових описів об'єкта, в тому числі різних теорій, що описують однаковий об'єкт, однакову предметну галузь

1.12. Підходи до пізнання історії держави та права

Підходи до пізнання історії держави та права:

сукупність вихідних світоглядних позицій, положень і напрямів дослідження держави та права

Діалектичний:

передбачає вивчення державно-правових явищ у їхньому розвитку, багатоманітності та зв'язку.

Відіграє виняткову роль у теоретичному осмисленні об'єкта дослідження. Для з'ясування генези держави та права, їхнього взаємозв'язку як між собою, так і з іншими явищами суспільної дійсності мають бути використані закони діалектики (єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечення)

Метафізичний:

по-перше: зовнішні речі, пізнання та істина подаються як щось суще в світі, як фізичний процес;
по-друге: наївність теорії істини, згідно з якою істина є відношенням між речами всередині світу;
по-третє: критика мови комунікації і, відповідно, критика смислу.
Розгляд держави та права як окремих стабільних інституцій

Системний:

передбачає розгляд об'єкта дослідження відповідно до вимог системності, а саме в контексті його взаємопов'язаних та взаємодіючих структурних елементів, що мають відносну незалежність, розвинену організацію та внутрішню цілісність

Синергетичний:

держави та права розглядаються як складноорганізовані системи з нелінійним розвитком, на стан яких впливають не тільки політичні та економічні, але й ідеологічні та інші чинники, коли кожний із них у певний період існування системи має вирішальний вплив на подальше її функціонування

Історичний:

зобов'язує з'ясувати питання виникнення, становлення та розвитку явищ та процесів, врахувати конкретне історичне середовище, в якому відбувалося їх формування, встановити етапи розвитку тощо

Функціональний:

полягає у виокремленні в об'єктах та їхніх елементах функціональної спрямованості, визначенні їхньої ролі (функцій)

Аспектний:

спирається на вибір певної грані проблеми за принципом виділення у дослідженні найбільш значущих її складових. Так, наприклад, проблема може мати історичний, правовий аспекти

Концептуальний:

передбачає попередню розробку концепції дослідження, його основних положень, що визначають загальну спрямованість, послідовність та архітектуру

1.13. Методологія. Загальнонаукові методи

ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ:

сукупність загальних прийомів, способів та операцій практичного засвоєння дійсності, що є універсальними для будь-яких наук

Логічний метод:

передбачає використання загальнологічних прийомів, як-от:

аналіз – поділ матеріалу, що досліджується, на окремі частини і дослідження його частинами;

синтез – дослідження матеріалу шляхом його об'єднання та розгляду як одного цілого;

аналогія – висновки про схожість явищ і процесів, побудовані на основі їхньої схожості в інших відносинах. Застосовується неповно або неточно;

екстраполяція – поширення висновків, що були отримані в ході дослідження однієї частини матеріалу, на інші його частини;

дедукція – формулювання висновків за принципом від конкретного до загального;

індукція – формулювання висновків за принципом від загального до конкретного

Експериментальний метод:

моделювання історичного досвіду та традицій таких умов, які б відтворювали картину історико-правової дійсності того чи іншого державно-правового явища і процесу

Культурологічний метод:

дослідження проблем історії держави і права з урахуванням особливостей культури, релігії, моралі та менталітету окремих народів

Психологічний метод:

дослідження матеріалу в його взаємозв'язку з психологічним кліматом суспільства, впливом психологічних факторів на особливість розвитку державно-правових явищ і процесів

Функціональний метод:

дослідження функцій різних державно-правових явищ, механізмів, їхніх взаємозв'язків

Системно-структурний метод:

дослідження матеріалу як єдиної системи, структури, виявлення і дослідження можливих зв'язків між її складовими

Математичний метод:

дослідження явищ і процесів в історії держави та права з використанням математичних прийомів

Статистичний метод:

дослідження кількісних сторін історичного процесу, відокремлення необхідного від випадкового, закономірностей окремих процесів, пов'язаних із масовими явищами, виявлення тривалості, розповсюженості, темпів розвитку та інших кількісних сторін процесу

Інформаційний метод:

дослідження історії держави та права з використанням сучасних досягнень інформатики, комп'ютерних програм

Соціологічний метод:

дослідження суспільної думки з питань держави та права в окремі історичні періоди, застосування соціологічних прийомів

1.14. Методологія. Спеціально-наукові методи

Спеціально-наукові методи:

сукупність прийомів, способів та операцій, характерних для історико-правових наук

Метод історичної періодизації:

дослідження історичної інформації шляхом її впорядкування за часовою протяжністю

Порівняльно-історичний метод:

виявлені історичні факти розкривають свій зміст при порівнянні з серією схожих фактів. Конкретні явища вивчаються за допомогою:

- а) **синхронного порівняння:** порівняння явищ та їхніх окремих якостей із показниками однотипних та одночасних явищ (**порівняння у просторі**);
- б) **діахтонного порівняння:** порівняння самих явищ або навіть одного явища з самим собою на різних етапах розвитку в часі (**порівняння у часі**).

Історико-генетичний метод:

дослідження історико-правових явищ і процесів від їх зародження, розвитку, розквіту до занепаду або до сучасного стану

Ідеографічний (описовий) метод:

опис індивідуальних особливостей, унікальних та виняткових рис історико-правових фактів

Історико-типологічний метод:

виявлення загальних рис у просторових групах історичних, правових подій і явищ та виявлення однорідних стадій у їхньому неперервному в часі розвитку

Історико-ситуаційний метод:

дослідження шляхом встановлення конкретних причин появи конкретного явища та процесу

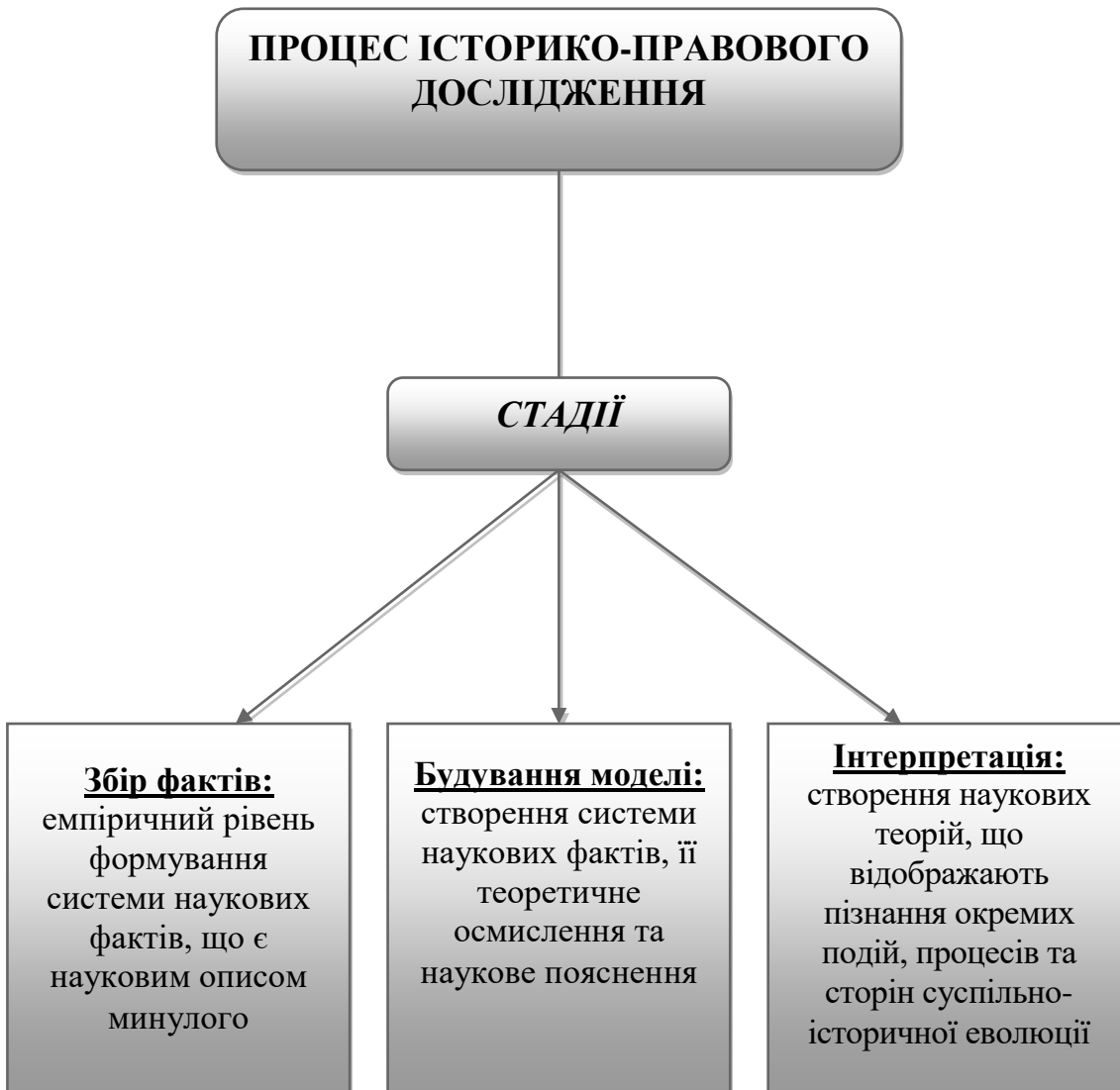
Формально-догматичний метод:

застосовується при вивченні основних понять, при цьому даються визначення, класифікація їхніх ознак

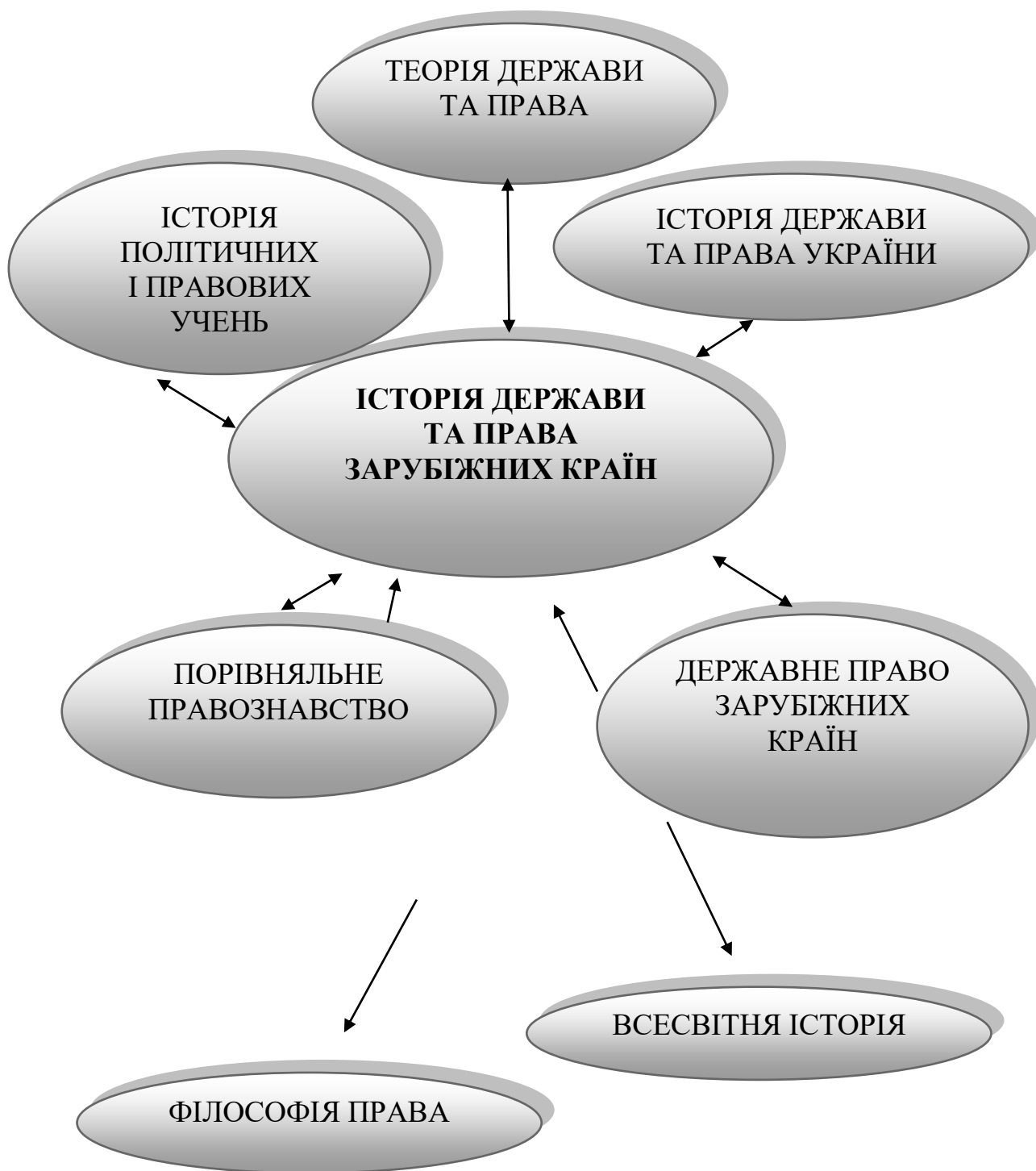
Техніко-юридичний метод:

дослідження проблем техніки створення та розвитку джерел права та техніки їх інтерпретації та реалізації

1.15. Стадії послідовності в історико-правовому дослідженні

1.16. Міжпредметні зв'язки

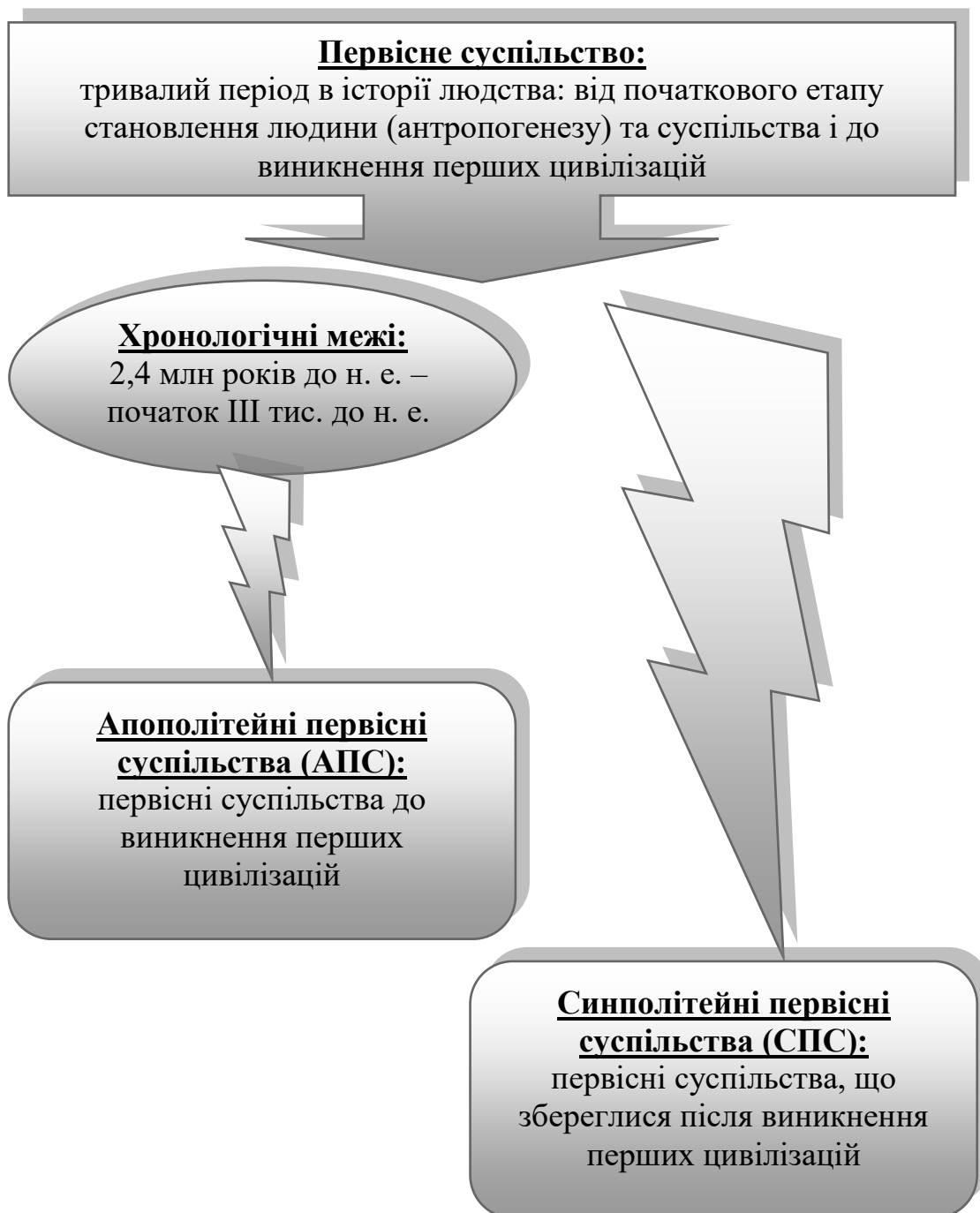

Контрольні запитання

1. Що вивчає історія держави та права зарубіжних країн як навчальна дисципліна?
2. Що досліджує історія держави та права зарубіжних країн як наука?
3. З яких структурних частин складається історія держави та права зарубіжних країн?
4. Яке місце посідає історія держави та права зарубіжних країн у структурі юридичних наук?
5. Які конкретні історичні періоди розвитку людства Ви знаєте?
6. У чому полягають історичні закономірності розвитку держави та права?
7. Що є об'єктом історії держави та права зарубіжних країн?
8. Що є предметом історії держави та права зарубіжних країн?
9. Які функції історії держави та права зарубіжних країн Ви знаєте?
10. З яких елементів складається методологія історії держави та права?
11. У чому полягає сутність принципів історії держави та права?
12. Які підходи до пізнання історії держави та права Ви знаєте?
13. Які загальнонаукові методи дослідження історико-правових явищ і процесів Ви знаєте?
14. Які спеціально-наукові методи дослідження історико-правових явищ і процесів Ви знаєте?
15. Що являють собою операції історико-правового дослідження?
16. З якими іншими дисциплінами історія держави та права зарубіжних країн має міжпредметні зв'язки?

Розділ 2. СОЦІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕГУЛЯЦІЯ У ПЕРВІСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

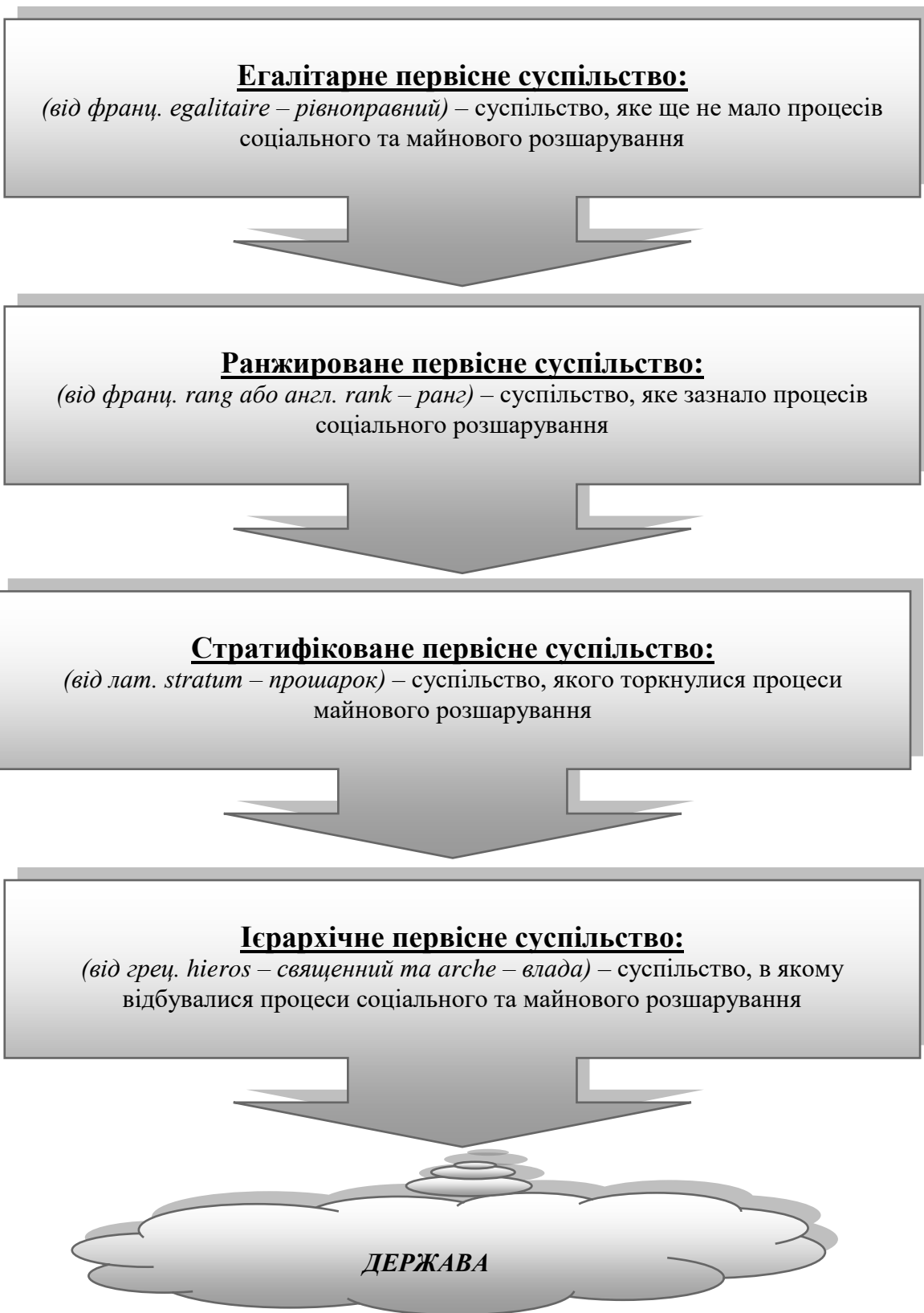
2.1. Інтерпретація первісного суспільства відносно цивілізації

2.2. Історична періодизація первісного суспільства

<i>Етапи первісної історії</i>	<i>Характеристика</i>	<i>Підперіоди</i>	<i>Сім'я</i>
Первісне стадо або праобщина: 1,5 млн – 40-30 тис. років до н.е.	Становлення первісного суспільства, початок застосування знарядь праці, господарство має привласнюючий характер	Раннє стадо: від 1,5 млн до 100 тис. років до н. е.	Проміскуїтет, або ранні форми гаремної родини
		Розвинуте стадо: 100 тис. – 40-30 тис. до н. е.	
Первісна родова община: 40-30 тис. – 5 тис. до н.е.	Запровадження знарядь для виробництва, знарядь праці, відкриття землеробства, скотарства та ремесла. Перехід до відтворюючого господарства	Рання родова община мисливців, збирачів і рибалок: 40-30 тис. – 7 тис. до н. е.	Рання родова община матриархату
		Середня (розвинута) родова община землеробів і скотарів: 6 тис. – 4-3 тис. до н. е.	Пізня родова община патріархату
		Пізня родова община: 3-2 тис. до н. е.	
Первісна протоселянська сусідська община: 4-1 тис. до н. е.	Освоєння металів, утворення та розвиток розподілів праці, перехід до станово-кастового суспільства		Завершення переходу до моногамної сім'ї

2.3. Майнове та соціальне розшарування як критерій класифікації

2.4. Археологічна та антропологічна періодизації первісного суспільства

<u>Археологічна періодизація</u>		<u>Антропологічна періодизація</u>	
Палеоліт (кам'яний вік): 2,7 млн – 12 тис. років до н. е.	Ранній палеоліт: 2,7 млн – 150 тис. років до н. е.	Доба приматів: 22-5 млн років тому	Дріопітек: від 22 млн років тому
	Середній палеоліт: 150-40 тис. до н. е.		Ореопітек: 15 млн років тому
	Пізній палеоліт: 40-12 тис. років тому		Сивапітек: від 14 млн років тому та ін.
Мезоліт (середньокам'яний вік): 12-6 тис. років тому		Доба людиноподібних мавп: 5-1 млн років тому	Ранні Номо: Сахельантроп, Оррорін Ардипітек, Австралопітек із підвидами: Афарська людина, Африканська людина, Номо habilis (людина вміла)
Неоліт (новий кам'яний вік): 7-5 тис. – 5-3 тис. до н. е.			
Бронзовий вік: середина 3 – кінець 2 тис. до н. е.	Мідний вік: 3 тис. до н. е.	Доба архантропів (ранніх, або найдавніших, людей): 1,8 млн – 150 тис. років тому	Номо ergaster (людина працююча): Номо erectus (людина прямоходяча)
	Бронзовий вік: 2 тис. до н. е.		
Залізний вік: від 1 тис. до н. е. – ранньозалізний (1 тис. до н. е. – 350 р. н. е.)	Ранньо- залізний вік: 1 тис. до н. е. до 350 р. н. е.	Доба палеоантропів: 150 тис. – 50-40 тис. до н. е.	Номо sapiens neanderthalensis – неандерталець (мав певну схожість із сучасною людиною, навики господарювання)
		Доба неоантропів: від 50-40 тис. до н. е.	Кроманьйонець, Гримальдієць, Шандунська людина та ін. Номо sapiens (людина розумна)

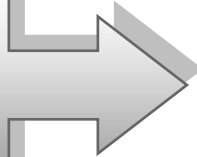
2.5. Передумови ускладнення додержавної регуляції

Неолітична революція

8-3 тис. до н. е.

Грунтувалась на розвитку людського інтелекту, обумовленого біологічними змінами організму

Привласнююче господарство
(полювання, рибальство, збиральництво)

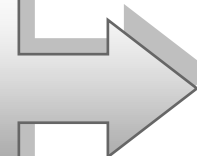

Відтворююче господарство
(землеробство, скотарство, ремесло)

Статеві стосунки

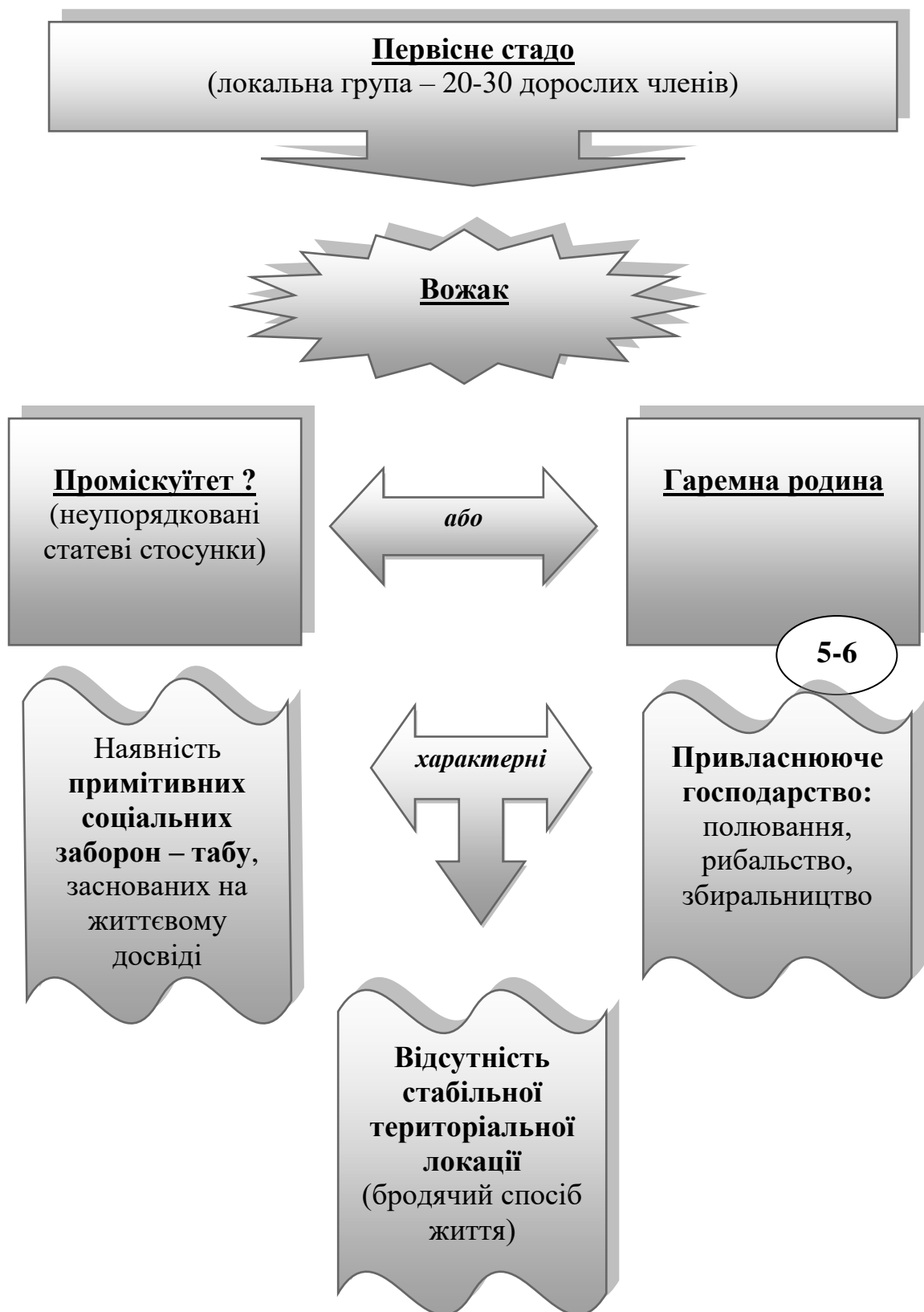
Перехід до створення системи комунікацій, заснованих на принципі еквівалентного взаємообміну

Проміскуїтет
(неупорядковані статеві стосунки)

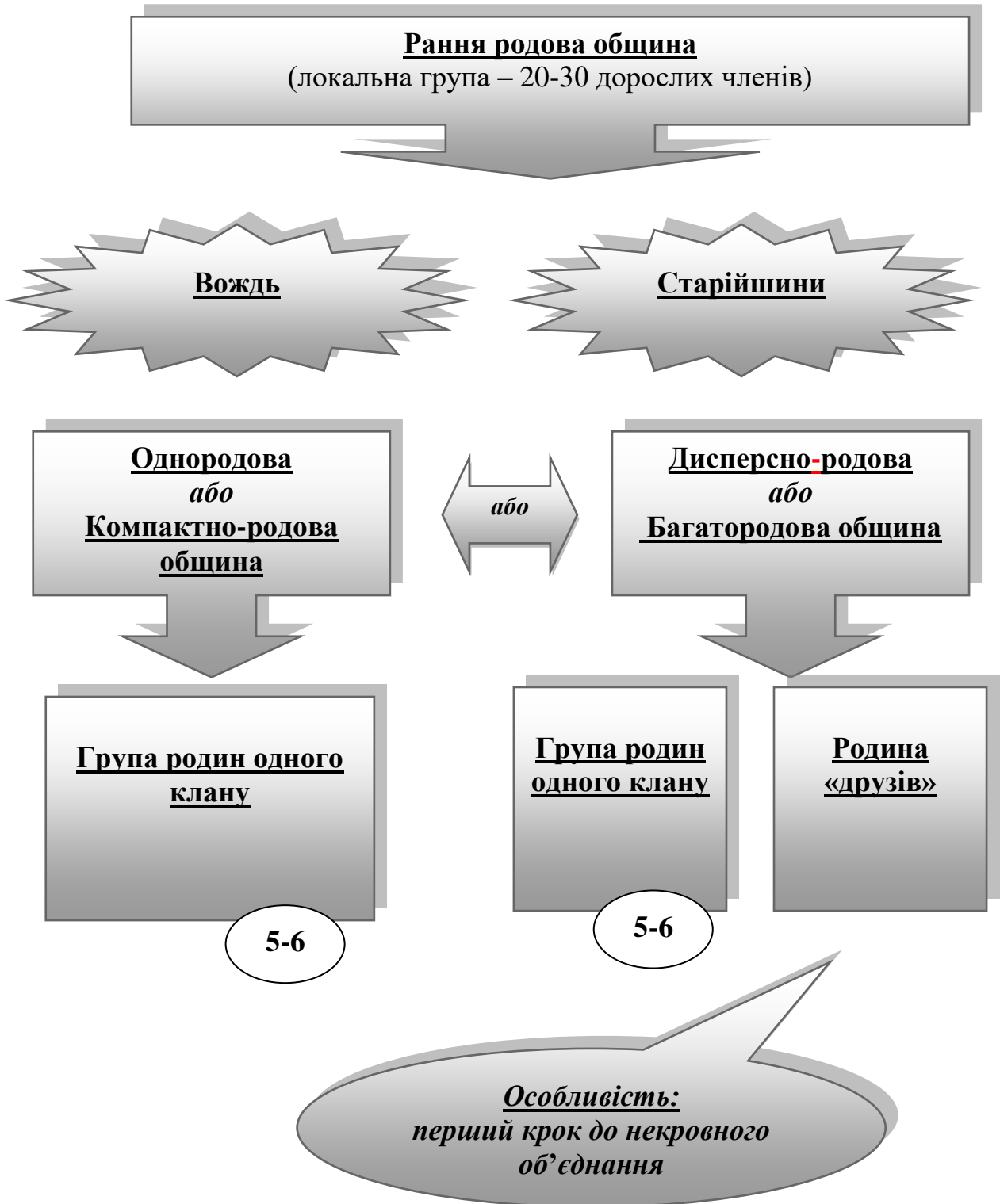

Ранні форми сім'ї
(жорстко фіксовані шлюбні стосунки)

2.6. Додержавні інститути соціальної регуляції: праобщина

2.7. Додержавні інститути соціальної регуляції: рання родова община

2.8. Додержавні інститути соціальної регуляції: пізня родова община

Родина:

як правило, моногамна сім'я патріархального типу

Лінідж (субклан), субобщина:

внутрішньородова група, що була осередком господарства. Існували лініджи трьох-чотирьох рівнів:

- великі, (здійснювали взаємозахист та виконували роль екзогамних груп);
- малі (забезпечували трудову та матеріальну взаємодопомогу);
- мінімальні (забезпечували безпосереднє життєзабезпечення та повсякденну діяльність).

Рід (клан), община:

забезпечував найважливіші економічні, соціальні та ідеологічні функції, складався із внутрішніх родових груп. Для великої кількості родів характерна екзогамія. Локальна общинна організація була, як правило, екзогамною.

Фратрія:

Могла бути як первісним родом, так і штучним об'єднанням кількох кланів. Була як екзогамною, так і не екзогамною. Часто була об'єднанням «братських кланів» на протипагу іншим кланам іншої фратрії. Клани фратрії виступали солідарно, підтримуючи одне одного.

Плем'я:

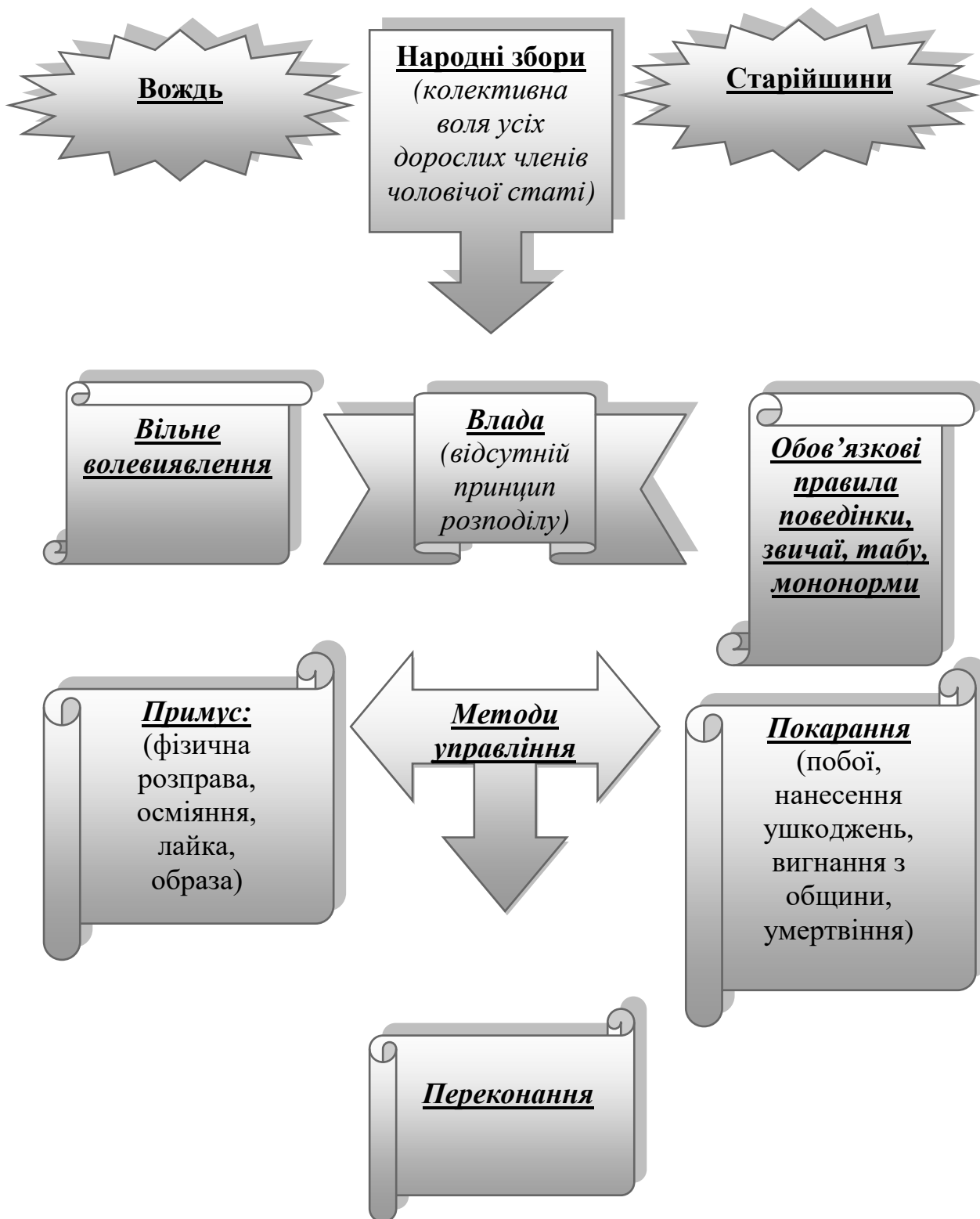
виступало як верховний власник території, мало соціально-протестарні функції, було носієм етно-культурно-побутової спільності. Часто утворювало спілку (союз) племен.

2.9. Додержавні інститути соціальної регуляції: територіальна (сусідська) община

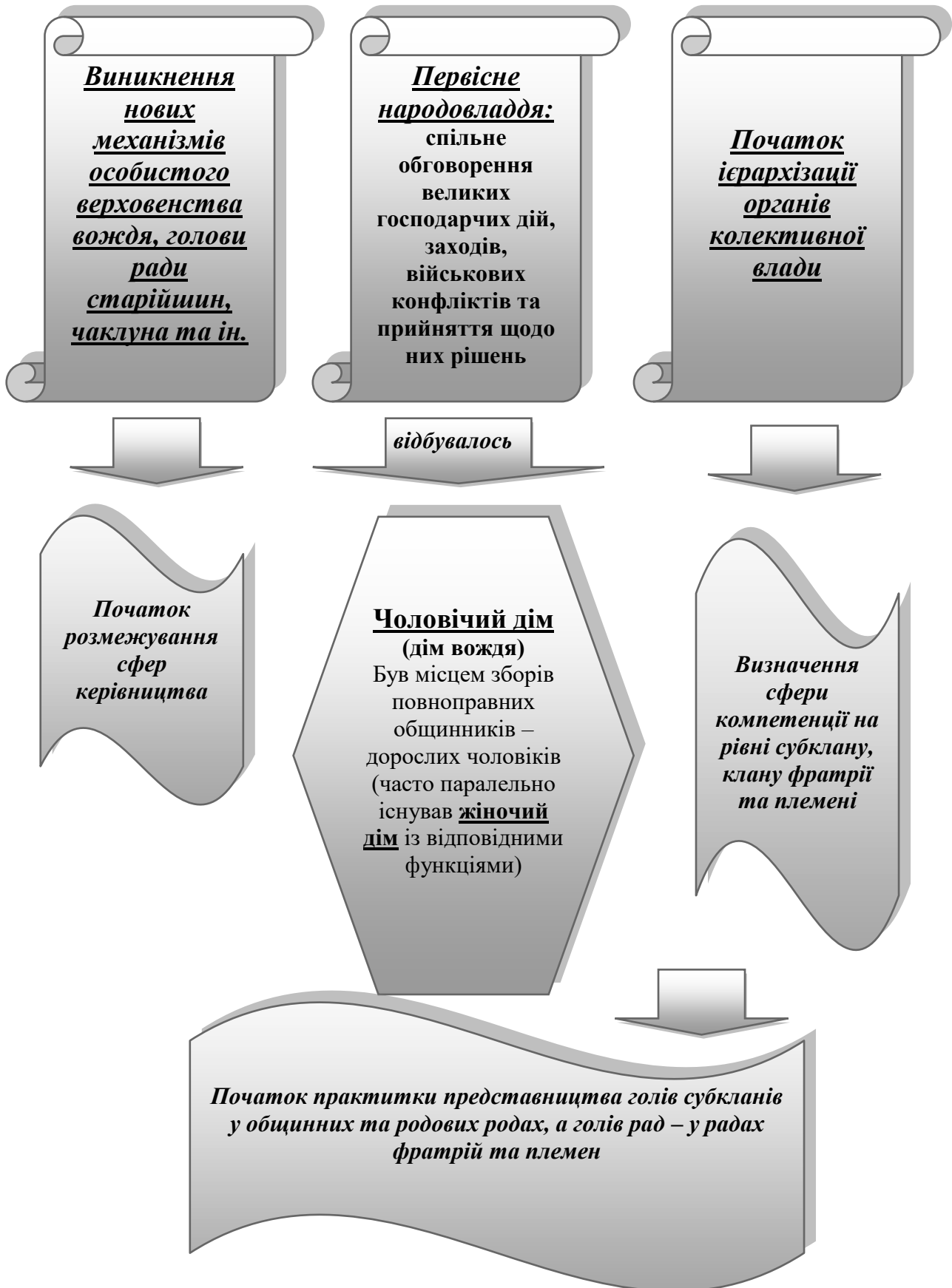

A thought bubble with a stack of four circles above it. The text inside the bubble reads: *Характерним є поєднання приватної власності з колективною власністю на землю та деякі засоби виробництва (господарський двір, знаряддя праці, худоба)*

2.10. Рання родова община патріархального типу: організація влади

2.11. Пізня родова община: організація влади

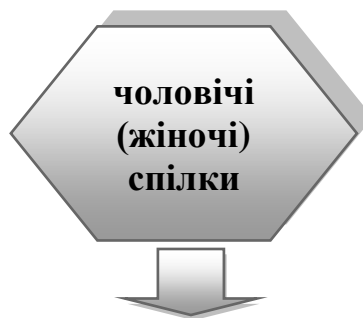

2.12. Суб'єкти влади та органи управління в первісному суспільстві

2.13. Суб'єкти влади та органи управління: вікові групи, чоловічі (жіночі) спілки і таємні ради

Корпоративні об'єднання на кшталт автономних органів влади з окремими владними функціями, які утворюються шляхом ускладнення традиційних общинно-племінних структур

Вирішують поточні завдання в управлінні

Приймають рішення з питань, що не виносяться на розгляд ради общини (племени)

Є замкненими, часто передбачають колективну відповідальність

Розвиваються з початком відокремлення публічної влади

Членство в них є способом підвищення статусу індивіда

Сприяють виникненню норм, що дають окремі привілеї своїм членам

Виконують функції первісної системи «стримувань і противаг»

2.14. Горизонтальна та вертикальна структура влади

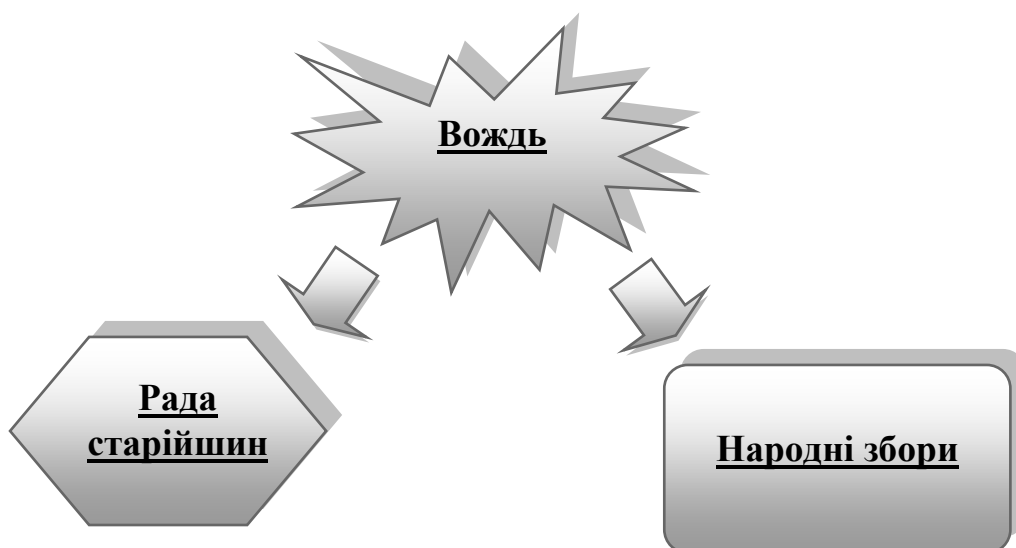
Військова демократія

Горизонтальна політична структура влади первісного суспільства, в якій існувало три не підпорядковані один одному органи управління (військовий вождь, ради старійшин, народні збори)
Характеризувалася: наявністю примітивного народовладдя, можливістю не погоджуватися та критикувати рішення вождів і старійшин на народних зборах

Вождівство

Ієрархічна політична структура влади з централізацією влади в руках вождя.
Характеризувалася: ієрархізацією органів влади, розподілом аристократії на управлінську та жрецьку, наявністю тенденцій до сакралізації персони верховного правителя

2.15. Вождівство: характерні риси

Вождівство
(англ. chiefdom) – ієрархічна політична структура влади з
централізацією влади в руках вождя

Характеризується:

пануванням територіально-родинних зв'язків та початком
розвитку соціальної ієрархії на кшталт «правителі –
керівники», основою якої відкрито або латентно виступає
ієрархія кланів

відсутністю виокремлених органів легалізованого примусу

остаточною невідокремленістю правлячих суб'єктів від
основної маси общинників, епізодичністю данини та
подарунків, відсутністю абсолютного забезпечення життя за
рахунок відчуження частини прибуткового продукту

існуванням можливості до кар'єрної, владної інтеграції в
общинників; несформованістю апарату управління; спільною
ідеологією, котра ще сприяла об'єднанню суспільства

2.16. Вождівство: функції вождів

Військова

Первісна та одна з найбільш значущих функцій. Була основним засобом підвищення престижу вождів за рахунок територіальних захоплень, збільшення населення та захоплених багатств

Організаційна

У процесі ієрархізації первісного суспільства відбувається поступове звільнення вождя від участі в громадських роботах та активізація його зусиль в управлінській діяльності

Контроль за ресурсами

Підвищення престижу завдяки спроможності давати дозвіл на користування ресурсами (землею, водою). Відображає процес зародження приватної власності на засоби виробництва

Перерозподільна

Відображає формування власного егоїзму вождів, зростання їхніх індивідуальних потреб, а також виступала складовою механізму підвищення життєздатності суспільства

Контроль за товарообміном та торгівлею

Відображає зародження та формування права на дозвіл товарообміну та торгівлі

2.17. Вождівство: типологія

№	Критетій типологізації	Тип	Коротка характеристика
1.	<i>За видом основної діяльності</i>	Теократичні	<i>Мали храмово-теократичний характер. Виникали в процесі самостійної еволюції територіальної сусідської общини у просту протодержаву під впливом домінуючого релігійного культу.</i>
2.		Військові	<i>Мали військово-ієрархічний характер. Виникали переважно на периферії цивілізацій за рахунок зовнішньої експансії територій.</i>
3.		Тропічно-лісові	<i>Були орієнтовані на господарське завоювання територій. Продовжують існувати в синполітейному первісному суспільстві.</i>
4.	<i>За складом (чисельністю)</i>	Прості	<i>Мали примітивну ієрархічну структуру. Як правило – група поселень, підпорядкованих вождю. Максимальна чисельність – кілька тисяч осіб.</i>
5.		Складні	<i>Утворювалися шляхом об'єднання кількох простих вождівств.</i>
6.		Суперскладні	<i>Виникали на кінцевому етапі еволюції вождівств у суспільствах, господарство яких мало основою скотарство. Характеризувалися кочовим способом життя. Наприклад, «стєпові кочові імперії» у гунів, авар та монголо-татар.</i>

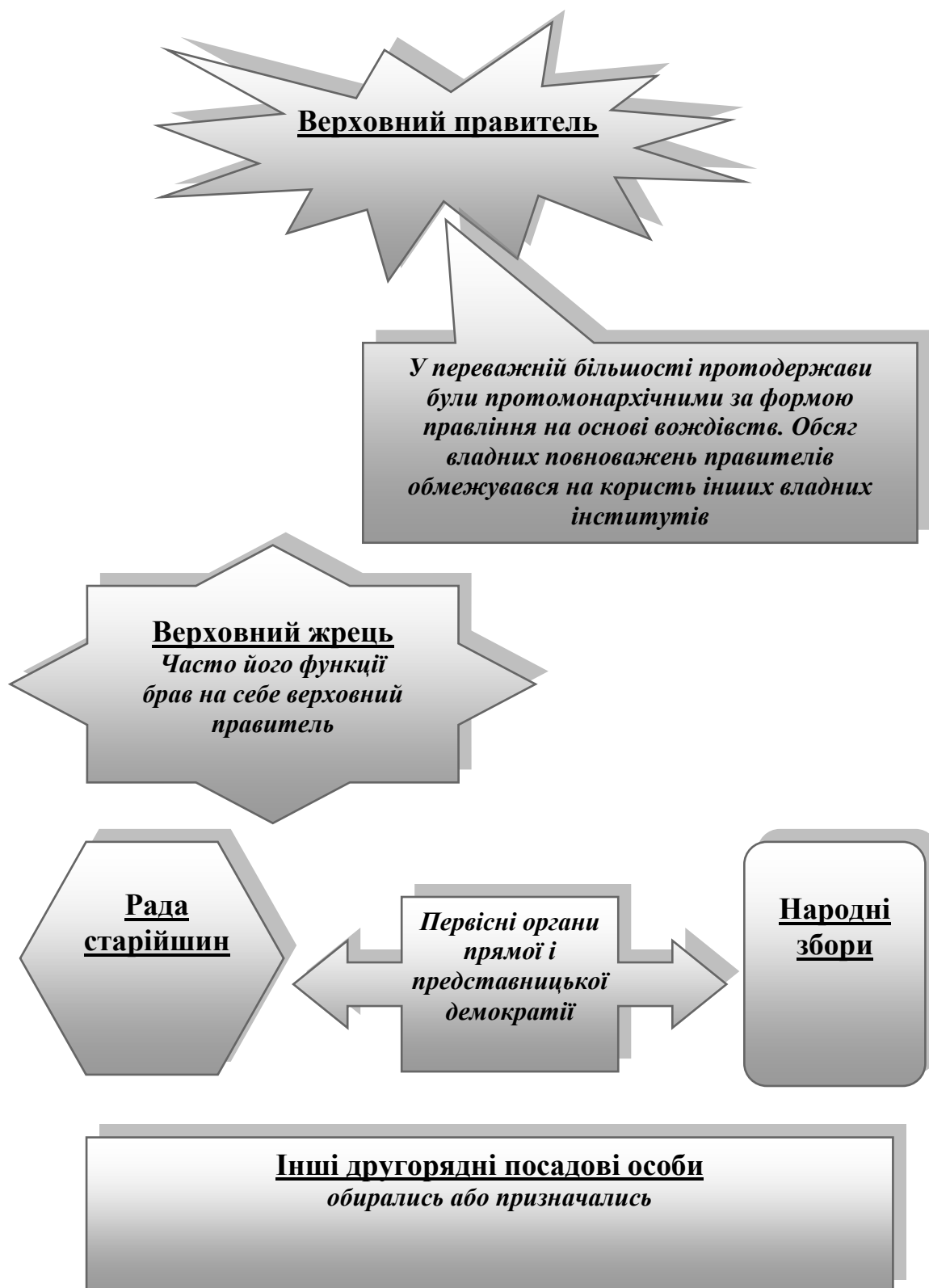
2.18. Протодержава: умови створення та структура

2.19. Протодержава: складна протодержава та вторинна урбанізація

2.20. Протодержава: організація влади

2.21. Ознаки норм соціальної регуляції у первісному суспільстві

2.22. Саморегуляція первісного суспільства

2.23. Свідомість первісної людини: соціонормативний аспект

Існування мононом: відсутність розподілу на окремі види соціальних норм (релігійні, моральні, правові та ін.) обумовлювала практичну сторону поведінки в первісному колективі

Первісний колективізм
(людина – родова, племінна, стадна істота):
У співвідношенні колективних та індивідуальних цінностей домінували колективні

Соціонормативний синкретизм: поєднання уяви про предмет із нормою поведінки стосовно нього

Буття предмета «узаконювало» його існування: все, що існує, має право на існування, тому що воно існує тривалий час

Традиційність: у первісних нормах соціальної регуляції минуле панувало над сучасним та формувало його за своїм зразком

Реальність надприродного: надприродне вважалося реально існуючим, а норма – фактом

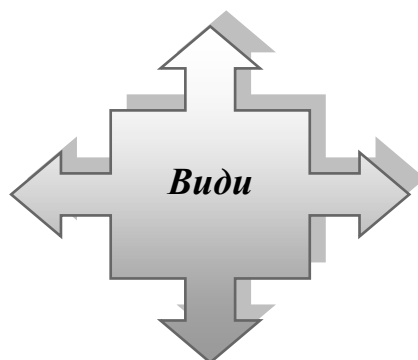
Первісний консерватизм: первісні норми гальмували інноваційні процеси, що уповільнювало прогресивний розвиток суспільства, робило його обережним

2.24. Соціальні заборони у первісному суспільстві: табу

Табу:
заборона здійснювати яку-небудь неприпустиму дію
(поява терміна пов'язана з плаванням Дж. Кука до островів Гонга в Океанії)

Табу на людей:
заборона на спілкування з іноземцями, а також «потенційними носіями шкідливої магії», особами, які носять траур, жінками під час менструації, злочинцями (особливо вбивцями), катами та ін.

Табу на інцест:
заборона вступати в інтимні стосунки з кровними родичами

Табу на слова:
заборона використання слів (наприклад, імен померлих, правителів)

Табу на речі:
заборона застосовувати речі та речовини (наприклад: табу на залізо, зброю, прикраси, кров, волосся та ін.)

2.25. Передумови виникнення державної регуляції

**Основна передумова: біосоціальна сутність людини.
Людина – розумна соціальна істота**

**Упорядкування статевих стосунків та утворення ранніх форм сім'ї
(табу на інцест)**

**Неолітична революція:
перехід від привласнюючого до відтворюючого господарства**

**Три суспільні поділи праці:
1) відокремлення землеробства від скотарства;
2) відокремлення ремесла;
3) виникнення торгівлі**

**Розлад родових відносин:
перехід від родової общини до територіальної сусідської**

Зростання продуктивності праці та поява залишків суспільно корисного продукту

Виникнення суспільних проблем, суперечок, протиріч та соціальних антагонізмів

Розкол первісного суспільства на різні соціальні групи: касты, стани, клани

Виникнення приватної власності

2.26. Первинність права відносно держави

<u>Право</u>	<u>Держава</u>
Право (принаймі архаїчне) як сукупність норм поведінки, що спрямовані на регуляцію найважливіших суспільних відносин, виникає одночасно зі спілкуванням, соціальною взаємодією, тобто із суспільством	Держава виникає з потреб правової регуляції як політико-територіальна організація суспільства, апарат якої повинен додати праву загальнообов'язкового значення та забезпечити його функціонування
Право виступає як атрибут будь-якого соціального суб'єкта	Держава є обумовленою та визначеною правовими нормами
Права людини ніким не даруються і ніким не можуть бути відчуженими	Держава реалізує право у відповідних формах за допомогою законів (інших правових джерел), що містять настанови державної влади

Контрольні запитання

1. Що являє собою інтерпретація первісного суспільства відносно цивілізації?
2. Які варіанти періодизації первісного суспільства Ви знаєте?
3. У чому полягали основні передумови розвитку додержавної регуляції у первісному суспільстві?
4. Якою була структура праобщини?
5. Якою була структура пізньої родової общини?
6. Якою була структура територіальної (сусідської) общини?
7. Чи можете Ви дати характеристику організації влади у ранній родовій общині патріархального типу?
8. Що являла собою організація влади у пізній родовій общині?
9. Які суб'єкти влади та органи управління в первісному суспільстві Ви знаєте?
10. У чому полягала відмінність між горизонтальною та вертикальною структурою влади в первісному суспільстві?
11. Чи можете Ви визначити функції вождів у первісному суспільстві?
12. Які типи вождівств існували в первісному суспільстві?
13. У чому полягали умови створення протодержав?
14. Що являла собою складна протодержава та вторинна урбанізація?
15. Чи можете Ви визначити структуру організації влади у протодержаві?
16. Які ознаки норм соціальної регуляції у первісному суспільстві Ви знаєте?
17. У чому полягала саморегуляція первісного суспільства?
18. Як характеризується соціонормативний аспект свідомості первісної людини?
19. Які види соціальних заборон первісного суспільства Ви знаєте?
20. Які передумови виникнення державної регуляції Ви знаєте?
21. У чому полягає первинність права відносно держави?

Розділ 3. РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА У ПЕРІОД СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

3.1. Фактори активізації та передачі державно-правового досвіду

Фактор дифузії – передача досвіду державного управління, розповсюдження державного ладу на прилеглі території

Фактор насильства – інтервенція держави і права в результаті завойовницької політики

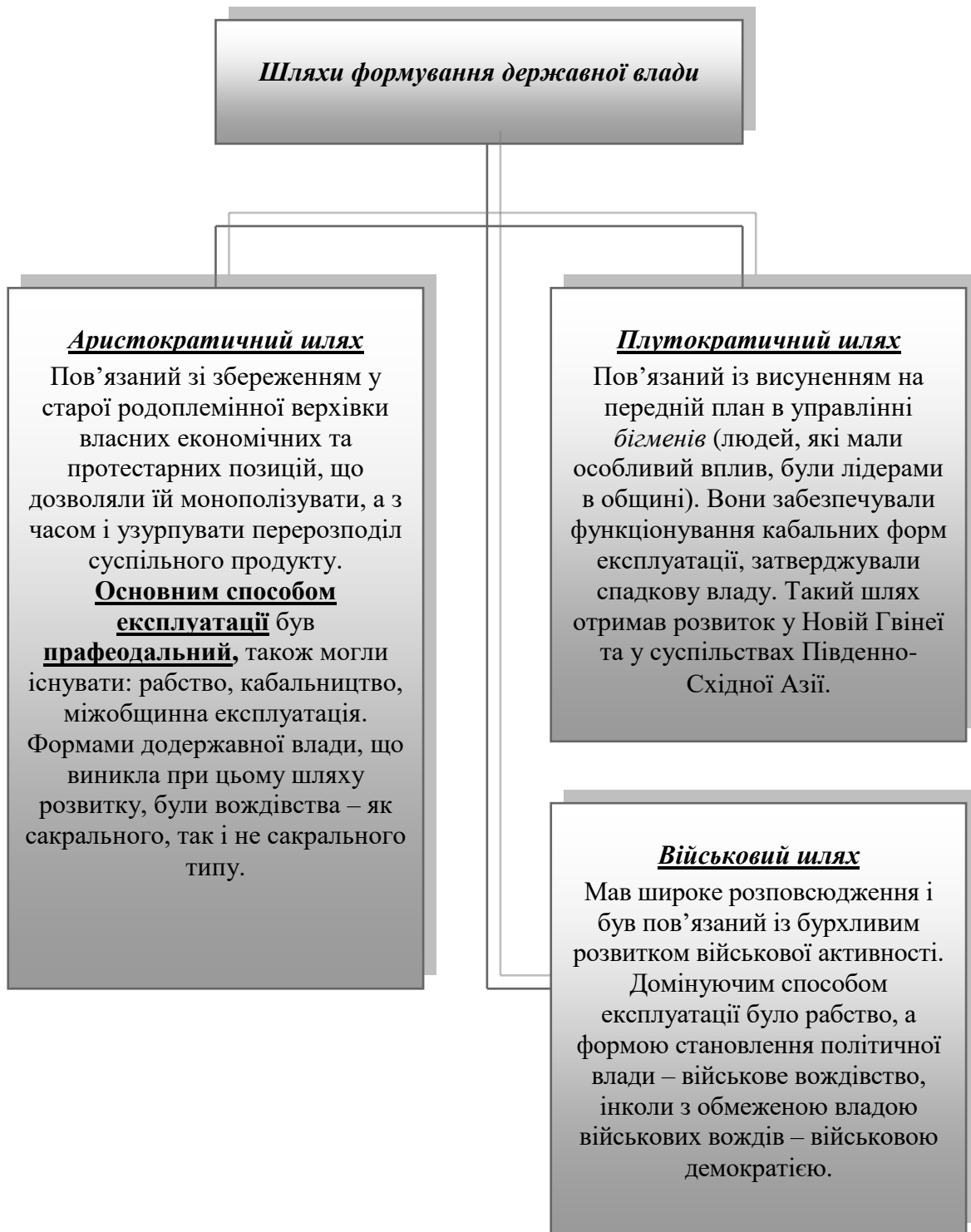
Економічний фактор – прискорення економічного розвитку, прогресивні зміни в господарстві

Теологічний фактор – теократичність перших державних утворень та розповсюдження нових релігійних культів, що містили заклик до порядку та єдності

Патримоніальний фактор – передача досвіду осілого способу життя, формування основ власності на землю

Психологічний фактор – формування свідомої потреби в державних та правових інститутах

3.2. Шляхи формування державної влади у період Стародавнього світу

3.3. Періодизація Стродавнього світу

Етапи	Хронологічні межі	Характеристика
<i>ПЕРШИЙ</i>	кінець 4 тис. – кінець 2 тис. до н. е.	Ранні форми стратифікованого та ранжованого суспільства та первісні державні утворення
<i>ДРУГИЙ</i>	кінець 2 тис. – початок 1 тис. до н. е.	Період розвитку стародавніх держав. Активізація ранніх форм експлуатації, рабовласницьких відносин
<i>ТРЕТІЙ</i>	I ст. н. е. – V ст. н. е.	Виникнення в окремих стародавніх державах рис переходу до феодальної експлуатації

3.4. Розвиток суспільства та державних утворень Стародавнього світу (кінець IV тис. – кінець II тис. до н. е.)

Основні чинники	Шляхи розвитку		
	Перший шлях	Другий шлях	Третій та інші шляхи
<i>Географічно-економічні умови</i>	Іригаційні системи «річкової» цивілізації та використання плодородних земель, долин річок. Орієнтація на зернові культури	Класичний приклад «річкової» цивілізації, де існувала велика потреба у створенні та експлуатації складних іригаційних систем у долині однієї великої річки. Пріоритет зернових культур	Землі, що не мали благодатної врожайності, не були потенційно іригаційними. Поруч із засвоєнням зернових культур у господарстві значну роль відігравали скотарство, культура винограду, оливи та рибальство
<i>Характеристика господарства</i>	Співіснування двох секторів економіки при чітко вираженому пріоритеті державного сектора над приватно-общинним	Поглинення приватно-общинного сектора економіки державним сектором без залишку	Різні варіанти співвідношення між державним сектором та приватно-общинним сектором економіки

Основні чинники	Шляхи розвитку		
	Перший шлях	Другий шлях	Третій та інші шляхи
Особливості державного ладу	Пріоритет державного сектора економіки та характер «річкової» цивілізації давав можливість створення міцних держав-міст із централізованою деспотичною владою правителів	Боротьба за обмежені плодородні землі призводила до об'єднання та виникнення деспотичної держави з єдиним державним сектором економіки, що мав у своїй структурі окремі економічно автономні господарства	Не існувало потреби у створенні іригаційних систем, храми та вожді-жерці відігравали меншу роль, а приватно-общинний сектор був домінуючим. Державні утворення мали найімовірніше характер військових союзів, де слабкі міські або «номові» держави об'єднувалися навколо центральних
Територія	Нижня долина Євфрату, долини річок Карун та Керхе (Стародавній Елам)	Долина Нілу (Стародавній Єгипет)	Ахепська, Хетська, Мітакійська, Середньоассирійська, єгипетська «імперії» у Сирії в період Нового царства та інші «держави»

3.5. Розвиток суспільства та державних утворень Стародавнього світу (початок I тис. до н. е. – V ст. до н. е.)

Основні чинники	Шляхи розвитку			
	I	II	III	IV
<i>Територія</i>	Стародавні Греція, Італія	Близький Схід, Ассирійська та Нововавилонська імперії	Стародавня Індія	Державні утворення Китаю
<i>Держава</i>	На першому етапі виникали поліси та державно-міські общини з квазі-монархічним або республіканським правлінням. Криза полісної системи призводила до виникнення полісних союзів, імперій, у яких зберігався сформований інститут громадянства	З метою об'єднання сільськогосподарських та промислових регіонів виникали міжрегіональні держави з монархічною формою правління, яка наближалася до деспотії, але не стала такою в результаті наявності примітивної демократії на завойованих землях.	Монархічні форми. Відсутність необмежених повноважень правителів та повної централізації земель, наявність дорадчих органів дає можливість стверджувати про проблематичність існування деспотичного характеру давньо-індійських монархій	Монархічні форми правління протягом існування Стародавнього світу або були деспотичними, або наближалися до таких
<i>Соціальна структура</i>	Встановлювалась рівновага між общинним (полісним) та особистим впливом, що обумовлювали при збереженні традиційних культур розвиток раціонального фактора в мисленні. З'являлось	Існували особисто вільні жителі: нерабовласники та рабовласники. Рабська праця залишалася патріархальною та оброчною	Жорстке розмежування основних станів населення сприяло розвитку кастової системи та формувало антагонізми між вільним та невільним станами	Критерієм поділу суспільства на стани була наявність чину та освіта

Основні чинники	Шляхи розвитку			
	I	II	III	IV
	<p>поняття про свободу особи. Більшість громадян полісу – трудове населення, яке не експлуатувалось. Водночас заможні громадяни широко використовували працю рабів у класичній формі</p>			
Економіка	<p>Була характерна повна ліквідація господарств державного сектора економіки</p>	<p>Завойовані землі становили основу державного сектора економіки, де використовувалася праця «царських людей» та інших залежних груп населення. Існували храмові міста та поліси з відносним рівнем самоврядування</p>	<p>Використання великої кількості невільних працівників різних станових (кастових) груп. Високий рівень виробничих сил. Основа економіки – землеробство. Пріоритет державного сектора економіки</p>	<p>Домінуючий державний сектор в економіці при існуванні особисто вільних селян-общинників, об'єднаних у патронімію</p>

3.6. Розбіжності розвитку західних і східних держав

Критерії	Західні держави	Східні держави
<i>Господарство</i>	Ринкова приватновласницька система господарства. Пріоритет ринку та власників	Командно-адміністративно-розподільча система. Пріоритет адміністративно-розподільчих відносин у господарстві.
<i>Суспільство</i>	Енергія та ініціатива власника і підприємця, захищеного апаратом влади, постійно рухала суспільство вперед, створювала нові умови для прискорення економічного, соціального розвитку та нові форми державних відносин	Була характерна консервативна стабільність, де самодостатня держава з міцною централізованою структурою державних органів домінує над суспільством та не бажає змін
<i>Держава і суспільство</i>	«Держава – власність». Домінування суспільства, насамперед пануючого становища над державою, яка виступала його знаряддям, забезпечувала охорону його власності	«Держава – влада». Домінування держави над суспільством. Головний принцип ієрархізації – наявність влади, що ототожнювалася з командною адміністрацією та можливістю мати розподільчі функції. Пануючий клас – перетворена в апарат влади верхівка суспільства
<i>Періодизація</i>	Поділ на конкретні історичні періоди фактично збігається з періодизацією за суспільно-економічними формаціями, де: Стародавній світ – рабовласницька, Середні віки – феодальна, Новий час – капіталістична, Новітній час – корпоратократична	Хронологічні межі конкретних історичних періодів не збігаються з періодами західних держав. Для цього регіону краще підходить регіонально-цивілізаційна характеристика: мусульманський, індо-буддистський, китайсько-конфуціанський схід
<i>Право</i>	Активний розвиток прав і свобод людини та громадянина. Наявність системи чітких індивідуальних прав та гарантій забезпечення інтересів окремої особи-власника	Формування чітко фіксованих норм, верховний контроль держави та примат адміністративної влади над відносинами власності. Відсутність системи чітких індивідуальних прав та гарантій інтересів окремої особи, власника. Приватна власність слабо захищена від влади будь-якими привілеями чи гарантіями, свободами та правами

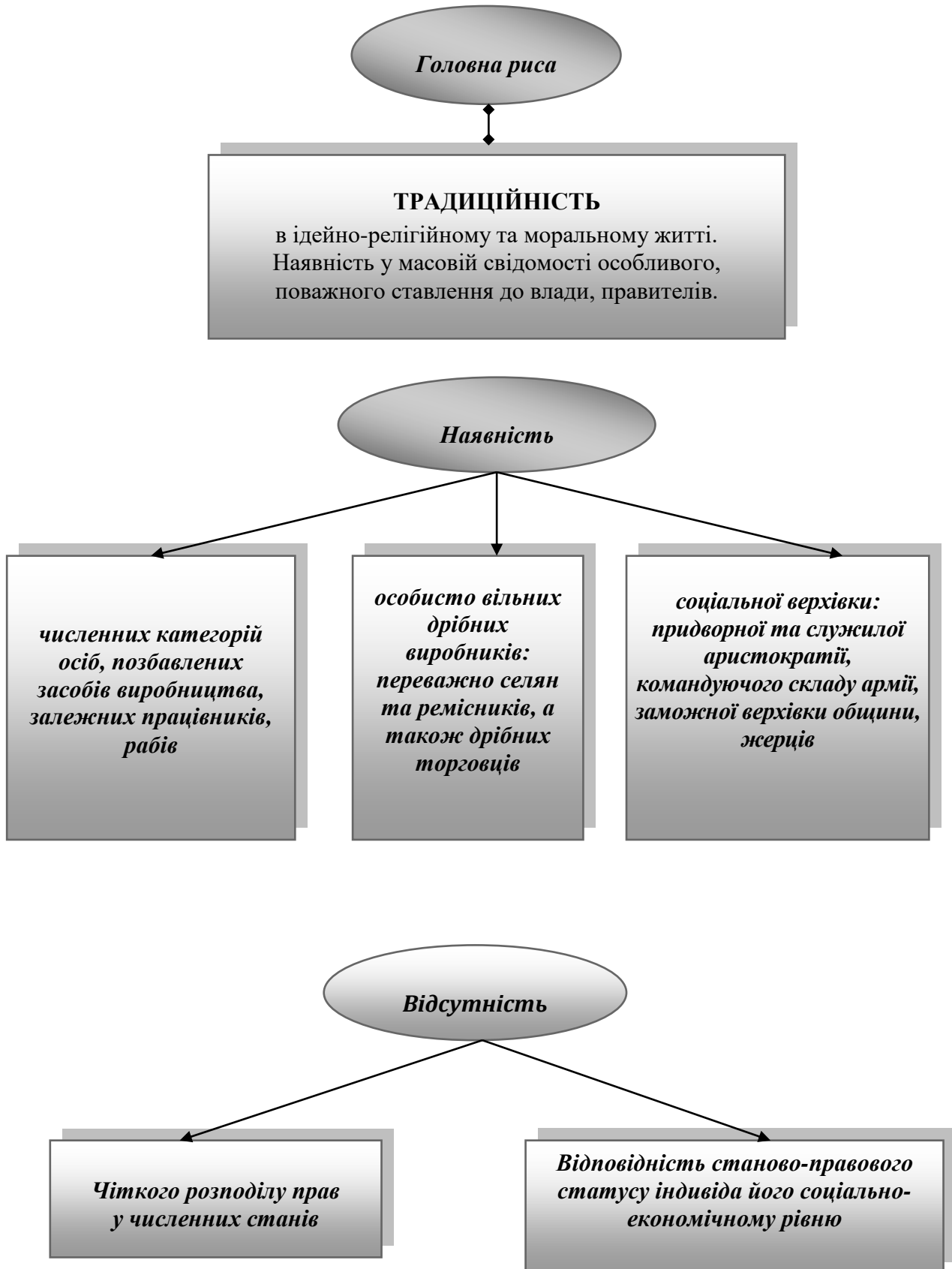
3.7. Форми експлуатації

3.8. Джерела рабства

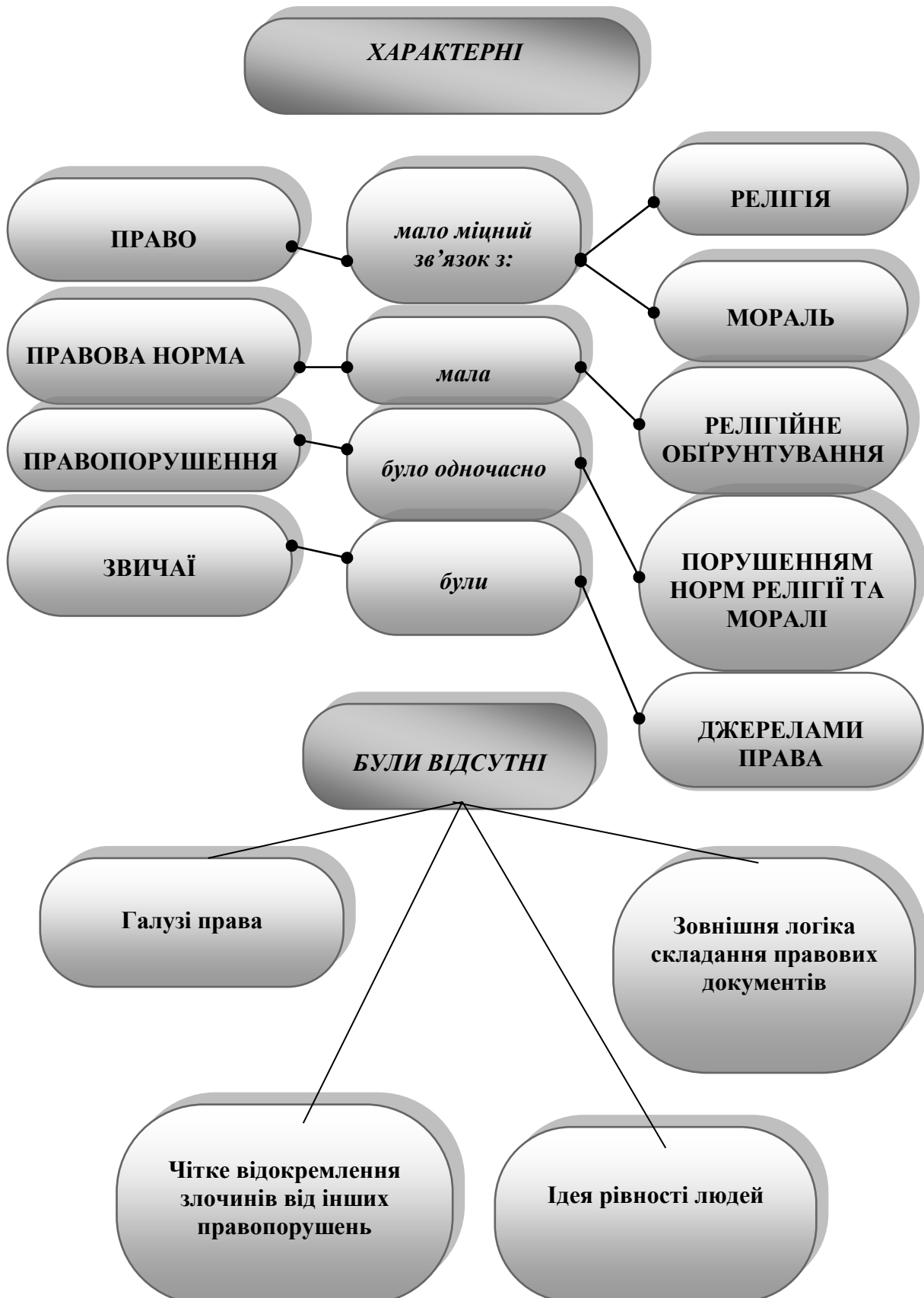
3.9. Суспільний лад держав Стародавнього Сходу

3.10. Східна деспотія

2.11. Право Стародавнього Сходу

3.12. Залишкові норми первісного суспільства

Залишкові норми первісного суспільства

Норми соціальної регуляції, що залишилися з виникненням держави та права. Змінювалися та доповнювали державні норми

Норми взаємозахисту та взаємовідповідальності

Найважливішою нормою була кровна помста, яка з часом змінюється (звуження кола месників та відповідальних осіб), замінюється композиціями, трансформується в отримання у влади дозволу на помсту (наприклад, китайське, японське право)

Норми шлюбних та родинних стосунків:

різноманітні норми патріархального закріпачення жінки, покупний шлюб, шлюбний викуп, сплата родині дружини «за материнське молоко», «за виховання», шлюб відпрацюванням, шлюб за обміном, «черевна або колискова змова», орткузений шлюб, левірат (шлюб із двома та більше братами одночасно, пізніше – братом померлого чоловіка), сорорат (шлюб із двома та більше сестрами, пізніше – із сестрою померлої дружини), конкубінат (тривалі інтимні стосунки з незаміжньою жінкою), мута (сіге) – тимчасовий шлюб мусульман-шиїтів; різноманітні норми патріархального всевладдя голови родини над її членами та старшої за віком жінки над жіночою частиною родини.

Норми взаємодопомоги

Родинна та сусідська взаємодопомога за своїм економічним змістом мало чим відрізнялися. Матеріальні відносини будувалися на взаємній основі, часто призводили до запровадження кабали

Норми штучного родства

Найбільше значення ці норми зберігали там, де державна влада не забезпечувала охорону особистих та майнових інтересів населення, а родинні та сусідські зв'язки були недостатніми

Норми гостинності

Як правило, були нормами міжгрупової гостинності та поділялися на норми окремих родин, патронімії та офіційні – місцевої влади. Доповнювали норми взаємозахисту та взаємовідповідальності

3.13. Архаїчне право

Мета архаїчного права – примирення сторін

Велика різноманітність норм архаїчного права

Норми мали переважно усний характер

Відповідальність мала колективний характер (*рід, родина*)

Казуїстичний характер норм архаїчного права

Несистематизований характер норм архаїчного права

Відсутність поділу на галузі

Переважання кримінально-правових норм у джерелах архаїчного права

**Об'єктивістський характер архаїчного права
(акцентування на тому, що вже відбулося)**

Докази були символічні, демонстративні, церемоніальні та яскраві (*наприклад: клятва, випробування поєдинком та ін.*)

Відображення суспільної нерівності

Нерозвиненість спеціальних юридичних установ

Значний релігійний вплив

**Необов'язковість та альтернативність
(залежність юрисдикції від сторін)**

3.14. Основні державні утворення Стародавнього світу

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
А			
Адіабена	379-164 рр. до н. е.	Північ Месопотамії, територія сучасного іракського Курдистану	Східна монархія, у різні роки входила до складу Парфії, Сасанідів та Великої Вірменії. Мала змішане етнічне населення: асирійці, араби, іранські євреї, арамеї, греки
Айрарат (Єрвандідська Вірменія)	331-200 рр. до н. е.	Північно-східна частина Вірменського нагір'я	Східна абсолютна монархія, стародавня вірменська держава. Спочатку була частиною Перської імперії. Після поразки Персії у битві при Гавгамелах формально визнала владу Олександра Македонського
Аккад	2316-2137 рр. до н. е.	Північна частина Південної Месопотамії	Східна монархія, виникла в результаті завоювань Саргона Давнього. Об'єднувала землі шумерів і східних семітів (аккадців), усіх номів Стародавньої Месопотамії та декілька сусідніх територій
Аксум	I-X ст. н. е.	Територія Ефіопії, Еритреї, Судану, Ємену та південної частини Саудівської Аравії	Східна монархія, давньоєфіопська держава, що не була першою цивілізацією на території сучасних Ефіопії та Еритреї: у VIII ст. до н. е.,

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
			існувало царство Даамат, а до нього держава Пунт
Аласія	середина – кінець 2 тис. до н. е.	Острів Кіпр	Монархічна форма держави у Східному Середземномор'ї, що була найбільшим виробником міді та бронзи
Аммон	1030-110 рр. до н. е.	Територія Зайорданья та східної Палестини	Стародавня держава аммонітян. Столиця царства – Рабат-Аммон
Амурру	XIV ст. – середина XIII ст. до н. е.	Північ сучасного Лівану та захід сучасної Сирії	Східна монархія, що була під владою Стародавнього Єгипту або Хетської держави
Арахозія	I ст. до н. е.	Територія сучасного південно-східного Афганістану та північного Пакистану	Монархія, на початку I століття до н. е. була об'єднана під владою місцевої сакської династії
Арран	I ст. до н. е. – VIII ст. н. е.	Частина території сучасних Азербайджану, Грузії та Дагестану	Кавказька Албанія. Країна являла собою союз 26 племен, до якого входили: албани, гаргари, утії, гели, чілби, леги, лобини, дідури та ін.
Ассірія	2400-605 рр. до н. е.	Метропольна територія на півночі сучасного Іраку	Східна деспотія, давньомесопотамська держава, перша світова імперія
Атропатена (Мала Мідія)	323-226 рр. до н. е.	Північний захід сучасного Ірану	Раніше на цій території існувала стародавня держава Манна, яку захопила Мідія. Виникла внаслідок

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
			розподілу імперії Олександра Македонського сатрапом Атропатом
Б			
Бактрія	XXIII ст. до н. е. – близько IV ст. н. е.	Суміжні території сучасних Таджикистану, Узбекистану та Афганістану, між гірським ланцюгом Гіндукуш на півдні та Ферганською долиною на півночі	Східна монархія, що у різні періоди мала різний ступінь незалежності від імперії Ахеменідів, держави Селевкідів, Китаю династії Хань
Боспорське царство	480-108 рр. до н. е.	Об'єднання грецьких міст на Керченському та Таманському півостровах, Синдиці. Пізніше розширено вздовж східного берега Меотиди (Азовського моря) до гирла Танаїсу (Дону)	Монархічна антична держава, що утворилася на основі симмахії, полісів по обидва береги Керченської протоки, та тиранії Археанактидів. З кінця II ст. до н. е. – у складі Понтійського царства
В			
Вавилонія	початок 2 тис. до н. е. – 539 р. до н. е.	Межиріччя між Тигром і Євфратом, на півдні Месопотамії (територія сучасного Іраку)	Східна монархія зі столицею у місті Вавилон. У ході активних воєн між державами Месопотамії до 1800 р. до н. е. Вавилон став центром півдня Межиріччя.

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
			У період 1764-1756 рр. до н. е. були завойовані Елам, Марі, Ашшур, Ешнунна, Сузіана – утворилася єдина держава.
Велика Вірменія	кінець IV ст. до н. е. – 428 р. н. е.	Кордони від Кури до Йордану та від Середземного моря до Каспійського моря	Східна монархія. Стародавня вірменська держава
Віфінія	322-74 рр. до н. е.	Північний захід Анатолії (Малої Азії) між протокою Босфор і річкою Сангаріус	Монархічна антична держава. Свою назву країна одержала від фракійського племені віфінів, які переселилися сюди разом із іншими фракійцями з Балканського півострова близько 700 р. до н. е.
Г			
Галатія	286-183 рр. до н. е.	Межувала на півночі з Віфінією та Пафлагонією, на сході з Понтом, на півдні з Лікаонією та Каппадокією та на заході з Фригією	Монархія, отримала свою назву від галатів, що прийшли сюди в III ст. до н. е. Майже 10 тис. кельтів переправилися до Малої Азії на запрошення царя Віфінії Нікомеда I. Пізніше вони розселилися у східній Фригії, Каппадокії та центральній Анатолії і створили державу.

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
Галльська імперія	260-274 рр. н. е.	Складалася з території провінцій Галлія, Іберія, Британія та Німеччина	Державне утворення, що виникло у римській Галлії після державної кризи у III ст. Причиною виникнення була слабкість центральної влади римського імператора Галлієна
Гарама (гараманти)	2 тис. до н. е. – I ст. н. е.	Землі склалися з Фецану, півдня Триполітанії та західної частини Мармарики	Етнічне походження достеменно невідоме. Є гіпотеза, що гараманти – вихідці з «народів моря», які вторгалися до Північної Африки в XV-XII ст. до н. е.
Д			
Даамат	VIII-VII ст. до н. е.	Територія сучасних Еритреї та північної Ефіопії	У царстві використовувалися іригаційна система, вирощувалося просо, виготовлялися залізні знаряддя праці та зброя. Столиця (можливо) – Єха
Даван (Даюань)	V-III ст. до н. е.	Центральна та східна частини Ферганської долини	Стародавня середньоазійська держава зі столицею Ерші (Ура-Тюбе)
Дакія	82-106 рр. н. е.	Територія сучасних Румунії, Молдови, частини України та частини Болгарії	Держава, що виникла в результаті об'єднання гето-дакійських племен під владою Бурібести. Столиця – Сармізегетуза
Держава Ахеменідів (Мідо-Персія,	559-329 рр. до н. е.	Територія охоплювала значну частину	Монархічна східна імперія, що охоплювала безліч народів та

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
Перша Перська імперія)		Близького Сходу, включно з сучасною територією Ірану, Іраку, Єгипту, Сирії, Туреччини та ін.	культур та керувалася потужним апаратом адміністрації. Імперія була поділена на провінції, якими керували сатрапи – намісники правителя
Держава Сасанідів (Царство іранців або Друга Перська імперія)	224-651 рр. н. е.	Територія сучасних Іраку та Ірану	Держава утворилася внаслідок падіння влади парфянської династії Аршакідів та приходу до влади перської династії Сасанідів
Діаоха	XII ст. до н. е. – 760 р. до н. е.	Територія на південному заході Закавказзя, що межувала з південними кордонами Колхіди та північно-західними кордонами Урарту	Племінне державне утворення хуритських або протокартвельських племен зі столицями Шатілі та Зубані
Е			
Ебла	середина III тис. до н. е.	Територія на захід від закруту Євфрату в Сирії, в 53 км на південний захід від сучасного м. Алеппо	Стародавнє семітське торгове місто-держава
Едеське царство (Осроена)	132 р. до н. е. – 214 р. н. е.	Територія західної, приєвфратської області Месопотамії	Держава з населенням із арамеїв, греків і парфян. Проте більшість правителів були арабського походження. Головне

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
			місто – Едеса
Елам	2700-539 рр. до н. е.	Територія на південному заході сучасного Ірану (провінції Хузестан і Лурестан)	Стародавня держава зі столицею в м. Сузи. У III тисячолітті до н. е. відомі еламські міста-держави: Шушан (Сузи), Аншан (Анчан), Сімашкі, Б/Парахсе (пізніше Мархаші), Адамдун
Етрурія	XII ст. до н. е. – 280 р. до н. е.	Область на північному заході стародавньої Італії	До Етрусського союзу входили 12 міських громад: Тарквінії, Вульчі, Ветулонія, Вольтерра, Вольсинії, Аррецій, Клузій, Цере, Кортонна, Перузій, Популонія, Рузелли. Форма правління міст – спочатку монархічна (царство), пізніше аристократична республіка з тимчасовими олігархами – лукумонами
3			
Забаха	XII століття до н. е.	Область Самцхе-Джавахеті (сучасна Грузія) та північ провінції Ардахан (північно-східна Туреччина)	Стародавня держава (союз племен)
I			
Іберія (Іверія)	IV-III ст. до н. е. – 537 р.	Територія східної Грузії	Давньогрузинське царство Картлі, столиця

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
	н. е.		Мцхета
Ідумея (Едом)	2 тис. до н. е. – XI ст. до н. е.	Південь Ізраїльського нагір'я	Стародавнє царство ідумеїв, засновником вважається син біблійного патріарха Ісака Ісав (Едом)
Ізраїльське царство	XI ст. до н. е. (близько 1030 р. до н. е.) – 932-928 рр. до н. е.	Територія сучасних Ізраїлю, Палестини	Стародавнє єврейське царство. Існує думка, що слід розрізняти два ізраїльські царства: Ізраїльсько-Юдейське царство та Північне Ізраїльське царство. Історичність існування як єдиної держави є дискусійною.
Ішкуза	VII-VI ст. до н. е.	Територія сучасної Передньої Азії	Скіфське царство. Являло собою, імовірно, союз племен, керований родоплемінною радою та військовим вождем, якого в джерелах традиційно називали царем
К			
Карфаген	814-146 рр. до н. е.	Територія сучасного Тунісу	Фінікійська держава зі столицею в однойменному місті. Держава заснована колоністами з фінікійського міста Тір
Катабан	1 тис. до н. е. – II ст. н. е.	Територія на захід від Хадремауту та на схід від Сабейського	Держава у Південній Аравії зі столицею Тимна. Існує думка, що у I ст. до н. е. в Катабані було

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
		царства	зроблено одну з перших у світі спроб створення представницької демократії у вигляді своєрідної «конституційної монархії»
Колхіда (Егрисі)	XVII ст. до н. е. – 164 р. до н. е.	Територія: Аджарія, Абхазія, західні Самегрело-Верхня Сванетія, Рача-Лечхумі та Нижня Сванетія, Імеретія, Гурія, Ардахан, Артвін, Різе та сучасний Туапсинський район	Стародавня Колхіда була єдиним царством, що трактується як одна з перших грузинських держав
Коммагена	163 р. до н. е. – 72 р. н. е.	Територія у Малій Азії на західному березі середньої течії Євфрату	Вірменське царство періоду еллінізму, яке заснував у 163 р. до н. е. Птолемеї із вірменської династії Єрвандуні. Столиця – Самосата
Кочосон (Чосон)	2333 р. до н. е. (за легендою) (раніше – 323 р. до н. е.) – 108 р. до н. е.	Територія півночі Корейського півострова та півдня Маньчжурії	Перша корейська держава
Куш (Мероїтське царство)	IX-VIII ст. до н. е. – 350 р. н. е.	Територія Нубії – північної частини сучасного Судану	Держава була культурним та політичним наступником колишнього царства

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
			Керма, яке було суперником Єгипту та завойоване фараоном Тутмосом I
Кушанське царство	30-375 рр. н. е.	Територія сучасних держав Середньої Азії, Афганістану, Пакистану, Північної Індії	Стародавня монархічна держава, що була, імовірно, заснована кочовим індо-іранським народом тохарів. У III ст. н. е. зазнала поразки від Сасанідської держави
Л			
Лазика (Егрисі)	II ст. н. е. – 697 р.	Територія від Кавказького хребта і Бзібської ущелини в Абхазії на півночі до Аджарії на півдні. На сході – до Лихського хребта, де межувало з Іберією	Західногрузинське царство на березі Чорного моря, яке досягло свого розквіту в IV-VI століттях н. е. Вважається наступником Колхідського царства
Лідія (Меонія)	XII ст. до н. е. – 546 р. до н. е.	Територія західної частини Малої Азії	Держава за своїм політичним устроєм була монархією. На чолі держави стояв цар. Столиця – Сфарт (Сарди)
М			
Майя	близько 2000 р. до н. е. – 1821 р. н. е.	Територія сучасних Мексики (штати Чьяпас, Кампече, Юкатан, Табаско,	Найбільша цивілізація Мезоамерики. У стародавній період – виникнення міст-держав примітивного підсічного землеробства

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
		Кінтана-Роо); Гватемали; Белізу; Сальвадору; Гондурасу (західна частина)	
Мала Вірменія	322 р. до н. е. – II ст. до н. е.	Територія у верхів'ях річок Євфрат, Лікус (сучасна назва – Келкіт) та Галіс	Входила до складу Держави Ахеменідів. Завойована Олександром Македонським. Після його смерті з 322 р. до н. е. стала самостійним царством зі столицею в Ані-Камаху. У II ст. до н. е. увійшла до держави царя Понта Мітрідата VI
Манна	X-VII ст. до н. е.	Територія Передньої Азії, на південь та схід від озера Урмія (сучасний північно-західний Іран)	Стародавня держава, центр якої був у районі сучасного міста Мехабад. Столиця – Зірта
Мідія	670-550 рр. до н. е.	Територія на заході сучасного Ірану, від південного берега річки Аракс і гори Ельбурс на півночі до Персиди (Фарсу) на півдні, від гір Загроса на заході до пустелі Деште-кевір на сході	Стародавня іраномовна держава на Близькому Сході, яка у роки свого розквіту охоплювала більшу частину Ірану, північну Ассирію та частину Вірменії

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
Мітанні	XVII-XIII ст. до н. е.	Територія Північної Месопотамії та прилеглих областей	Стародавня хуритська держава. Столиця – Вашуканні (Хошкані), розташовувалася біля витоків річки Хабур. Передбачається, що як держава сформувалася внаслідок розгрому Вавилонської імперії хетто-хуритським союзом у XVI ст. до н. е.
Моав	XIII ст. до н. е. – близько 400 р. до н. е.	Територія західної Йорданії	Стародавня держава моавитян, що знаходилась на перетині торгових шляхів (один – так звана «царська дорога»)
Мочика	I–VIII ст. н. е.	Територія узбережжя сучасного Перу	Монархічне протодержавне утворення, рівень розвитку якого можна порівняти з мідним та бронзовим віком у Європі та на Близькому Сході
Н			
Набатейське царство (Набатейя)	III ст. до н. е. – 106 р. н. е.	Територія сучасних Йорданії, Ізраїлю, Сирії та Саудівської Аравії	Держава, утворена групою арабських племен – набатейів. Столиця – Петра в долині Ваді-Муса
Наска	II ст. до н. е. – VI ст. н. е.	Територія кількох долин на південному узбережжі сучасного Перу, на плато Наска, на південь від	Протодержавне утворення, доколумбова цивілізація. Головне місто – Кауачі з шістьма пірамідами

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
		цивілізації Мочика	
Намв'єт (Наньюе – Південне Юе)	207-111 рр. до н. е.	Територія біля сучасного північного В'єтнаму та китайських провінцій Гуандун і Гуансі	Стародавнє китайсько- в'єтське царство
Норте-Чіко	XXX-XVIII ст. до н. е.	Регіон Норте- Чіко на північно- центральному узбережжі сучасного Перу	Найдавніша доколумбова цивілізація. Протодержавне утворення теократичного елітарного характеру з монументальною архітектурою: пагорбовими платформами, круглими площами та іригаційними спорудами. Столиця – Караль (?)
Нумідія	202 р. до н. е. – 46 р. до н. е.	Територія у Північній Африці (північна частина сучасних Тунісу та Алжиру)	Спочатку – союз нумідійських міст- держав: Тугга, Тевес, Сіккім та ін. Монархічна держава
О			
Ольмеки	1500-400 рр. до н. е.	Долини південної та центральної Мексика на території сучасних штатів Веракрус, Табаско	Державне утворення стародавньої мезоамериканської цивілізації з центрами: Сан-Лоренцо- Теночтілан, Ла-Вента, Трес-Сапотес і Лагуна- де-лос-Серрос

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
П			
Парфянське царство (Парфянська держава, Парфянська імперія)	250 р. до н. е. – 227 р. н. е.	На південь та південний схід від Каспійського моря, на території сучасних Ірану, Іраку, Афганістану, Туркменістану та Пакистану	Феодальна східна монархія, яку створив Андрагор, Селевкідський намісник в області Парфія, який від'єднався від центральної влади, проголосив свою незалежність, створив нове царство
Пергамське царство	283-133 рр. до н. е.	Територія у північно-західній частині Малої Азії	Еліністична монархія, яка відокремилася від Македонії після смерті Лісімаха
Північне Ізраїльське царство	Близько 932-928 рр. до н. е. – 722 р. до н. е.	Територія сучасних Ізраїлю, Палестини	Стародавня єврейська держава, виникла поряд з Юдейським царством після розпаду Ізраїльського царства Саула, Давида та Соломона. Столицями були: Сихем, Фірца, Самарія
Понтійське царство (Понт)	302 р. до н. е. – 62 р. н. е.	Територія Малої Азії на південному березі Евксинського понту (Чорного моря)	Еліністична греко-перська монархічна держава, заснована Мітрідатом у Пафлагонії на межі двох еліністичних держав: Стародавньої Македонії та Імперії Селевкідів

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
С			
Саба (Сабейське царство)	XIII-X ст. до н. е. – 275 р. н. е.	Територія у південній частині Аравійського півострова, у районі сучасного Ємену	Держава давньої сабейської цивілізації, що утворилася внаслідок переселення племен сабеїв із північно-західної Аравії, коли до союзу Саба входило три аравійські племені
Сирійське царство (Держава Селевкідів, Імперія Селевкідів)	312-64 рр. до н. е.	Територія складалася з частини Малої Азії, Сирії, Фінікії, Палестини, Месопотамії, Ірану, частини Середньої Азії і сучасного Пакистану	Елліністична монархія Селевка та його нащадків, що утворилася під час розпаду імперії Олександра Македонського
Стародавній Єгипет	сер. 4 тис. до н. е. – IV-VII ст. н. е.	Територія на північному сході Африки вздовж нижньої течії річки Ніл	Цивілізація Стародавнього світу, що існувала близько 40 століть. Вважається колыскою людської цивілізації.
Стародавній Китай	Держава Шан-Інь: XVII-XI ст. до н. е. Держава Чжоу: XI-III ст. до н. е. Імперія Цинь: 221-206 рр. до н. е. Імперія Хань: 206 р. до н. е. – 220 р. н. е.	Територія сучасної КНР	Історіографічна назва монархічних державних утворень Китайської цивілізації: Шан-Інь, Чжоу, Цинь, Хань, Цзінь та ін.

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
	Держава Цзінь і період Північних та Південних династій: IV-VI ст. н. е.		
Стародавній Рим	від VIII -V ст., 753 до н. е. – 476 рік Царський Рим: 754/753-510/509 рр. до н. е. Рання Римська республіка: 509-265 рр. до н. е. Пізня Римська республіка: 265-31/27 рр. до н. е. Римська імперія: 31/27 р. до н. е. – 476 р. н. е.	Територія у період піка своєї могутності у II ст. н. е.: від сучасної Англії на півночі до Судану на півдні та від Іраку на сході до Португалії на заході	Історіографічна назва римської цивілізації. Найрозвиненіша цивілізація Стародавнього світу, держава античності
Стародавня Греція (Еллада)	кінець 3-2 тис. до н. е. – 30 р. до н. е.	Південь Балканського півострова; острови Егейського моря, що примикають зі сходу; узбережжя Фракії; західне узбережжя Малої Азії і частина острова	Загальна назва територій міст-держав (полісів), населення яких становили переважно давньогрецькі племена: еолійці, ахейці, іонійці та дорійці

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
		Кіпр; райони чорноморських проток; узбережжя Чорного та Азовського морів; узбережжя Північної Африки (Кіренаїка, сучасна Лівія); Південна Італія, східна Сицилія; південь Галлії та північно-східне узбережжя Іспанії	
Стародавня Македонія	IX ст. до н. е. – 146 р. до н. е.	Спочатку – південна частина Балканського півострова (північно-східна частина сучасної Греції). Межувало з Епіром на заході, Пеонією на півночі, Фракією на сході та Фессалією на півдні.	Давньогрецьке царство на периферії архаїчної та класичної Греції. Домінуюча держава елліністичної Греції, що підкорила материкову Грецію та фракійське царство. В результаті завойовницької політики Олександра Македонського перетворилася на Македонську імперію
Стародавня Індія	3 тис. до н. е. – IV-V ст. н. е.	Більша частина Південної Азії	Історіографічна назва кількох цивілізацій: Харапської цивілізації (Індської цивілізації), Ведійської цивілізації та держав, пов'язаних із

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
			ними, зокрема Імперії Маур'єв, Імперії Гуптів та ін.
Ф			
Філістія	1200-604 рр. до н. е.	Територія південного заходу Леванту	Стародавній полісний союз (конфедерація) міст на південному заході Леванту, до якого входили міста Ашдод, Ашкелон, Екрон, Геф, Газа і якийсь час Яффа
Фінікія	XIII-VIII ст. до н. е.	Територія східного узбережжя Середземного моря з центром у сучасному Лівані	Стародавній полісний союз приморських міст на східному узбережжі Середземного моря. Талассократична цивілізація з містами: Акко, Ахзів, Сарепта, Берит, Бібл, Триполі, Арвад
Фригія	Близько 1200 до н. е. – 675 р. до н. е.	Територія на заході Малої Азії	Монархічна держава – царство. Столиця: спочатку м. Келен, з X ст. до н. е. – м. Гордіон
Х			
Хайаса	II тис. до н. е., – імовірно, XIII ст. до н. е.	Територія верхів'я Євфрату та Чороха, на північний захід від озера Ван	Вважається протовірменською монархічною державою. Столиця – м. Куммаха у верхів'ях річки Євфрат
Хетська держава	Близько 1800-1180 рр. до н. е.	Територія Малої Азії	Могутня держава, основою якої спочатку були монархічні міста-держави: Пурусханда, Амкува, Куссар, Хатті, Каніш, Цальпува, Вахшушана, Ма'ма, Самуха. Столиця – Хатуса

Назва	Хронологічні межі існування	Географічні межі	Коротка характеристика
Хим'яритське царство	Близько 110 р. до н. е. – 599 р. н. е.	Територія півдня Аравійського півострова	Монархічна держава хим'яритів та сабеїв. Столиця – м. Зафар. Хим'яритські царі мали титул «царів Саби та зу-Райдана»
Хорезм	VIII ст. до н. е. – 1924 р.	Територія Центральної Азії з центром у пониззі річки Амудар'я	Форма правління – абсолютна монархія олігархічного характеру. Держава, якою проходив Великий шовковий шлях. Столицями були міста: Кюзелігір, Калалігір, Топрак-кала, Кят, Гургандж та Хіва
Ш			
Шумер	3-4 тис. до н. е.	Територія Месопотамії	Регіон Месопотамії в епоху ранньої бронзової доби. Тут були розташовані найдавніші міста-держави: Ур, Урук, Лагаш, Ніппур, Ларса та ін.
Ю			
Юдейське царство	932-928 рр. до н. е. – 586 р. до н. е.	Територія сучасних Ізраїлю, Палестини	Одна з двох держав – Південне царство зі столицею в Єрусалимі, що виникла у X ст. до н. е. після розпаду Ізраїльського царства Давида та Соломона
Я			
Ямхад	XIX-XV ст. до н. е.	Територія між озером Амік і закрутом Євфрату	Стародавнє аморейське царство Сирії з центрами Халіб і Алалах

Контрольні запитання

1. Визначте основні чинники розповсюдження державно-правового досвіду.
2. Назвіть основні шляхи формування державної влади.
3. У чому полягали розбіжності розвитку західних і східних держав?
4. Які форми експлуатації на етапі державотворення Ви знаєте?
5. Назвіть основні джерела рабства.
6. Які характерні риси мав суспільний лад держав Стародавнього Сходу?
7. Надайте характеристику східній деспотії.
8. У чому полягала специфіка організації державної влади суспільств Стародавнього Сходу?
9. Визначте особливості права Стародавнього Сходу.
10. Назвіть залишкові норми первісного суспільства за напрямом регуляції.
11. Що таке архаїчне право?
12. Які найдавніші держави Ви знаєте?

Розділ 4. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

4.1. Додинастичні періоди та Раннє царство

➤ з огляду на наявність об'єктивно існуючих проблем щодо хронології Стародавнього світу періодизація III тис. до н. е. є відносною;

➤ реконструкція імен та назв є умовною та загальноприйнятою (причина: відсутність передачі голосних давньоєгипетськими письмовими джерелами)

Період	Царство	Династія	Найбільш значні та відомі правителі	Коротка характеристика періоду
Перша половина IV тис. до н. е.		Перший додинастичний період	Династії: 00 – 0	Початок руйнування родових відносин
Друга половина IV тис. до н. е.		Другий додинастичний період	Нармер (кінець періоду, інколи відносять до I династії)	Виникнення соціальної диференціації, створення елементів іригаційної системи, побудова перших номових державних утворень. Наприкінці періоду – створення Верхнього та Нижнього царств.
Близько 3000-2778 рр. до н. е.	Раннє царство	I династія II династія	Аха (Менес), Ден, Джер, Семерхет, Каа Санахт, Хасехемуї	Створення єдиної єгипетської держави. Остаточна централізація держави при правителях II династії. Виникнення штату численних посадових осіб та відомств. Відсутність нецарських господарств була проблематичною внаслідок збереження економічної самостійності номової знаті.

4.2. Давнє царство та Перший перехідний період

Період	Царство	Династія	Найбільш значні та відомі правителі	Коротка характеристика періоду
2778-2263 рр. до н. е.	Давнє царство	<p>III династія</p> <p>IV династія</p> <p>V династія</p> <p>VI династія</p>	<p>Джосер</p> <p>Снефру (засновник династії), Хеопс (Хуфу) Джедеф-ра, Хефрен (Хаф-Ра), Мікерін (Менкау-Ра)</p> <p>Усеркаф (засновник династії), Сахура, Уніс, Неферікар</p> <p>Пепі I (Піопі) Мерен-ра, Пепі II (Піопі)</p>	<p>Оформлення специфічної системи тотальної та жорсткої експлуатації основної маси населення, залежних працівників та рабів. Створення трьох рівнів державного апарату: центрального, номового та місцевого. Оформлення монархії деспотичного типу. Централізація досягає максимального рівня. Усі вищі посади зосереджені в руках членів царської родини (IV династія). При V династії – оформлення боротьби номової знаті за економічну та політичну автономію.</p>
2263-2040 рр. до н. е.	Перший перехідний період	VII-X династії	<p>Ахтой (Хеті) I, Ахтой II, Ахтой III (IX (Гераклеопольська) династія фараонів)</p> <p>Фіванські правителі майже не залишили про себе інформації</p>	<p>Період занепаду та роздробленості. Сепаратизм номархів та війни між ними. Руйнування іригаційних систем та криза економіки.</p>

4.3. Середнє царство – Другий перехідний період

Період	Царство	Династія	Найбільш значні та відомі правителі	Коротка характеристика періоду
2160-1785 рр.до н. е.	Середнє царство	XI династія XII династія	Інтеф I, Ментухотеп I, Ментухотеп II, Ментухотеп III Аменемхет I, Аменемхет II, Сенусерт I, Сенусерт II, Сенусерт III, Аменемхет III, Аменемхет IV, Нефрусебек (сестра останнього)	Збільшення кількості храмових та вельможних господарств. Зміцнення середніх господарств, широке застосування рабської праці та «царських людей». Розвиток приватного рабовласництва. Розширення правлячого класу. Централізація державного апарату з відносною самостійністю номархів та номового управління.
1785-1580 рр.до н. е.	Другий перехідний період	XIII–XVII династії	XIII–XIV – більше двох сотень імен правителів XV, XVI (можливо) були династіями гіксосів Секен-не-Ра, Камес (Камос) – передостанній та останній представники XVII династії	Завоювання Єгипту гіксосами (друга половина XVIII – перша половина XVII ст.) Ініціатором боротьби проти загарбників був Фіванський ном.

4.4. Нове царство

Період	Царство	Династія	Найбільш значні та відомі правителі	Коротка характеристика періоду
580-1085 pp. до н. е.	Нове царство	XVIII династія	Яхмос I (засновник династії) – брат фараона XVII династії Камеса, Аменхотеп I, Тутмос I, Тутмос II (ім'я Тутмос має єгипетську форму – Джехутімесу) Хатшесут, Тутмос III, Аменхотеп II, Тутмос IV, Аменхотеп III, Аменхотеп IV (Ехнатон), Сменкха Ра, Тутанхамон, Ейе, Харемхеб	Збільшення кількості рабів та рабовласників. Серйозні зміни у складі пануючого стану. З'являються дрібні та середні рабовласники – люди незнатного походження «немху», які обіймали низькі та середні посади. Виокремлюються такі групи пануючого класу, як служила аристократія та спадкова номова знать, верхівка жерців. Збільшення кількості державних чиновників, створення чіткої ієрархії підпорядкування, докладна регламентація посадових обов'язків.
		XIX династія	Рамсес I, Сеті I, Рамсес II, Меренптах, Сеті II, Аменмес, Меренптах, Рамсес Саптах	Багаторівневий державний апарат. Створення особливої системи управління залежними територіями. Докладна регламентація посадових обов'язків.
		XX династія	Сетхнахт (засновник династії), Рамсес III, Рамсес IV, Рамсес V, Рамсес VI, Рамсес VII, Рамсес XI	Релігійна реформа Ехнатона. Після смерті Рамсеса XI його верховний жрець Херіхор узурпував владу у Фівах. У Дельті виникла власна династія. Єдина єгипетська держава перестала існувати.

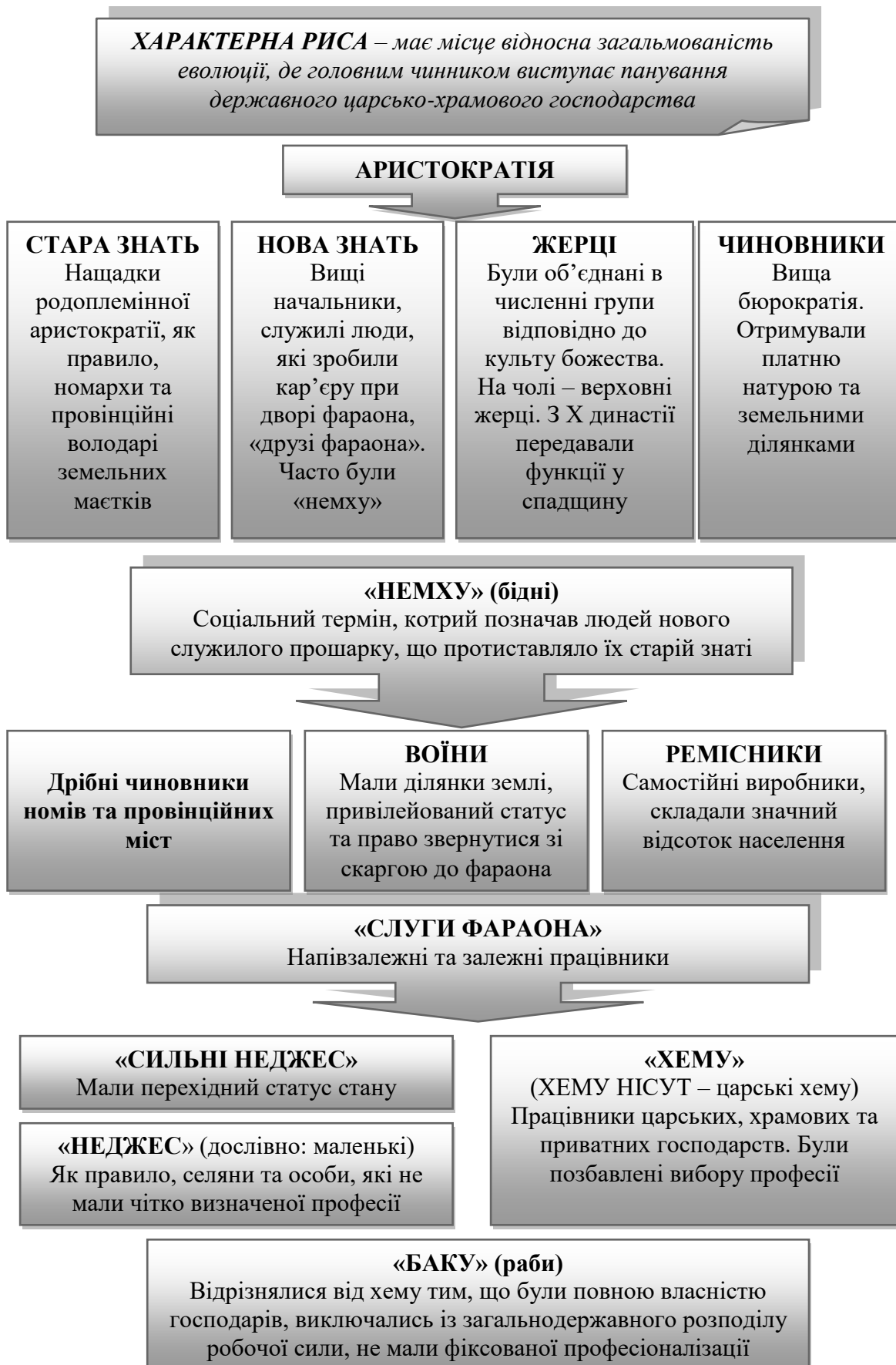
4.5. Третій перехідний період

Період	Царство	Династія	Найбільш значні та відомі правителі	Коротка характеристика періоду
1085-715 рр. до н. е.	Третій перехідний період	XXI династія XXII династія XXIII династія XXIV династія	Псусеннес I, Псусеннес II, Шешонк I, Осеркон I, Такелот I, Шешонк II, Осоркон II, Такелот II, Шешонк III Осоркон III Бокхоріс (нубійська династія)	Однією з причин занепаду був напад «народів моря» (лівійців). Нова столиця – місто Бубаст – дала назву державі Бубастидів. Поступова децентралізація держави. Після поразки від асирійців у 853 р. до н. е. повчався розпад єдиної держави. Близько 817 р. до н. е. правитель міста Таніс проголосив себе новим фараоном. У період до 730 р. до н. е. XVII та XVIII лівійські династії правили одночасно. У середині VIII ст. до н. е. Єгипет був завойований Кушем (нубійська держава).

4.6. Пізнє царство

Період	Царство	Династія	Найбільш значні та відомі правителі	Коротка характеристика періоду
1580-1085 рр. до н. е.	Пізнє царство	XXV династія	Пі (Піанхі), Шабак, Тахарка, Танутамон (ефіопська династія)	Період кризових явищ у державі. Занепад централізованої держави та захоплення Єгипту Персією (525 р. до н. е.), Олександром Македонським (332 р. до н. е.), Римом (30 р. до н. е.). Підсилення станової ізолюваності (спадкова професіоналізація), інтенсифікація товарно-грошових відносин. Земля стає об'єктом купівлі-продажу.
		XXVI династія	Псамметіх I, Нехо I, Нехо II, Псамметіх II, Априй, Амасіс (Яхмос II), Псамметіх III	
		XXVII династія	Камбіз II, Дарій I (перська династія)	
		XXVIII династія	Фараони XXVIII-XXX династій були вождями повстань проти перських сатрапів	
		XXIX династія	Нектанеб I	
		XXX династія		
		XXXI династія		
332 р. до н. е.			Олександр Македонський	
305-31 рр. до н. е.		Птолемеєвський період		
30 р. до н. е. – 395 р. н. е.		Римський період		

4.7. Суспільний лад. Нове царство

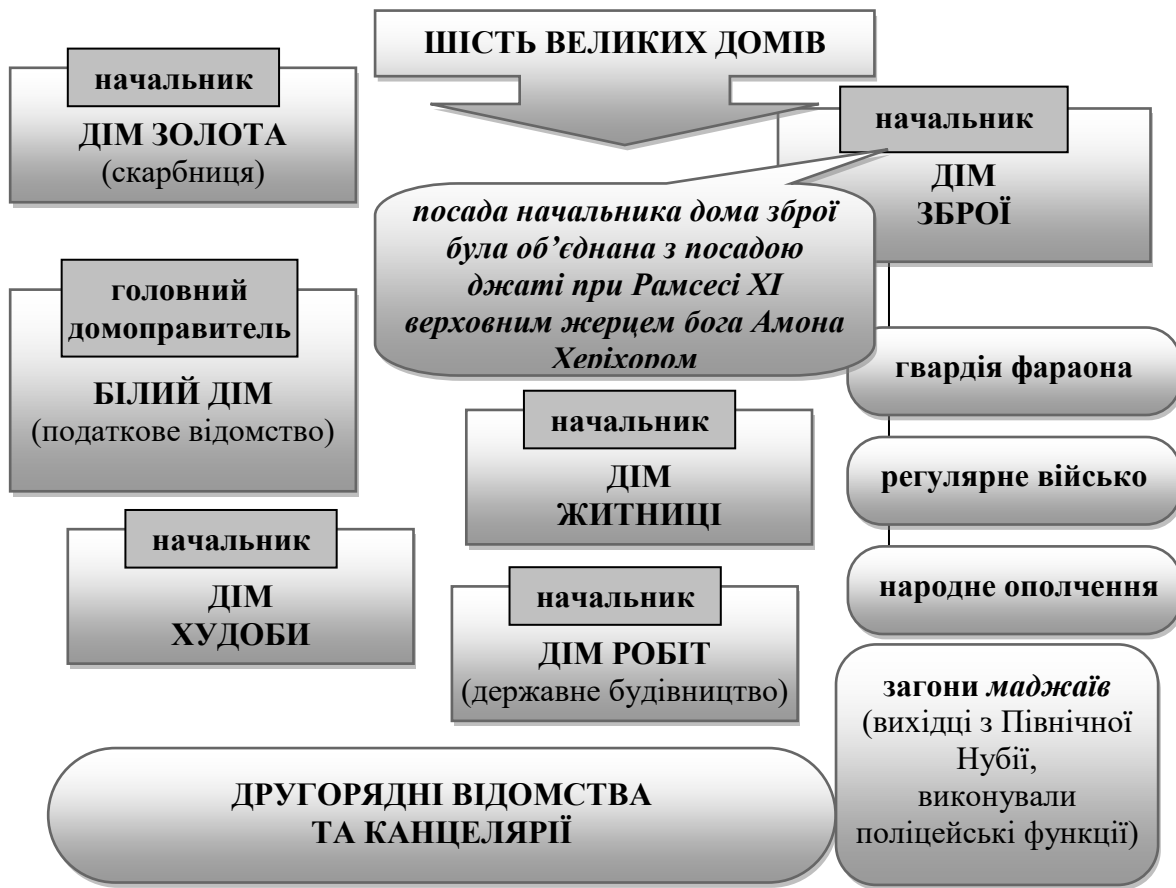
4.8. Державний лад. Центральний апарат. Нове царство

<p>ХАРАКТЕРИСТИКА <i>Чітка централізація зі слабкою диференціацією апарату управління. Практично всі чиновники були пов'язані з господарською, військовою та релігійною діяльністю</i></p>	<p>ОСОБЛИВОСТІ <i>Слабка диференціація апарату управління обумовила існування окремих груп осіб, які не мали чітко визначеного місця в системі управління. Вони поділялися на «великих покірних закликів» (воєначальники, радники, судді тощо) та «покірних закликів» (керуючі, глашатаї, переписувачі, носії опахала, носії парасольки, збирач податків тощо)</i></p>
--	--

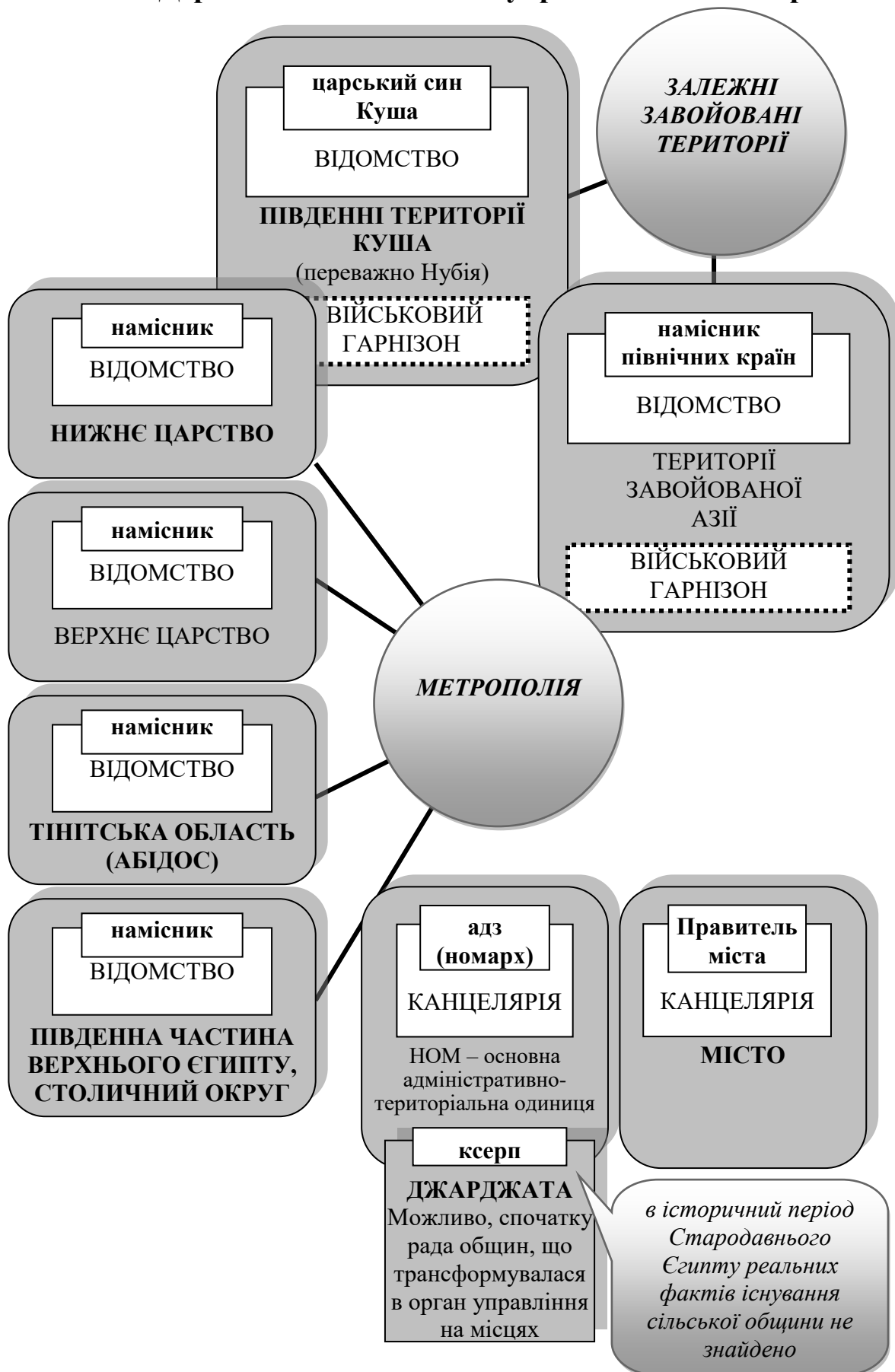
Грецька трансформація назви царя періоду Нового царства «пер-'о». Вважався богом, сином бога Ра. Верховний правитель, деспот, влада якого передавалася у спадщину

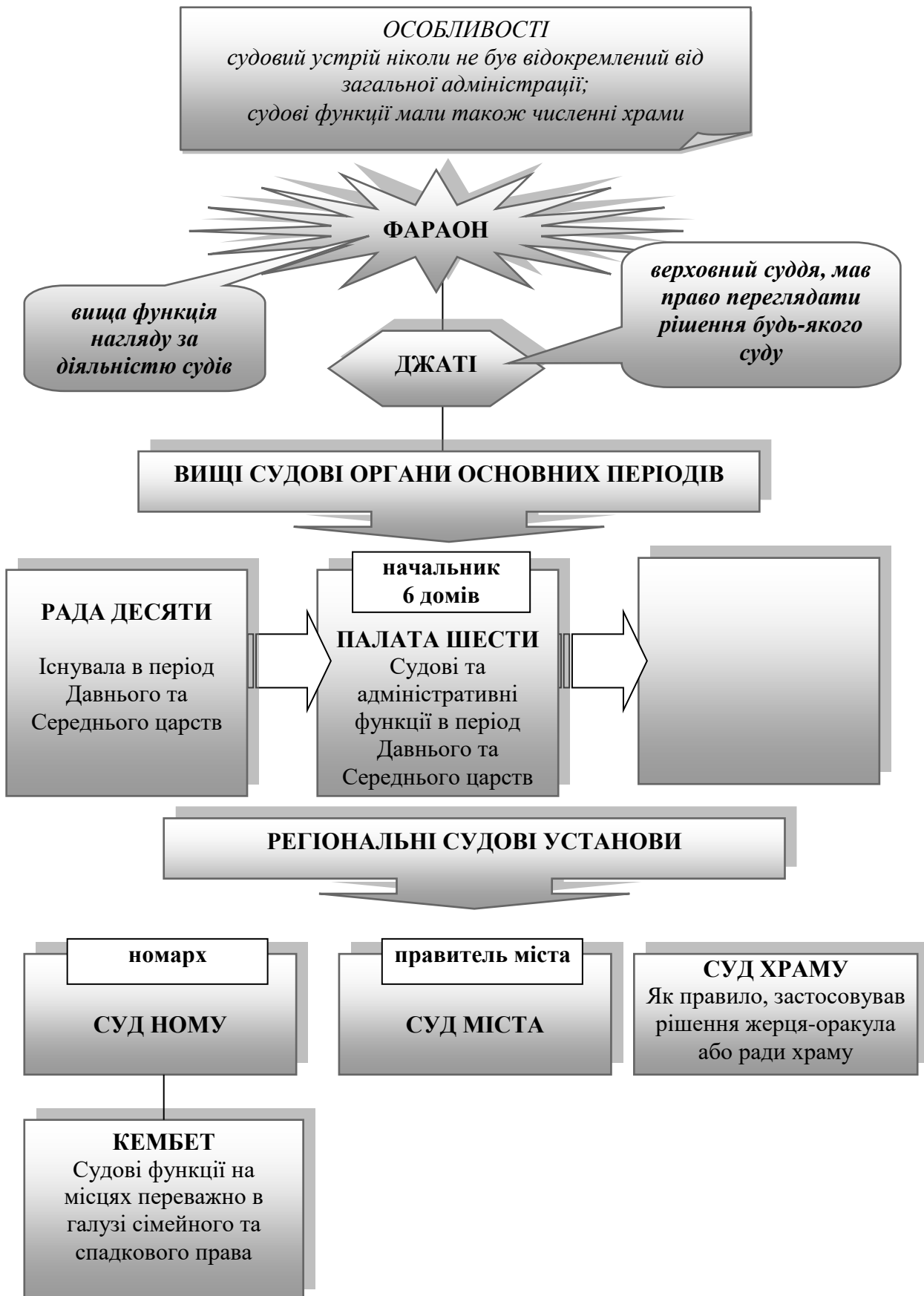
Верховний сановник, посада якого оформилася шляхом трансформації жерця міста-резиденції фараона. Верховний адміністратор, суддя, верховний жрець бога Тома

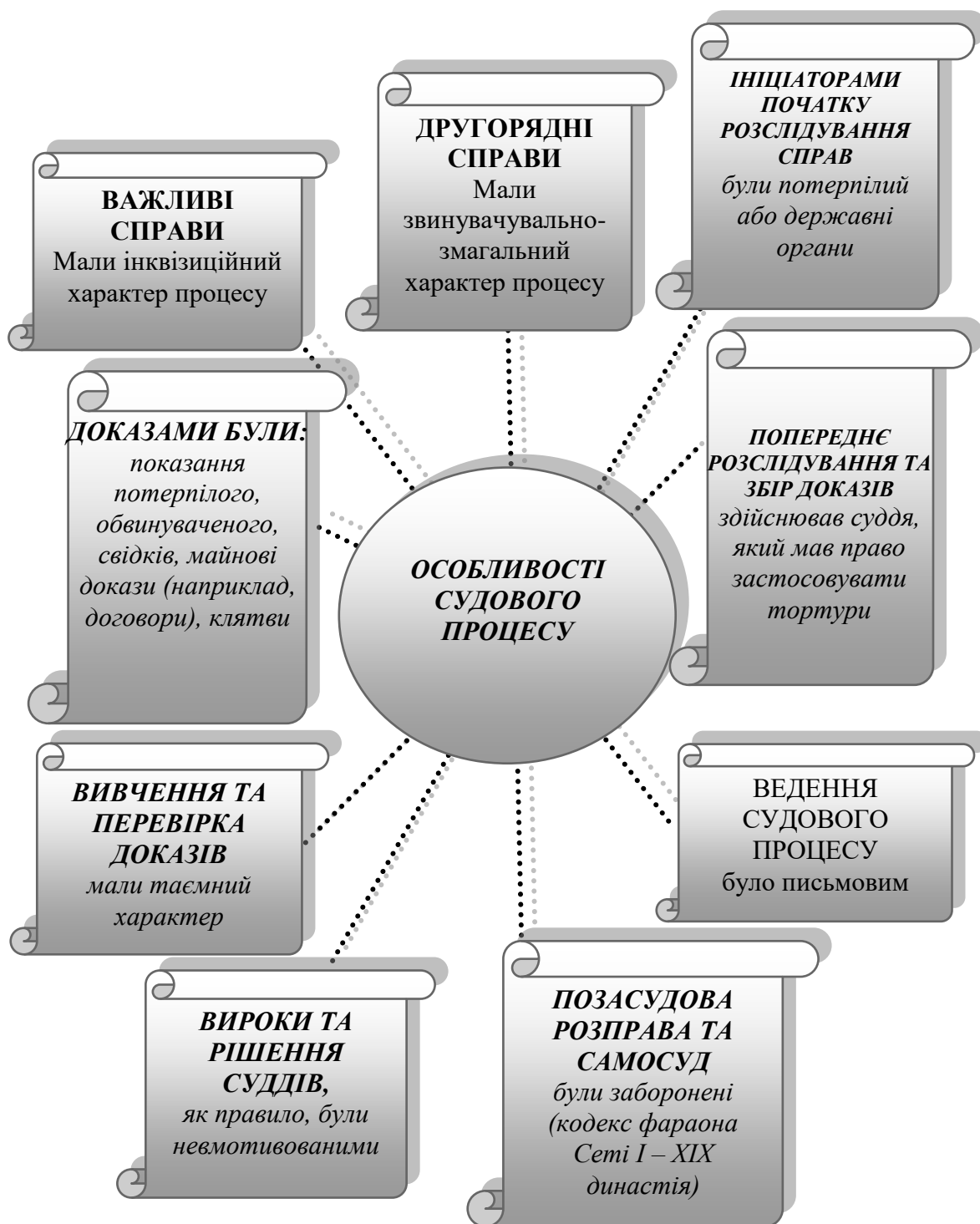
4.9. Державний лад. Місцеве управління. Нове царство

4.10. Судові органи

4.11. Судовий процес

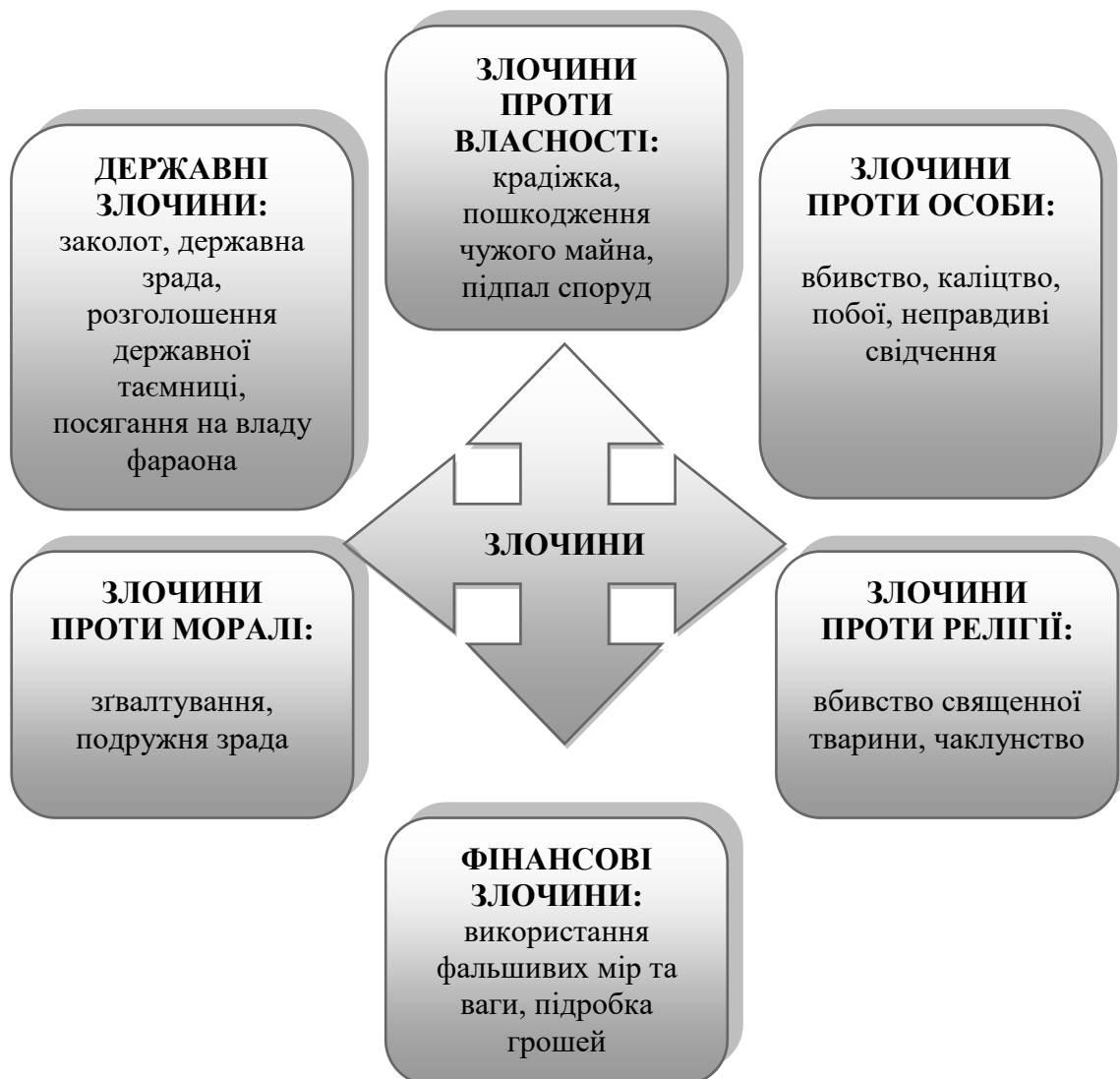
4.12. Джерела права

4.13. Право на землю

Категорія земель	Правовий статус	Особливості використання та експлуатації	Письмові джерела
Землі царського дому	Власність держави – фараона	Оброблялися переважно <i>хему</i> та <i>баку</i> ; були невідчужуваними	Палермський камінь
Храмові землі	Даровані храмам фараонами, перебували під контролем держави	Оброблялися переважно <i>хему</i> та <i>баку</i> . <i>Хему</i> були зобов'язані віддавати частину врожаю. В разі неспроможності виганялися з землі. Така практика була заборонена фараоном Бокхорісом (VIII ст. до н. е.)	Кодекс Бокхоріса (VIII ст. до н. е.)
Державні пахотні землі	Надавалися представникам служилої знаті та воїнам за службу	Землі передавалися з рабами або закріпленими селянами та знаряддями праці	Палермський камінь
Приватні землі великих та дрібних землевласників	Могли бути предметом купівлі-продажу, дарування, оренди, передавалися у спадщину	Експлуатація землі передбачала широке використання різних категорій населення	«Берлінський папірус» (XV ст. до н. е.)

4.14. Злочини

4.15. Покарання

4.16. Договірне право

ДОГОВІР

Спочатку оформлювався у вигляді урочистої усної клятви у присутності свідків.

Кодекс Бокхоріса встановив письмову форму

ДОГОВІР ТОВАРИСТВА

ДОГОВІР НАЙМУ

- рабів;
- майна

ДОГОВІР ДАРУВАННЯ

ДОГОВІР КУПІВЛІ- ПРОДАЖУ

- землі;
- споруд;
- рабів;
- худоби

ДОГОВІР МІНИ

ДОГОВІР ПОЗИКИ

- грошей;
- продуктів;
- худоби

ДОГОВІР ЗБЕРІГАННЯ

ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР

Контрольні запитання

1. Які основні періоди розвитку давньоєгипетської цивілізації Ви знаєте?
2. Які основні верстви населення періоду Нового царства Ви знаєте?
3. Чи можете Ви дати характеристику органам та посадовим особам центрального апарату періоду Нового царства?
4. Яким було місцеве управління у період Нового царства?
5. Як була побудована судова система Стародавнього Єгипту?
6. У чому полягали особливості судового процесу Стародавнього Єгипту?
7. Які основні джерела права Стародавнього Єгипту Ви знаєте?
8. Чи можете Ви дати характеристику основним злочинам у Стародавньому Єгипті?
9. Які види договорів були у Стародавньому Єгипті?
10. Які види покарань застосовувалися у Стародавньому Єгипті?

Розділ 5. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

5.1. Початковий період (2900-2750 рр. до н. е.)

МЕСОПОТАМІЯ

як термін

➤ визначає назву цивілізації, що виникла між Тигром та Євфратом у IV тис. до н. е.;

➤ має суто географічне значення.

На території історичної Месопотамії зараз розташовані такі сучасні держави, як Ірак, Туреччина, Сирія.

Основні державні утворення	Найбільш відомі правителі	Коротка характеристика періоду	Зміни в державному управлінні
Міста-протодержави: Урук, Джемдет-Наср, Ереду	Згідно з переліком шумерських царів – «царським списком» – представлений період охоплював декілька «міфічних» династій, так званих допотопних.	Руйнування первісного суспільства та виникнення протодержавних утворень. Оформлення рабовласницьких відносин. Розвиток храмового та общинного господарства.	Оформлення влади перших посадових осіб: <i>Ен</i> – верховний жрець, головний суддя, старша жриця, голова торгових агентів <i>Вакіль-Тамкар</i> .

5.2. Ранні династії (2750-2310 рр. до н. е.)

Основні державні утворення	Найбільш відомі правителі	Коротка характеристика періоду	Зміни в державному управлінні
<p>Міста-держави: Урук, Ур, Кіш, Сузи, Дур-Унташ, Лагаш, Ніпур, Умма, Шурупан, Ісін, Ларса.</p>	<p>I Династія Кіша: Енмеркар, Лугальбанда, Ен-Менбар-гесі, Агга. I Династія Урука: Гільгамеш. I Династія Ура: Месанепада Династія Ур-Нанше (Лагаш): Ур-Нанше, Еанатума, Енаннатума, Ентумену(а). Лагашські правителі: Енентарзі, Лагальбанда, Урунімгіна. Династія Умми: Лугальзагесі II Династія Урука: Ен-Шакушана.</p>	<p>I підперіод (XXVIII – XXVII ст. до н. е.): Підвищення ролі міста Кіш та правління I династії Кіша. II підперіод (XXVII – XXVI ст. до н. е.): Послаблення Кіша та його боротьба за лідерство з містом Урук. Захоплення Уруком міст Лагаш, Ніпур та ін. III підперіод (XXV – XXIV ст. до н. е.): Тенденція до об'єднання, пов'язана зі створенням іригаційної мережі в масштабі всього Шумера. У ході боротьби за владу першість здобуває Ур, потім – Лагаш, а потім – Умма, який став центром об'єднання шумерських міст-держав на чверть століття (XXIV ст. до н. е.).</p>	<p>Міста очолювали союзи територіальних общин. Економіка будувалася на двох центрах: храмовому господарстві та господарстві територіальної общини, що було поділене на приватні господарства домашніх багатосімейних общин. Правитель общини – <i>енсі</i>. Існувала рада старійшин. Великий вплив мали жерці. На чолі общини стояв вождь-воєначальник – <i>лугаль</i>. При I династії Ура влада лугаля підсилюється завдяки підпорядкуванню храмового господарства та висуненню дружин володарів на посаду верховної жриці. Владу володарів обмежувала рада старійшин та народні збори. З XXIV ст. до н. е. зростає влада енсі, які передають її у спадщину.</p>

5.3. Стародавні централізовані держави деспотичного характеру (XXIV-XIX ст. до н. е.)

Основні державні утворення	Найбільш відомі правителі	Коротка характеристика періоду	Зміни в державному управлінні
Шумер XXIV-XXIII ст. до н. е.	Правитель Умми – Лугаль-Загесі.	Остаточного створення шумерської держави (Нижня Месопотамія) при Лугаль-Загесі не відбулося. Шумер являв собою військові союзи номів.	Централізація державної влади в період Аккадського царства. Номі перетворюються на адміністративно-територіальні одиниці, зберігаючи свою структуру. Сформовано регулярне військо.
Аккад XXIII-XX ст. до н. е.	Династія Саргонідів – володарів Аккада: Саргон, Рімуш, Нарам-Суен. Гудеа, Ур Нітгіред.	Об'єднання відбувається при Саргоні. Максимальне збільшення території – при Нарам-Суені. Самостійність була втрачена під натиском племен кутіїв (можливо, давніх дагестанців). Відносну самостійність зберегла Нижня Месопотамія на чолі з Гудеа – енсі (м. Лагаш).	Продовжується боротьба за владу вождів та жрецтва. Перемога Саргона призводить до ліквідації загальнодержавного значення ради старійшин та народних зборів. <i>Енсі</i> перетворюються в управителів ному, що призначаються. Після перемоги над кутіями деспотичний характер управління слабшає. При Гудеа відбувається злиття численних храмових господарств номів Лагаш в єдине господарство. Рада старійшин знову отримує право обирати правителів.

Основні державні утворення	Найбільш відомі правителі	Коротка характеристика періоду	Зміни в державному управлінні
<p>Царство Шумера і Аккада XXII-XX ст. до н. е.</p> <p>Царство Шумера і Аккада близько 2003 р. до н. е.</p>	<p>III династія Ура: Ум-Намму, Шульгі, Амар-Суен, Шу-Суен, Іббі-Суен.</p> <p>I династія Ісіну: Ішбі Ерра, Ліпід Ішшар.</p>	<p>Підпорядкування жрецтва правителям. Величезний бюрократичний апарат управління. Община залишала деякі риси місцевого самоврядування. Сформовані збірник законів Шульгі та «царський список».</p> <p>Держава III династії Ура розвалилася під натиском амореїв та еламітів, які створили свої незалежні державні утворення з центрами у м. Ларса та між річками Карун і Керхе (Елам).</p>	<p>У період III династії Ура створюється класична давньосхідна деспотична держава. Об'єднання всіх храмових та державних господарств у єдине загальнодержавне, яке обробляли напівзалежні працівники – «гуруші» (дослівно «молодці») та «нгеме» (дослівно «рабині»). Початок обожнювання правителів Шульгі. Встановлення жорсткого поліцейського режиму.</p>

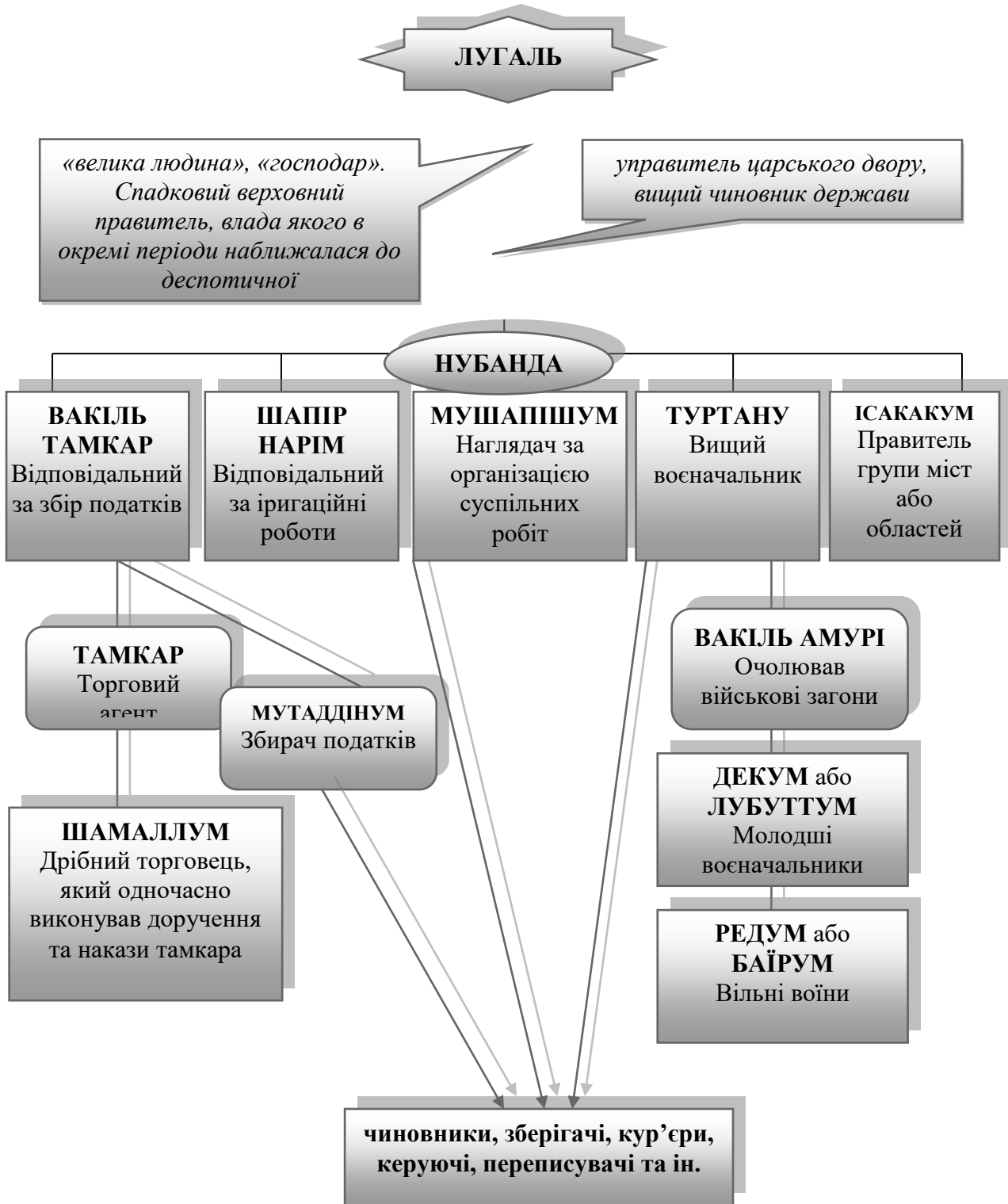
5.4. Старовавилонський період (XX-XVII ст. до н. е.)

Основні державні утворення	Найбільш відомі правителі	Коротка характеристика періоду	Зміни в державному управлінні
<p>Ашур 1813-1781 рр. до н. е.</p> <p>Марі – південно-західна частина регіону;</p> <p>Ларса – південна частина регіону;</p> <p>Вавилон – центральна частина регіону (на початок XVIII ст. до н. е.).</p> <p>Вавилонське царство.</p>	<p>Володар Ашура: Шамши-Адад I.</p> <p>Володар Еламу: Рім-Сін (1822-1763 рр. до н. е.).</p> <p>Володар Марі: Зімірілім.</p> <p>I вавилонська династія: Хаммурапі (6-й цар династії) (1792-1750 рр. до н. е.), Самсу-ілуна (син Хаммурапі) (1749-1712 рр. до н. е.).</p>	<p>Після падіння III династії Ура в регіоні – період політичної роздробленості. Вавилон при царі Хаммурапі став лідером із-поміж інших міст</p> <p>Міжріччя, столицею держави, що об'єднувала Верхню та нижню Месопотамію.</p> <p>Об'єднання змогло проіснувати лише у межах одного покоління. Після смерті Хаммурапі почався процес децентралізації країни. Виникнення нової держави на північному заході</p> <p>Мітанні та вторгнення хетів у 1595 р. до н. е. поклали кінець Старовавилонському періоду.</p>	<p>Період політичної роздробленості Зростання ролі общин в управлінні.</p> <p>Вавилонська держава при Хаммурапі була жорстко централізованою.</p>

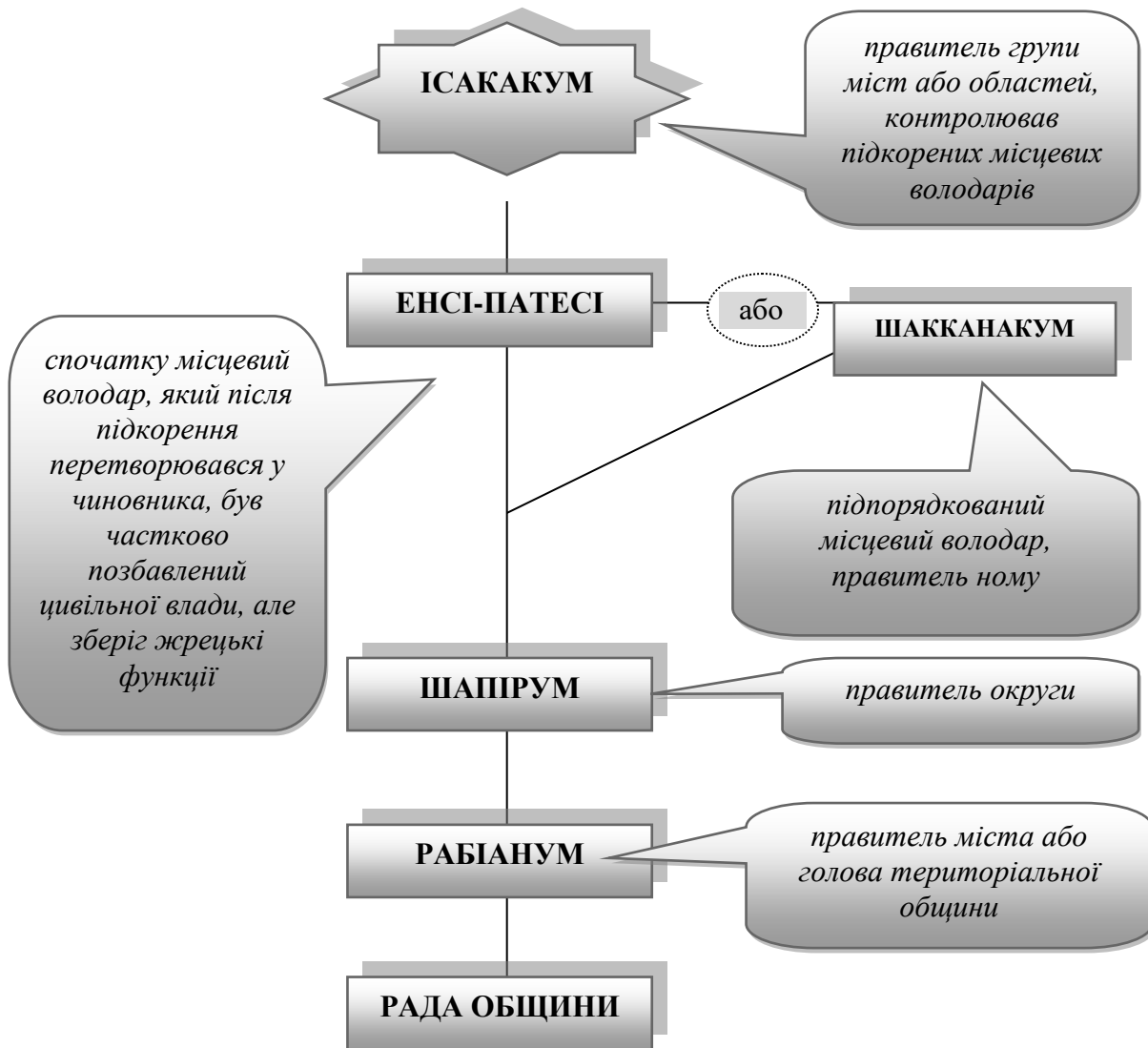
5.5. Середньовавилонський період (XVI-X ст. до н. е.)

Основні державні утворення	Найбільш відомі правителі	Коротка характеристика періоду	Зміни в державному управлінні
Царство Вавилону, Шумера і Аккада, Каситів та Кар-Дуніама; Ашур; Елам.	Каситська династія: Гадаш, Агум I, Агум II, Бурна-Бураріаш I, Бурна-Бураріаш II, Улам-Бураріаш, Курігальмузу Старший, Курігальмузу Молодший, Каштіліаш, Адад-шум, Удур. Ашурські правителі: Ашур-Убалліт I, Ашур-Нерарі I, Тількуті-Нінурта I. Еламські правителі: Шільхак-Ішушінан, Шутрук-Наххунте II династія Ісіну: Навуходоносор I (1129-1105 рр. до н. е.).	Після 1600 р. до н. е. відбулося завоювання Месопотамії каситськими племенами (гори Західного Ірану). З середини XIV ст. до н. е. був створений Елам як незалежна держава. Війна Еламу з Вавилонією закінчилася після смуті, коли новий володар вавилонян переніс столицю до м.Ісін (II династія Ісіну). Вавилон підкорив Ассирію, розгромив Елам, короткочасний період могутності закінчився поразкою від ассирійців та вторгненням південно-арамейських племен (халдеїв).	Руйнування державного господарства. Зростання приватного землеволодіння. Об'єднання общинників у «дома» або «товариства». Запровадження системи податків та повинностей. Стирання меж між селянами-общинниками та утримувачами царських земель. Зміни у суспільній структурі. Перетворення міст на автономні одиниці.

5.6. Державний лад. Центральні органи у Стародавньому Вавилоні (XX-XVII ст. до н. е.)

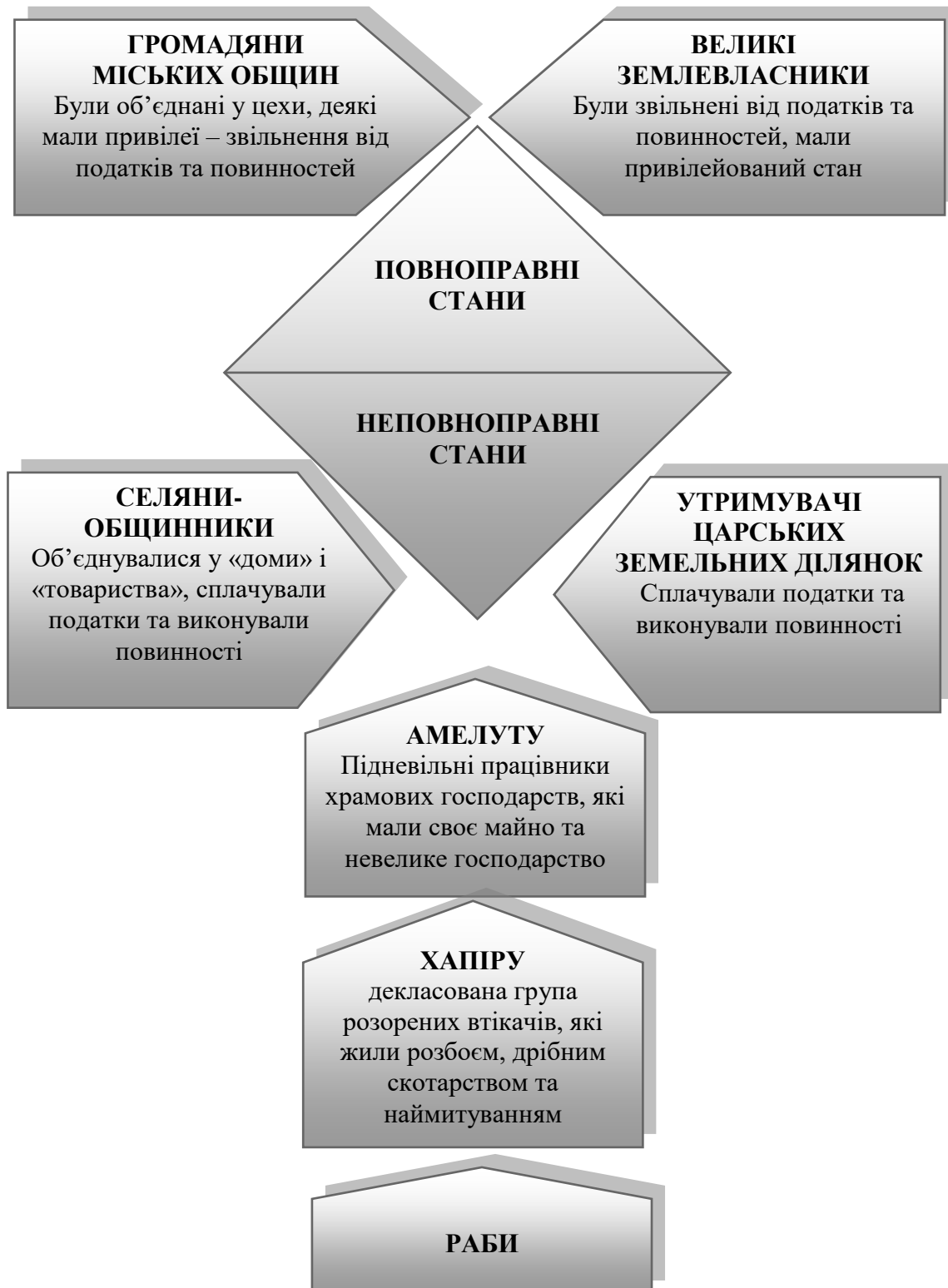
5.7. Державний лад. Місцеве управління у Стародавньому Вавилоні (XX-XVII ст. до н. е.)

5.8. Стани населення у Старовавилонський період

5.9. Стани населення Вавилону (XVI-X ст. до н. е.)

5.10. Правові джерела стародавніх держав Месопотамії

ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ ЕНТЕМЕНИ

– правителя Лагаша, так
звана «овальна пластина»

XXIV ст. до н. е.

НАДПИСИ УРУНІМГІНІ

– правителя Лагаша

2318-2310 рр. до н. е.

ЗАКОНИ ШУЛЬГІ

– правителя Шумера і Аккада

2093-2047 рр. до н. е.

Закони Ентемени та
Урунімгіні не збереглися.
Джерела приводять
зміст законодавства
(можливо, усного), не
приводячи його у
текстуальній формі

Попередня невірна назва –
Закони царя Ур-Намму,
батька Шульгі, засновника
династії Ура

ЗАКОНИ ЛІПІД-ІШТАРА

близько 2003 р. до н. е.

ЗАКОНИ ЦАРСТВА ЕШНУННІ

близько 1800 р. до н. е.

ЗАКОНИ ЦАРЯ ХАММУРАПІ

1792-1750 рр. до н. е.

СЕРЕДНЬОАСІРІЙСЬКІ ЗАКОНИ

XIV-XIII ст. до н. е.

5.11. Закони Шульгі (2093-2047 рр. до н. е.)

СТРУКТУРА

ПРОЛОГ

Декларація захисту сиріт, вдов, слабих від сильних, бідних від багатих (соціальна демагогія)

ПРАВОВІ НОРМИ

§ 4. Покарання за...
§ 6–8. Правила розлучення.
§ 10–11. Покарання за неправдивий донос.
§ 26–27. Покарання за неправдиве свідчення.
§ 12–13. Шлюбні правові норми.
§ 15–19. Про тілесні ушкодження.
§ 14. Про повернення біглих рабів.
§ 22–23. Про покарання за порушення соціального статусу рабами.
§ 27–29. Захист прав землевласників.

ЕПІЛОГ

?

ХАРАКТЕРНІ РИСИ:

- зберіглося менш ніж три десятки правових норм;
- розбивка на параграфи та нумерація усіх законодавчих актів давніх держав Месопотамії є умовною і зроблена сучасними дослідниками;
- основний вид покарання – грошова компенсація, яку винний сплачує потерпілому.

5.12. Закони Ліпід-Іштара (близько 2003 р. до н. е.)

СТРУКТУРА

ПРАВОВІ НОРМИ

- § 1–3? (сильно пошкоджені).
§ 4. Платня за наймання возу.
§ 6. Покарання за крадіжку з проникненням.
§ 7. Пошкодження стіни будинку.
§ 8–9. Правила найму кораблів.
§ 11–13. Правила оренди садів.
§ 14. Покарання за вторгнення до саду.
§ 15. Покарання за рубання дерев.
§ 16. Відповідальність сусідів за проникнення злодіїв через їх дім.
§ 17–18. Допомога збіглим рабам.
§ 19. Правила звільнення рабів.
§ 20–21. Правовий статус *міктум*.
§ 22. Покарання за неправдиве звинувачення.
§ 23. Правила користування «службовою землею».
§ 25–28. Сімейне право.
§ 30. Про статус звільнених рабів та їхніх дітей.
§ 39–43. Компенсація за пошкодження чужої худоби.

ПРОЛОГ

Декларація звільнення від повинностей (можливо, боргів) «усіх синів та доньок» Шумера і Аккада (згідно з текстом законів таке звільнення було частковим)

ЕПІЛОГ

?

ХАРАКТЕРНІ РИСИ:

- вперше законодавчо закріплено принцип таліону.

5.13. Закони царства Ешнунни (близько 1800 р. до н. е.)

СТРУКТУРА

ПРОЛОГ

(практично не зберігся)

ПРАВОВІ НОРМИ

§ 1–2. Еквівалент співвідношення між основними товарами, сріблом та зерном.
§ 3–4. Тарифи на наймання возу та корабля.
§ 5–11. Тарифи заробітної плати найманців та покарання за деякі правопорушення.
§ 12–13. Крадіжка майна *мушкенум*.
§ 15. Заборона рабам торгувати.
§ 16. Заборона неповнолітнім і рабам брати позику.
§ 17–18 та § 25–35. Сімейне право.
§ 19–24. Боргове право.
§ 38. Майнові права родичів.
§ 39. Майнові права попередніх господарів майна.
§ 42–48 та § 54–57. Покарання за тілесні ушкодження.
§ 58. Покарання господаря будинку, стіна якого рухнула і вбила людину.
§ 48. Встановлення прерогативи царя на винесення смертних вироків.
§ 59. Розподіл майна при розлученні.

ЕПЛОГ

?

ХАРАКТЕРНІ РИСИ:

- примітивні методи систематизації правових норм;
- прагнення до всеохоплюючої правової регуляції усіх можливих випадків правопорушень;
- дотеоретична стадія розвитку права, коли не сформульовані основні принципи та найважливіші поняття права.

5.14. Закони царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н. е.)

СТРУКТУРА

ПРОЛОГ

Проголошено мету законів: «Щоб сильний не гнобив слабкого, щоб до сироти та вдови було справедливе ставлення»

ПРАВОВІ НОРМИ

§ 1–5. Основні принципи правосуддя.
§ 6–25. Охорона власності царя, храмів, общинників та царських людей.
§ 26–41. Норми про «службове майно».
§ 42–88. Операції з нерухомістю та пов'язані з нею делікти.
§ 89–126. Торгові та комерційні операції.
§ 127–195. Сімейне право.
§ 196–214. Тілесні ушкодження.
§ 215–282. Операції з рухомим майном та особисте наймання.

ЕПІЛОГ

Містить прокляття тим, хто порушить норми законів

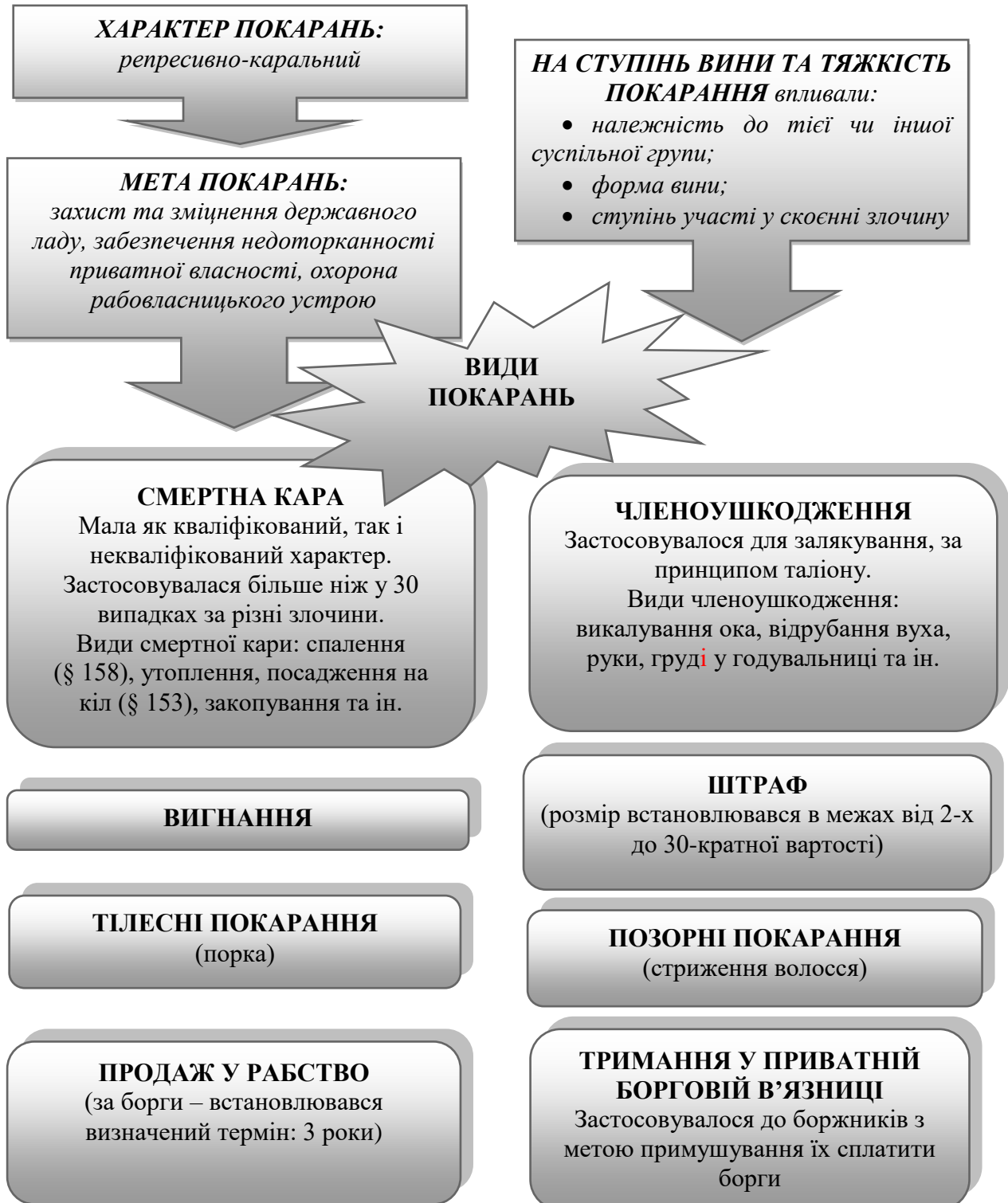
ХАРАКТЕРНІ РИСИ:

- *найзмістовніше джерело права Стародавньої Месопотамії;*
- *правові норми згруповані за предметом регулювання;*
- *перехід від однієї норми до іншої здійснюється за принципом асоціації;*
- *один предмет розглядається у нормах щодо різних правових аспектів;*
- *припускається можливість використання звичаєвих правових норм;*
- *казуїстичність правових норм;*
- *проголошення недієздатності малолітніх та залежних категорій (§ 7).*

5.15. Судовий процес за законами царя Хаммурапі

5.16. Покарання за законами царя Хаммурапі

5.17. Середньоасірійські закони (II тис. до н. е.)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА:

- ◆ були найімовірніше не «законами держави» Ашур, а «науковою компіляцією» – збірником законодавчих актів та норм звичаєвого права ашурської общини;
- ◆ зберіглося 14 таблиць та фрагментів. Деякі датуються XIV-XIII ст. до н. е., хоча сам текст є старішим;
- ◆ поєднують у собі як архаїчні, так і «нові» правові норми;
- ◆ систематизовані відповідно до предмета регулювання у «блоки», для кожного відведена окрема таблиця. Так, наприклад, таблиця А має 59 параграфів.

ОСОБЛИВОСТІ СУДОЧИНСТВА:

- ✓ широке застосування ордалій (випробування водою) та клятви;
- ✓ відмова від випробування та клятви була визнанням вини;
- ✓ характерна патріархальність сімейних відносин, що обумовлювало перевагу прав голови родини над дружиною та дітьми у судочинстві та покаранні.

ОСОБЛИВОСТІ ПОКАРАНЬ:

- ✓ широке використання публічних покарань (побиття, «царські роботи» (каторга));
- ✓ покарання розглядалось як задоволення інтересів не лише потерпілого, а й інтересів держави та общини;
- ✓ були суворими, широко застосовувалося членоушкодження;
- ✓ зберігся принцип таліону;
- ✓ покарання, особливо жорсткі, стосовно рабів призначалися не володарем, а державою.

5.18. Структура середньоасірійських законів

ДЕЯКІ ПРАВОПОРУШЕННЯ АБО ОБ'ЄКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ		
ЗМІСТ	ТАБЛИЦЯ	§§
Правовий статус жінки (вільної, вдови, рабині, блудниці та ін.)	A	41
Правопорушення, скоєні жінкою	A	1–3, 5, 6, 15, 56
Правопорушення проти жінки	A	
Закони про шлюб	A	34, 36, 39, 42, 43
Закони про майно подружжя	A	24, 37, 46, 59
Права дітей	A	
Вбивство в чужому домі	A	10
Чаклунство	A	47
Содомія	A	19, 20
Крадіжка	A C + C ₁	1–3, 6
Неправдиве обвинувачення	A, N	
Неправдивий донос	A, N	
Закони про спадкування	A O	25–27, 31, 34, 38 1–3
Боргова кабала та грошові компенсації	A B + O	44 3
Закони про землю	B	6, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 17, 18
Правопорушення, скоєні рабами	A	4, 40
Правила застави	A	44
Правопорушення «про розділення» братів	B	1, 2

Контрольні запитання

1. Які основні періоди розвитку держав Стародавньої Месопотамії Ви знаєте?
2. З якими елементами організації центрального управління у Стародавньому Вавилоні Ви знайомі?
3. У чому полягали особливості організації місцевого управління у Стародавньому Вавилоні?
4. Які були основні суспільні групи населення у Старовавилонський період?
5. Як був побудований судовий процес у Стародавньому Вавилоні?
6. У чому полягали особливості правових джерел стародавніх держав Месопотамії?
7. Чи можете Ви дати характеристику основним злочинам за законами царя Хаммурапі?
8. Чи можете Ви дати характеристику покаранням за законами царя Хаммурапі?
9. Які структурні елементи мають середньоасірійські закони?
10. Чи були закони царя Хаммурапі першими в історії Месопотамії законами?

Розділ 6. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

6.1. Додинастичний період історії держави у Стародавньому Китаї

Хронологічн і межі періоду	Імператори, династія	Коротка характеристика суспільства	Державне управління, основні події
2700 р. до н. е.	Перший легендарний імператор Хуанді (жовтий імператор)	Приписували початок організації населення для розбудови іригаційних систем, виникнення писемності	Приписували виникнення давньокитайської цивілізації, організацію адміністративного управління
2356-2255 рр. до н. е.	Яо (бездоганно мудрий правитель)	Приписували правління у період «золотого віку»	Вважалося, що престол Яо передав не своєму сину Дань-чжу, який не був здатний керувати державою, а талановитому Шуню
?	Шунь (ще один легендарний ідеальний правитель)		Згідно з легендою Яо передав престол тому, хто знайде засіб проти потопу
XXIII-XXII ст. до н. е. – 2205-2198 рр. до н. е.	Юй (вважався праправнуком Хуанді)	Організував роботи з боротьби з потопом, завдяки чому отримав верховну владу	Вважався засновником першої китайської легендарної династії Ся
	Ці (син Юя) династія Ся		Затвердив передачу верховної влади у спадщину

Особливість: в «Історичних записках» Сима Цяня наводяться імена правителів та послідовність їх правління. Однак відсутність достовірних письмових джерел дозволяє віднести династію Ся та попередніх правителів до легендарних.

6.2. Династії Шан-Інь, Чжоу, Цін, Хань

Хронологічні межі періоду	Імператори, династії	Коротка характеристика реформ	Державні зміни в управлінні, основні події
XVIII-XII ст. до н. е.	ШАН-ІНЬ У Дін: імператор, при якому династія Шан-Інь досягла розквіту (друга половина XIII ст. до н. е.)	Суспільство вже було рабовласницьким та мало численні категорії осіб, де значну кількість склали вільні общинники. Земля поділялася на приватну та общинну, однак уся вона вважалася державною власністю. <i>Особливість:</i> нездатність пануючої верхівки використовувати велику кількість полонених у виробництві зумовила практику ритуальних вбивств. Розподіл праці між жінками та чоловіками був дуже чітким. Багатосімейна община була основою суспільства <i>Шан</i> .	Державний лад зберігав риси родоплемінної військової організації. Це ще була не централізована держава, а військово-культурний союз, у якому поступово формувалася релігійний священний характер верховної влади <i>ванів</i> . Злиття двірсько-храмового господарства. Верховний правитель – <i>Ван</i> – верховний жрець. Державний апарат формувалася з родичів вана (вищі посади) та з професійних чиновників (нижчі посади).
1122-771 рр. до н. е.	ЗАХІДНА ЧЖОУ У-ван (засновник династії та системи управління)	Пануючий стан у державі займала аристократія, яку можна поділити на центральну та місцеву знать (володарів, підпорядкованих <i>вану</i>). Тенденція переходу землі у приватне володіння. Велику роль відіграє	Відсутність централізованої держави, поділ території на столичну область та окремі підвладні напівзалежні території (царства, князівства, володіння). Характерним був феодалізм в управлінні:

Хронологічні межі періоду	Імператори, династії	Коротка характеристика реформ	Державні зміни в управлінні, основні події
		<p>общинне землеволодіння. Земля общини поділялась на «гунтянь» (оброблялася на користь держави (володаря)) та «сінтянь» (оброблялася на користь общинників). Раби поділялися залежно від умов експлуатації та джерел рабства.</p>	<p>делегування частини владних повноважень місцевим правителям. Великий державний апарат налічував багато чиновників різного рангу, однак поділ їх на три розряди є суперечливим. У середині VIII ст. до н. е. центральна влада слабшає внаслідок невдалих війн та децентралізації князівств. Коли країна розділилася на декілька незалежних держав, чжоуські володарі перетворилися на правителів невеликої держави Східна Чжоу.</p>
770-256 рр. до н. е.	СХІДНА ЧЖОУ	<p>Розвиток ремесла та торгівлі. Зростання ролі купців. Земля поступово переходить від родової до служилої знаті. Значні землеволодіння зосереджуються в руках воєначальників, служилих людей, купців.</p>	
770-464 рр. до н. е.	«ЛЄ ГО» («Багато царств» або «період весен та осей»)»	<p>Спадкуючи практику ванів епохи Західної Чжоу, правителі царств (хоу, гуни) здійснювали роздачу державної землі за службу. Знатні</p>	<p>Спочатку існувало багато самостійних царств (до 200). Невеличкі держави-общини (20) у 722 р. до н. е. об'єдналися у</p>

Хронологічні межі періоду	Імператори, династії	Коротка характеристика реформ	Державні зміни в управлінні, основні події
		<p>роди (приблизно 5-6 на царство) намагалися закріпити передачу важливих посад у спадок. Судова діяльність залишалася привілеєю вищої знаті. Перші спроби ввести писані закони (царства Ці, Цзінь).</p> <p>Розпад територіально-общинної власності на землю. Розшарування общинників. Виникає категорія «<i>го жень</i>» – вільні люди, повноправні, зобов'язані військовою службою, сплатою податків, виконанням повинностей. Практика передання дітей у заставу – «<i>чжуйцзи</i>». В цей період виникає класичний термін для визначення рабів – «<i>ну</i>».</p>	<p>декілька держав, як-от Лу, Вей, Сун, Чжен, визнавали формальне верховенство Східної Чжоу. Найважливішою рисою політичного життя цього періоду є політичне, частково етнічне, протистояння південних царств басейну річки Янцзи північним державам басейну річки Хуанхе. Найсильніші правителі називають себе «<i>ба</i>» – «гегемон».</p>
463-222 рр. до н. е.	<p>«ЧЖАНЬ ГО» (Воюючі царства): ХАНЬ, ВЕЙ, ЧЖАО, ЦІ, ЧУ, ЯНЬ, ЦІНЬ</p>	<p>Під впливом економічних змін (використання заліза, розширення мережі іригаційних систем, торгівлі, поява нових галузей господарства) формується новий стан «<i>шан жень</i>» («торговий люд»). Спадкова аристократія починає уступати</p>	<p>Практично всі держави періоду практикували політику втручання в промислове та господарське життя. Централізація управління (реформи) були характерними для царств Ці, Чу, Чжен, Вей, але найбільш кардинальними – для</p>

Хронологічні межі періоду	Імператори, династії	Коротка характеристика реформ	Державні зміни в управлінні, основні події
		<p>«вихідцям із низів», які не мають титулів. Сільська та міська общини продовжували існування та мали деяке самоврядування. Створення великих приватних господарств (не тільки сільськогосподарських, але й промислових) приводить до розвитку рабства «<i>си-ну-бей</i>» (приватний раб), «<i>цзя-ну-бей</i>» (сімейний раб), «<i>гуань-ну-бей</i>» (державний раб). Існувало боргове рабство. Рабство часто замінювало страту – «<i>ту-ну-бей</i>» (раб засуджений).</p>	<p>Цінь. Фактично всі держави вели тотальну війну за території. У жорстокій боротьбі поступово визначились у другій половині V ст. до н. е. сім наймогутніших «<i>цісюн</i>» (царств): Хань, Вей, Чжао, Ці, Чу, Янь, Цінь.</p>
221-207 рр. до н. е.	ЦІНЬ	<p>Запроваджено 20 ступенів цивільних рангів знатності за майновою ознакою, з обов'язковим урахуванням військових заслуг. Пізніше ці ранги стали об'єктом купівлі-продажу. Перші 8 рангів могли мати прості люди, які отримували їх залежно від віку та соціально-шлюбного стану, за заслуги та шляхом купівлі. Ранги з 9-го до</p>	<p>Створення єдиної централізованої держави, що мала риси військово-бюрократичної деспотії з уніфікованим устроєм. Проведення загарбницької політики. Реформи зі зміцнення держави.</p>

Хронологічні межі періоду	Імператори, династії	Коротка характеристика реформ	Державні зміни в управлінні, основні події
		<p>20-го були рангами чиновників та давалися за службу та заслуги. Лише тільки особи, які належали до вищих 19-го та 20-го рангів, мали право стягувати податки на свою користь з селян пожалуваних їм територій. Ознак цивільної влади вони не мали.</p>	
<p>206 р. до н. е. – 220 р. н. е.</p>	<p>ХАНЬ Лю Бан Ван Ман</p>	<p>Зростання великого землеволодіння. Обмеження кількості рабів (від 30 до 200) залежно від соціального стану. Збільшення чисельності державних рабів. Запровадження продажу посад та введення екзаменів для чиновників суттєво підірвали могутність старої знаті.</p>	<p>До I ст. до н. е. тривав процес зміцнення держави. Засновником нової династії був сільський староста Лю Бан, що очолив повстання. На початку правління запровадив низку реформ. 8 р. н. е. – дворський переворот Ван Мана. Після захоплення влади також запровадив реформи під впливом ідей конфуціанства. 18 р. н. е. – повстання «Червонобрових». 184 р. н. е. – повстання «Жовтих пов'язок». 220 р. – розпад Ханьської імперії на три царства.</p>

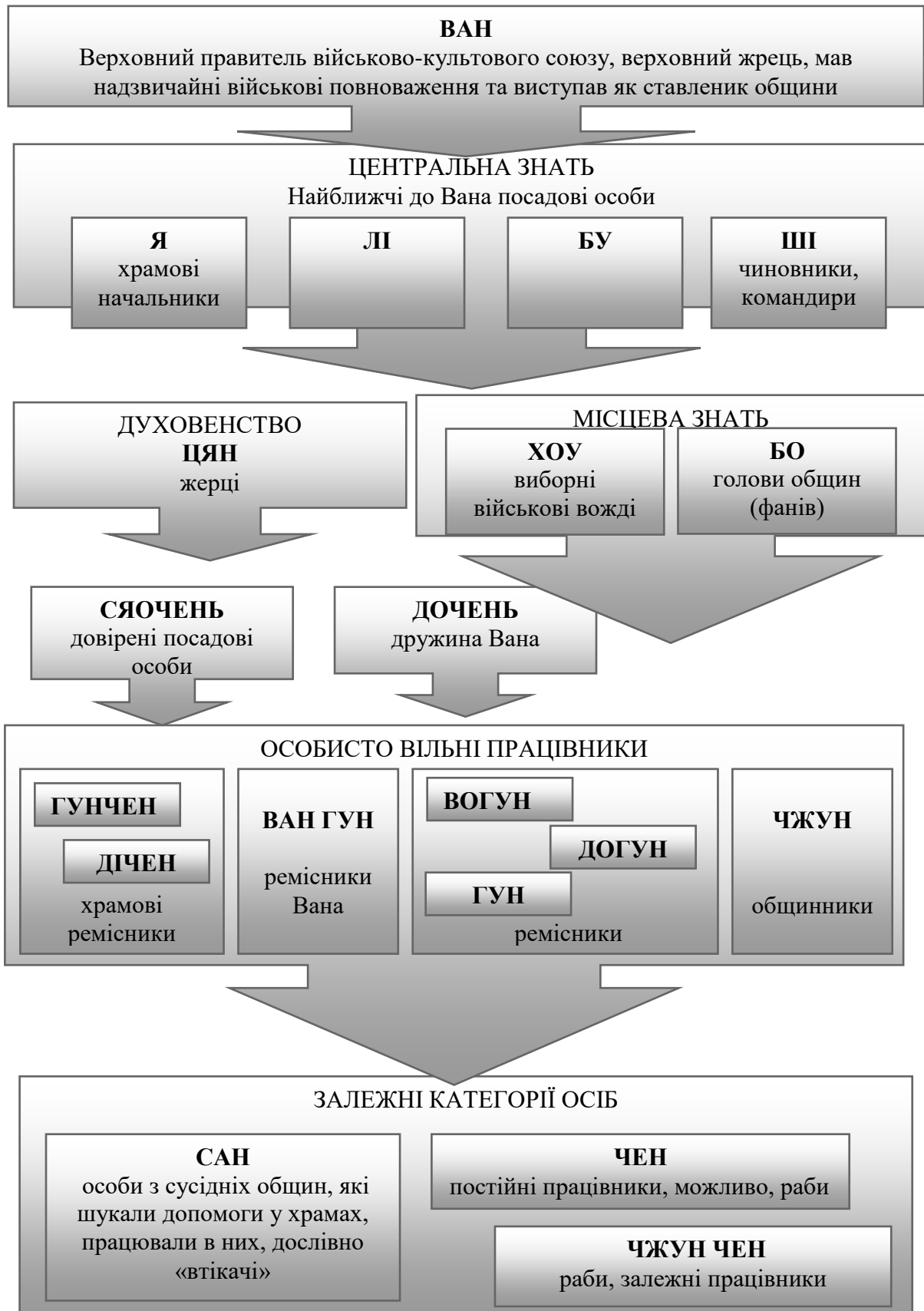
Хронологічні межі періоду	Імператори, династії	Коротка характеристика реформ	Державні зміни в управлінні, основні події
220-263 рр.	Період Трьох царств. ВЕЙ Цао Пі У ХАНЬ Лю Бей	У 220 р. царство Вей запроваджує новий порядок відбору та кваліфікації чиновників, які поділялися на д'євять рангів. Кандидати у чиновники також отримували одну з дев'яти так званих селянських категорій (<i>сянпін</i>) залежно від «спільної думки» жителів округи.	У грудні 220 р. полководець Цао Пі скинув останнього ханьського імператора та заснував нову династію Вей. Його супротивник Лю Бей проголосив себе наступником династії Хань, інший полководець Сунь Цюань став імператором царства У.
263 р.	ХАНЬ У		263 р. – завоювання царства Вей та його приєднання до Хань.
265 р.	ЦЗІНЬ Лю Бей У	Початкова форма феодалного землеволодіння у вигляді системи військових поселень у царстві Цзін (у 269 р. нараховувалось майже 600 тис. дворів – понад 80 % податного населення).	Лю Бей був скинутий з престолу кланом Сима, що був засновником династії Цзін.
280 р.	ЦЗІНЬ	Зростання великої приватної власності на землю. У 280 р. оприлюднене уложення про землекористування, що надавало право кожній селянській родині регіону Хуанхе отримати дві пахотні ділянки (одну – у спадкове володіння,	Царство Цзін приєднує царство У.

Хронологічні межі періоду	Імператори, династії	Коротка характеристика реформ	Державні зміни в управлінні, основні події
		іншу – у тимчасове).	
290-ті рр. – початок IV ст.	ЦЗІНЬ	Розпад общино-родових відносин кочових племен, які заселяли північні та західні кордони.	Початок нападу на Цзіннь ордоських сьонну, <i>цзе</i> , <i>сяньбійців</i> (монгольські степи), <i>ді</i> , <i>цянів</i> (західні землі).
304-420 рр.	ЦЗІНЬ Фу Цзянь Раннє ЧЖАО Пізнє ЧЖАО Ші Ле Східна ЦЗІНЬ У 349 р. відбувається масове знищення <i>цзе</i> та руйнування Пізнього Чжао, на території останнього виникають декілька дрібних держав племен <i>ді</i> , <i>цянів</i> , <i>сяньбійців</i> з роду <i>мююнів</i> .	Війни в Північному Китаї викликали масовий відтік населення на південь. У Східній Цзіннь розробляється становий регламент, з'являється чіткий розподіл в адміністрації між членами «перших кланів» (<i>цзяцзу</i>) або «старих домів» (<i>цзюмень</i>) та представниками незнатних родин (дослівно «холодних»), між «добрим» та «підлим» народом.	Лю Юань – вождь сьонну завоював більшу частину регіону Хуанхе та став засновником Раннього Чжао. Війна <i>сьонну</i> з колишніми союзниками <i>цзе</i> та перемога останніх. Вождь <i>цзе</i> – Ші Ле став засновником Пізнього Чжао. У 317 р. частина цзінньських чиновників проголошує імператором нової держави Східна Цзіннь зі столицею Цзянькань нащадка цзінньської династії Сима Жуя. У 70-х рр. IV ст. відбулося об'єднання Північного Китаю правителем <i>ді</i> Фу

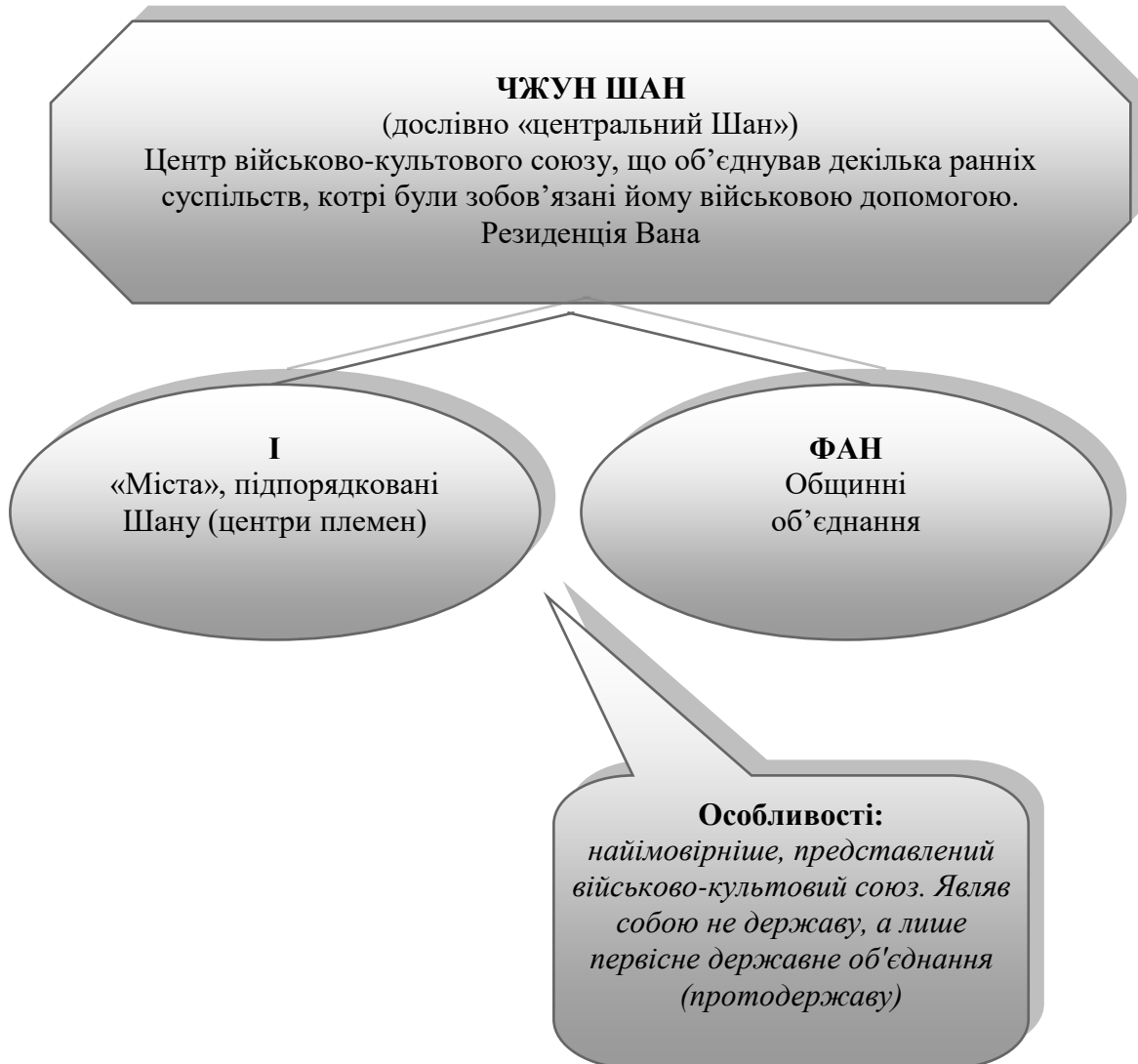
Хронологічні межі періоду	Імператори, династії	Коротка характеристика реформ	Державні зміни в управлінні, основні події
			Цзянем. 383 р. – його поразка від війська Східної Цзінь.
<p>420-479 рр. 30-ті рр. V ст. 479-502 рр. 502-557 рр. 557-589 рр. Середина VI ст.</p>	<p>СУН Північна ВЕЙ Тоба Хун Юань Ке ЦІ ЛЯН Сяо Янь ЧЕНЬ Північна ЧЖОУ Юйвень Тай Північна ЦІ Гао Хуань</p>	<p>Незважаючи на політичну нестабільність, інтенсивного розвитку набувають колонізація та господарський сектор Південного Китаю. Правитель <i>Вей</i> Тоба Хун запровадив організацію провінціальної адміністрації та систему чинів за китайським зразком із тією різницею, що посади та титули передавались у спадщину. Він видав низку указів, спрямованих на зміцнення центральної влади та китаїзації сяньбійців. Наступник Тоба Хуна Юань Ке (502-516 рр.) мав могутню державу Вей. Імператор Південно-китайської династії Лян Сяо Янь (502-549 рр.) провів фінансову реформу, замінив мідну монету на залізну. У 549 р. колишній прихильник Гао Хуаня Хоу Цзін учинив заколот, захопив</p>	<p>Після руйнування Східноциньської династії у 420 р. на Півдні виникають та змінюють одна одну чотири нові династії: <i>Сун, Ці, Лян, Чень</i>. На Півдні Китаю сяньбійське пле'мя <i>тоба</i> утворює династію <i>Вей</i>. У другій половині V ст. припинилися військові дії між північними та південними державами. Обидві сторони перейшли до договірних відносин. З'явилися особливий ритуал прийому посольств та штат чиновників, які його забезпечували. З початку VI ст. – різке поживлення торгівлі на кордонах. З 523 р. – повстання <i>табагачів</i>, які деградували до рівня військових поселень. Численні повстання розвалили Північну Вей. У середині VI ст. виникають два нові царства: Північне Ці (столиця – Є),</p>

Хронологічні межі періоду	Імператори, династії	Коротка характеристика реформ	Державні зміни в управлінні, основні події
		<p>столицю Цзянькан та поклав початок смуті, що не припинилась після його загибелі у 552 р. Юйвень Тай створив чітку структуру військового та державного апарату, основу якого складала традиційна військово-родова організація кочових племен. Був виданий указ про реставрацію сяньбійських імен та прізвищ чиновників.</p>	<p>засноване китайсько-сяньбійським полководцем Гао Хуанєм, та Північне Чжоу (столиця – Чаньянь), засноване сяньбійським вождем Юйвень Таєм. У 577 р. Північне Чжоу підкорило Північне Ці.</p>
581 р.	<p>СУЙ Ян Цзянь</p>	<p>«Ренесанс» адміністративного апарату епохи Чжоу, його злиття з військовою структурою.</p> <p>Правителі Суй відмінили усі «сяньбійські» укази Юйвень Тая, але найважливіші інститути епохи Північних та Південних династій – надільна система, становий розподіл суспільства, військова структура – збереглися.</p>	<p>У 581 р. владу на Півночі захопив полководець Ян Цзянь, який проголосив себе імператором династії Суй.</p> <p>У 589 р. армія Суй завоювала останнє південно-китайське царство Чень та після трьох століть розколу утворила єдину державу.</p>

6.3. Династія Шан-Інь (XVII-XII ст. до н. е.). Державний та суспільний лад

6.4. Династія Шан-Інь (XVII-XII ст. до н. е.). Територіальний устрій

6.5. Період Чжоу (XI ст. – 221 р. до н. е.). Посадові особи

№	Назва	Призначення, посадові функції, статус
1.	<i>Гань Жень</i>	«воїни-щити» – імператорська гвардія
2.	<i>Гун</i>	чиновник (загальна назва, еквівалент <i>Лі</i>)
3.	<i>Гун Лі</i>	чиновник-наглядач, чиновник, який був посланий збирати податки з підкорених варварів
4.	<i>Гун Чжу</i>	виконував обов'язки заклинателя
5.	<i>Ді</i>	загальна назва варварів із Півночі
6.	<i>Ду Шуй</i>	посадовець, що контролював будівництво та експлуатацію іригаційних систем
7.	<i>Жень</i>	полонений
8.	<i>Жун</i>	загальна назва варварів із Заходу
9.	<i>І</i>	загальна назва варварів зі Сходу
10.	<i>І Лі</i>	палацова охорона (з варварів)
11.	<i>Лі</i>	чиновник (загальна назва, синонім – <i>Гун</i>) (аристократ ?)
12.	<i>Лю Ші</i>	військовий титул, воєначальник
13.	<i>Мань</i>	загальна назва варварів із Півдня
14.	<i>Ней Ші</i>	«внутрішній секретар» – секретар палацу Вана
15.	<i>Нун Фу</i>	чиновник сільськогосподарських робіт
16.	<i>Си</i>	слуга, піший воїн (посадовець ?)
17.	<i>Си Коу</i>	«завідувач злочинами» – чиновник, що мав поліцейсько-каральні функції
18.	<i>Си Ма</i>	«завідувач кіньми» – відповідав за постачання коней до війська, в подальший період – міністр війни, головнокомандувач, відповідав за правосуддя в армії
19.	<i>Си Ту</i>	наглядач за сільськогосподарськими роботами, лісом, скотарством
20.	<i>Си Ші</i>	«начальник поліції» (суддя у кримінальних справах)
21.	<i>Сюнь</i>	військовополонений для допита, підсудний, полонений працівник
22.	<i>Сянь</i>	«керуючий повітами», провінційний управитель
23.	<i>Тай</i>	«великий» – термін, що позначав вищих чиновників та управителів
24.	<i>Тай Бао</i>	«великий захисник» – посада існувала лише в початковий період династії Західна Чжоу. Мав провідну роль в управлінні державою, керував похованням померлого правителя, відіграв неабияку роль при сходженні на престол нового Вана
25.	<i>Тай Цзай</i>	«великий канцлер» – канцлер правителя
26.	<i>Тай Цзун</i>	«великий майстер церемоній» – відповідав за церемонії та релігійні ритуали в палаці, столиці, державі

№	Назва	Призначення, посадові функції, статус
27.	<i>Тай Чжу</i>	«великий заклинатель», «майстер молитв»
28.	<i>Тай Ші</i>	«великий секретар» – виконував конфіденційні доручення Вана, зберігав заповіт Вана, військовий титул, в окремі періоди був першою особою в уряді Чжоу
29.	<i>Ту Бін</i>	піхотинець, воїн
30.	<i>Ту Юй</i>	піхотинець, воїн (еквівалент <i>Ту Бін</i>)
31.	<i>Ху Чень</i>	«слуга тигра» – начальник особистої охорони правителя
32.	<i>Хун Фу</i>	керуючий суспільними роботами
33.	<i>Цзай</i>	посадовець, що керував палацом імператора, імператорськими майстернями, здійснював нагляд за храмами
34.	<i>Цзоума</i>	«керуючий кіньми», конюх
35.	<i>Цзу Чен</i>	«Цзу» – військо, «Цзу Чен» – солдат, воїн («Цзу» слід відрізнити від «Дуй» – армія)
36.	<i>Цзюн</i>	правитель області
37.	<i>Цзян Ші</i>	слуга правителя (слід відрізнити від «Си» – слуга)
38.	<i>Ци Фу</i>	міністр війни (еквівалент – « <i>Си Ма</i> »), мав функції подавляти бунт та розшукувати злочинців, був «пазурами та зубами Вана»
39.	<i>Цин Ші</i>	чиновник палацу (перший міністр ?)
40.	<i>Цоум (Цума)</i>	«той, що підганяє коней». Міністр, що був шостим із-поміж вищих сановників палацу
41.	<i>Чжун Цзай</i>	«великий управитель»
42.	<i>Чжун Ші</i>	секретар
43.	<i>Чу</i>	інтендант
44.	<i>Чу Цзай</i>	інтендант, посадовий титул, який мали як вищі, так і нижчі чиновники
45.	<i>Чу На</i>	еквівалент «Чу»
46.	<i>Шань Фу</i>	«добра людина», розпорядник, управитель
47.	<i>Ші</i>	загальний термін, який мав багато значень, як-от: чиновник, переписувач, зберігач архіву, бібліотекар, військовий чиновник, воїн, керуючий загоном, керуючий військовим табором, знатна особа та ін.
48.	<i>Ші Ші</i>	начальник охорони палацу (?)
49.	<i>Шу</i>	інтендант (еквівалент «Чу», «Чу На»)
50.	<i>Юй</i>	спочатку, керуючий колісницею, воїн колісниці, у «період весен та осей» був знатного походження
51.	<i>Юй Ші</i>	керуючий справами (відомством ?)
52.	?	головний придворний ворожбит
53.	?	наглядач за собаками

УВАГА!

Наведений перелік не є повним, але він свідчить про високий рівень розгалуженості палацової системи управління імперії в період Чжоу.

6.6. Держави Стародавнього Китаю (з найдавніших часів до кінця V ст. до н. е.)

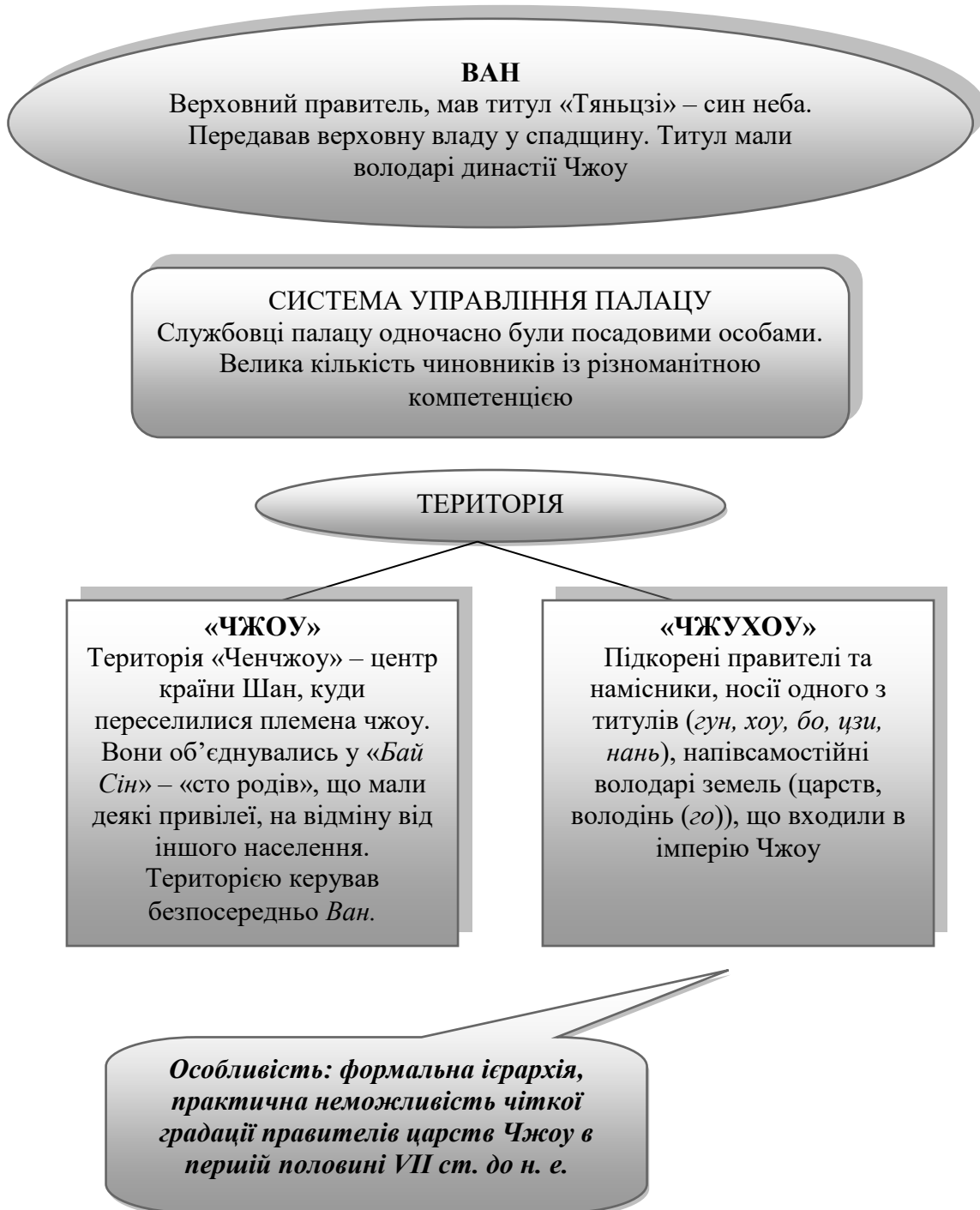
№	Назва держави	Коротка характеристика, географічне розташування
1.	<i>Вей</i>	Держава, що знаходилась на схід від Чжоу. Мала спільні кордони з державами Чжоу, Цзінь, Ці, Лу, Сун, Чжен. Увійшла до складу Західного Чжоу.
2.	<i>Лай</i>	Держава, що мала спільні кордони зі Цзи. Увійшла до складу Західного Чжоу.
3.	<i>Лу</i>	Держава, що була розташована в басейні р. Хуай. Центральне місто – Цзюй фу. Увійшла до складу Західного Чжоу.
4.	<i>Сун</i>	Держава, що знаходилась на південний захід від Чжоу. Мала спільні кордони з державами Чжу, Вей, Чжен, У, Чу, Чень. Увійшла до складу Західного Чжоу.
5.	<i>У</i>	«Варварська» держава, що була розташована в нижній течії р. Янцзи. Частково знаходилась у певній залежності від іншої держави – Чу. Увійшла до складу Західного Чжоу, крім південних територій. <i>«Варварська» – тобто та, населення якої не належало до складу китайської етнічної спільності «хуанся».</i>
6.	<i>Чень</i>	Невелике державне утворення (царство), що було сусідом держав Чжоу, Чу, Сун, Цай, Чжен. Увійшло до складу Західного Чжоу.
7.	<i>Чжен</i>	Сусідня з Чень невелика держава. Центральне місто – Шанцю. Увійшла до складу Західного Чжоу.
8.	<i>Чжоу</i>	Центральне державне об'єднання, навколо якого формувалось Західне Чжоу. Виникло внаслідок переселення на захід племен <i>чжоу</i> . Міста: Шан, Лоян, Бі, Сіньчжен.
9.	<i>Чжу</i>	«Варварська» держава, була розташована на захід від Сун. Увійшла до складу Західного Чжоу.
10.	<i>Чу</i>	Велика «варварська» держава, що була розташована на південь від Чжоу. Міста: Цзіфу, Боцзюй. Титул правителя – <i>Цзи</i> .
11.	<i>Ці</i>	Держава, що була розташована на північний схід від Чжоу. Мала спільні кордони з державами Цзінь, Вей, Лу, Цзи. Міста: Лінцзи, Айлін. Увійшла до складу Західного Чжоу. Титул правителя – <i>Хоу</i> .
12.	<i>Цай</i>	Невелика держава, що була розташована на південь від

№	Назва держави	Коротка характеристика, географічне розташування
		Чжоу. Міста: Шанцай, Сін. Увійшла до складу Західного Чжоу.
13.	<i>Цінь</i>	Держава, що була розташована на захід від Чжоу. Охоплювала район первісного розселення племен чжоу (до XII ст. до н. е.). Міста: Юн, Хао. Увійшла до складу Західного Чжоу.
14.	<i>Цзінь</i>	Держава, що була розташована на північ від Чжоу. Міста: Цзі, Цзян, Хань. Увійшла до складу Західного Чжоу. Правителі походили з династії Чжоу.
15.	<i>Цзюй</i>	Невелика «варварська» держава, розташована на узбережжі Жовтого моря (сучасна назва). Мала спільні кордони з державами Чжу, Лу, Цзі, У. Увійшла до складу Західного Чжоу.
16.	<i>Цзі</i>	Невелика «варварська» держава, що була розташована у північно-західній частині Китаю.
17.	<i>Шень</i>	Царство, що знаходилось на півдні сучасної провінції Хенань.
18.	<i>Хань</i>	Царство, що було розташоване навколо сучасної р. Хань.
19.	<i>Юе</i>	«Варварська» держава, що знаходилась на південь від У. Мала спільні кордони з Чу та У. Місто – Гуйцзи.
20.	<i>Янь</i>	«Варварська» держава, що була розташована на північ від Цзінь. Була заселена шаньжунськими племенами.
<i>Джерела згадують про 26 різних державних утворень, які існували у вказаний період.</i>		

6.7. Держави Стародавнього Китаю. Період семи царств (V-III ст. до н. е.)

№	Назва держави	Коротка характеристика, географічне розташування
1.	<i>Вей</i>	Була розташована у Південному Шаньсі та сусідніх районах Північно-Східної Хенані та Південного Хебея. Столиця – Далян. Одне з центральних царств у цей період. Первісна територія була трохи розширена за рахунок східних районів Чжоу та північних районів Цзінь.
2.	<i>Чжао</i>	Була розташована у Північному Шаньсі та Центральному Хебеї. Столиця – Ханьдань. Царство виникло на північ від Вей. Складалося із західних регіонів Ці та східних Цзінь.
3.	<i>Хань</i>	Була розташована у Північній Хенані. Столиця – Чжен. Міста – Лоян, Наньян. Одне з центральних царств.
4.	<i>Чу</i>	Була розташована у Хубеї, сусідніх районах Південної Хенані, Західної Аньхої та Північній Хунані. Столиця – Ін. Міста: Шоу Чунь, Чень, Ці, Дуньян, Куайцзі, Чанша та ін. Розширила власні кордони за рахунок завоювання Юе, У, Цзюй.
5.	<i>Ці</i>	Була розташована у Шаньдуні. Столиця – Ліньцзи. Розширила власну територію за рахунок Лай, Сун, Лу, Чжу.
6.	<i>Цінь</i>	Була розташована у Шаньсі. Столиця – Саньян. Розпочинає військову експансію на схід. Походи 230-221 рр. до н.е. завершилися об'єднанням інших шести царств в єдину державу.
7.	<i>Янь</i>	Була розташована у Південному Хебеї. Столиця – Цзі. Розширила власну територію за рахунок Цзінь.

6.8. Державний лад Західного Чжоу (1122-771 рр. до н. е.)

6.9. Суспільний лад. Аристократія. Династія Чжоу

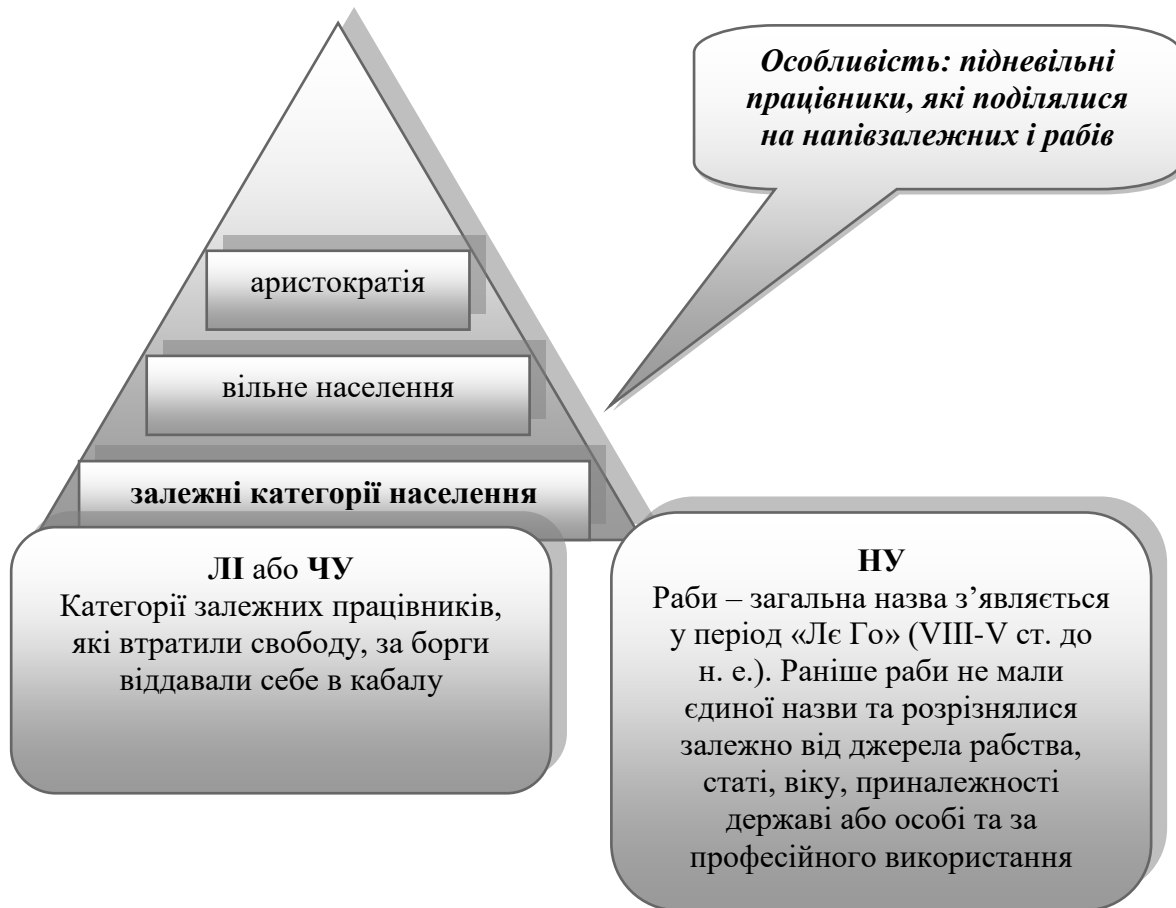
ТАНЬ ЦЗИ
«Син неба», верховний правитель піднебесної.
Володів землею в 1000 лі

ГУН Володів землею в 100 лі	ХОУ Володів землею в 100 лі	БО Володів землею в 70 лі
НАНЬ Володів землею в 50 лі	ЦЗИ Володів землею в 50 лі	ЦЯН Жерці

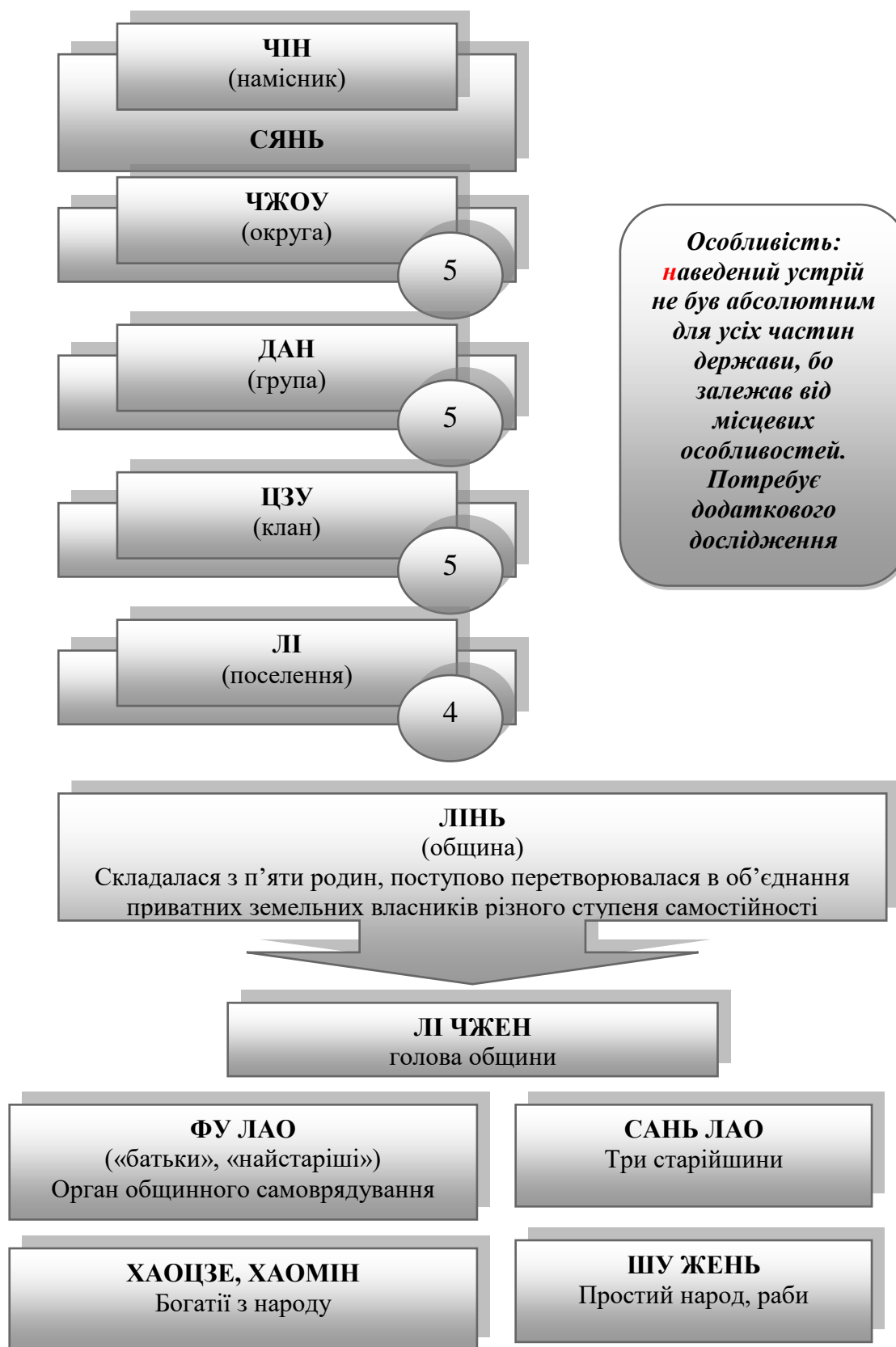
6.10. Суспільний лад. Вільне населення. Династія Чжоу

6.11. Суспільний лад. Залежні категорії населення. Династія Чжоу

6.12. Територіальний устрій князівства Західне Чжоу

6.13. Державний лад імперії Цинь (221-207рр. до н. е.)

6.14. Реформи Шан Яна

ШАН
ЯН

У 359-348 рр. до н. е. державний діяч, головний радник імператора. Провів реформи, що підсилили централізацію держави. Був одним із засновників філософської школи легістів, які ставили понад усе державний закон. Суворе дотримання законів вважалося найпершою умовою порядку в державі.

Набуло законодавчого оформлення право приватної власності на землю. Офіційно дозволено купівлю-продаж землі. Були узаконені застава землі та оренда землі. Скасовано обмеження розміру земельних володінь. Запроваджено пільгові умови щодо обробки нових земель.

Впроваджувалося примусове дроблення великих патріархальних родин.

Запроваджено 20 ступенів цивільних рангів знатності за майновою ознакою, з обов'язковим урахуванням військових заслуг. Пізніше ці ранги стали об'єктом купівлі-продажу. Перші 8 рангів могли мати прості люди, які отримували їх залежності від віку та соціально-шлюбного стану, за заслуги та шляхом купівлі. Ранги з 9-го до 20-го були рангами чиновників та давалися за службу та заслуги. Лише тільки особи, які належали до вищих 19-го та 20-го рангів, мали право стягувати податки на свою користь із селян пожалуваних їм територій. Ознак цивільної влади вони не мали.

Було запроваджено єдину систему адміністративно-територіального устрою з поділом держави на адміністративні округи (сянь). Вони, у свою чергу, поділялися на більш дрібні одиниці, що склалися з груп із п'яти або десяти сімей. Такі сім'ї були пов'язані круговою порукою, коли у випадку провини одного покарання несли усі члени групи.

Податки стягувалися, зважаючи на кількість землі, що оброблялась, а не кількість врожаю. Після смерті голови «великої родини» їх почали стягувати в подвійному або потрійному розмірі – залежно від кількості братів, що жили разом.

Було заборонено звичай кровної помсти.

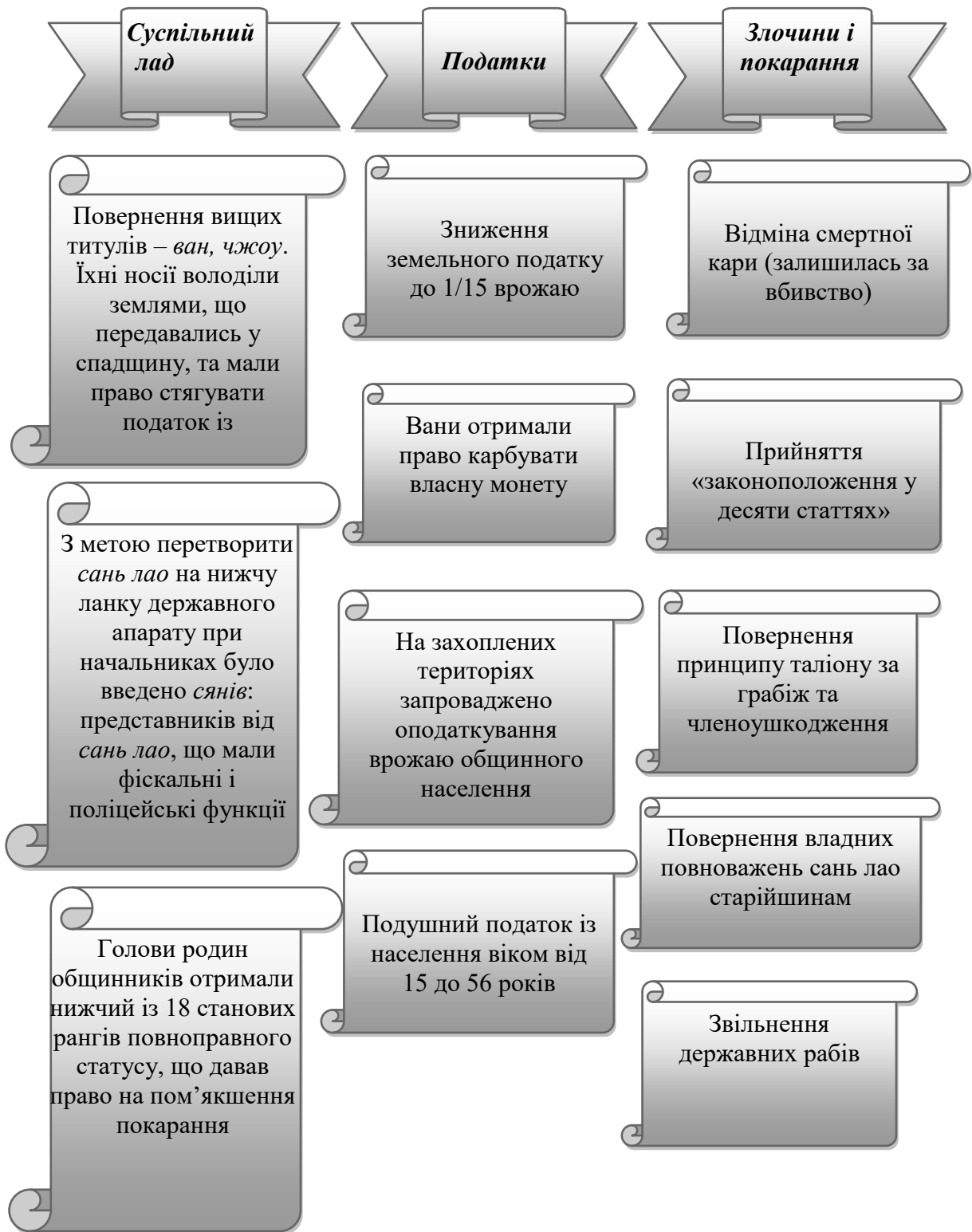
Розроблено низку законів про рабів, що сформували додатковий резерв робочої сили.

Відбулась уніфікація мір довжини, ваги, об'єму. Була проведена грошова реформа.

Військова реформа: переозброєння армії з використанням досвіду кочових племен, запровадження кавалерії замість бойових колісниць, використання залізної зброї, введення суворої дисципліни з круговою порукою.

Позбавлення старої знаті всіх привілеїв, усунення її від влади.

6.15. Реформи Лю Бана (207 р. до н. е. – 220 р. н. е.)

6.16. Реформи імператора У Ді (140-87 рр. до н. е.)

Введення суворих законів: перетворення на рабів членів сімей страчених злочинців, таврування рабів, спадковість державного рабства, збільшення кількості приватних рабів

Остаточна ліквідація суверенності ванів

Введення державної монополії на виробництво заліза, вина, солі, карбування монети

Збільшення державного апарату до 130 тис. чиновників. У 136 р. – введення для них екзаменаційної системи з присвоєнням різних ступенів (рангів)

Адміністративно-територіальна реформа

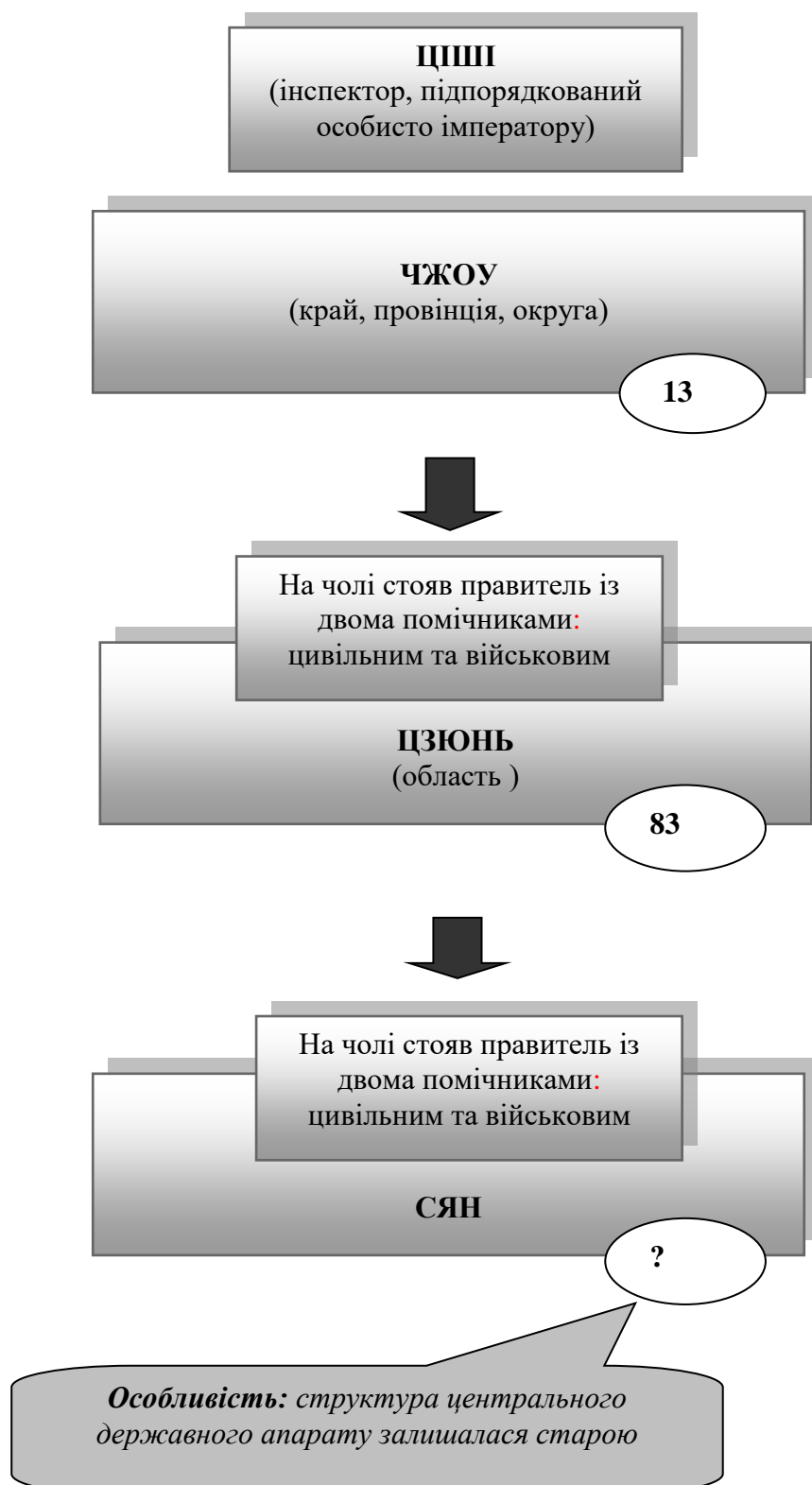
Скасування принизливих заборон, що були спрямовані проти «нетитулованої» знаті

Для боротьби з кочовими племенами реформовано армію

6.17. Реформи Ван Мана (1-5 рр. н. е.)

6.18. Імперія Хань. Державний лад. Місцеві органи управління

6.19. Північна Вей. Реформи імперії Тоба Хун (70-80-ті рр. V ст.)

485 р. – едикт про нову систему землекористування (крім спадкової ділянки при садибі родина могла отримати тимчасову ділянку для вирощування зернових культур

487 р. – усі податки направлялись до державної скарбниці (раніше місцеві чиновники забирали собі, скільки хотіли)

494 р. – запровадження аристократичної ієрархії за південно-китайським зразком. Вища знать – «чотири фамілії» («вісім родів *тоба*»), нижча – «вісім фамілій» із-поміж китайської знаті. Ранги знатності були спадковими. Шлюби дозволялися лише між рівними. Заохочувалися шлюби між сяньбійцями та китайцями

494 р. – перенос столиці до м. Лоян

Указ про ранги знатності тільки сприяв загостренню протиріч між табгачами (тоба) та китайцями, що призвело до повстання у 523 р. сяньбійських гарнізонів, що були розташовані на північних кордонах. Численні повстання та міжусобні війни поклали кінець Північній Вей

4.20. Джерела права Стародавнього Китаю

№	Назва, кількість статей	Автор	Держава	Коротка характеристика	Період
1.	Укладання про покарання <i>Фусін</i> – (3 тис. статей)	Чжоу Дуван	<i>Шан-Інь</i>	Джерело не зберіглося. Його згадує історик Сима Цянь (II-I ст. до н. е.)	X ст. до н. е.
2.	Закон про земельний податок	?	<i>Лу</i>	Закріпив ліквідацію общинного землеволодіння та затвердив приватну власність на землю	VI ст. до н. е.
3.	Закони на <i>дін</i> (на тринозі)	?	<i>Чжен</i>	Закони були відлиті на тринозі	536 р. до н. е.
4.	«Бамбукові закони»	Ден Сі	<i>Чжен</i>	Закони були записані на бамбукових дощечках	VI ст. до н. е.
5.	Закони <i>Цзінь</i>	Фань Сюаньцзи	<i>Цзінь</i>	Закони були відлиті на тринозі	513 р. до н. е.
6.	«Книга законів» <i>Фацзін</i> (6 глав)	Лі Куї	<i>Вей</i>	Звід законів про злочини та покарання. Став основою для подальшої кодифікації права. Мав 6 глав: 1. Закони про злодіїв; 2. Закони про розбійників; 3. Закони про арешт; 4. Закони про піймання; 5. Закони різні; 6. Закони про визначення покарання	424-387 рр. до н. е.
7.	«Книга законів»	Шан Ян	<i>Цінь</i>	Звід законів, створений на основі зводу законів Лі Куя. Автор перейменував глави у настанови	III ст. до н. е.
8.	«Настанови в дев'яти главах»	Цінь Шіхуан	<i>Хань</i>	Звід законів, створений на основі зводу законів Лі Куя та Шан Яна. Автор додав три глави (про самовільні дозволи; про конюшні та склади; про двори та шлюби)	III-II ст. до н. е.

6.21. Періодизація права Стародавнього Китаю

I ПЕРІОД

ХРОНОЛОГІЧНІ МЕЖІ: XIV-VII ст. до н. е.

КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА: домінуюча роль моральних норм (*лі*) у регулюванні суспільних відносин. Правові норми не мали чіткого виокремлення з норм соціальної регуляції

II ПЕРІОД

ХРОНОЛОГІЧНІ МЕЖІ: VI-V ст. до н. е.

КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА: з виникненням конфуціанства остаточно оформлюються правові норми-заборони (*фа*). Правові норми мають другорядне значення порівняно з нормами моралі (*лі*), що слугували засобом підтримання суспільного порядку

III ПЕРІОД

ХРОНОЛОГІЧНІ МЕЖІ: V-III ст. до н. е.

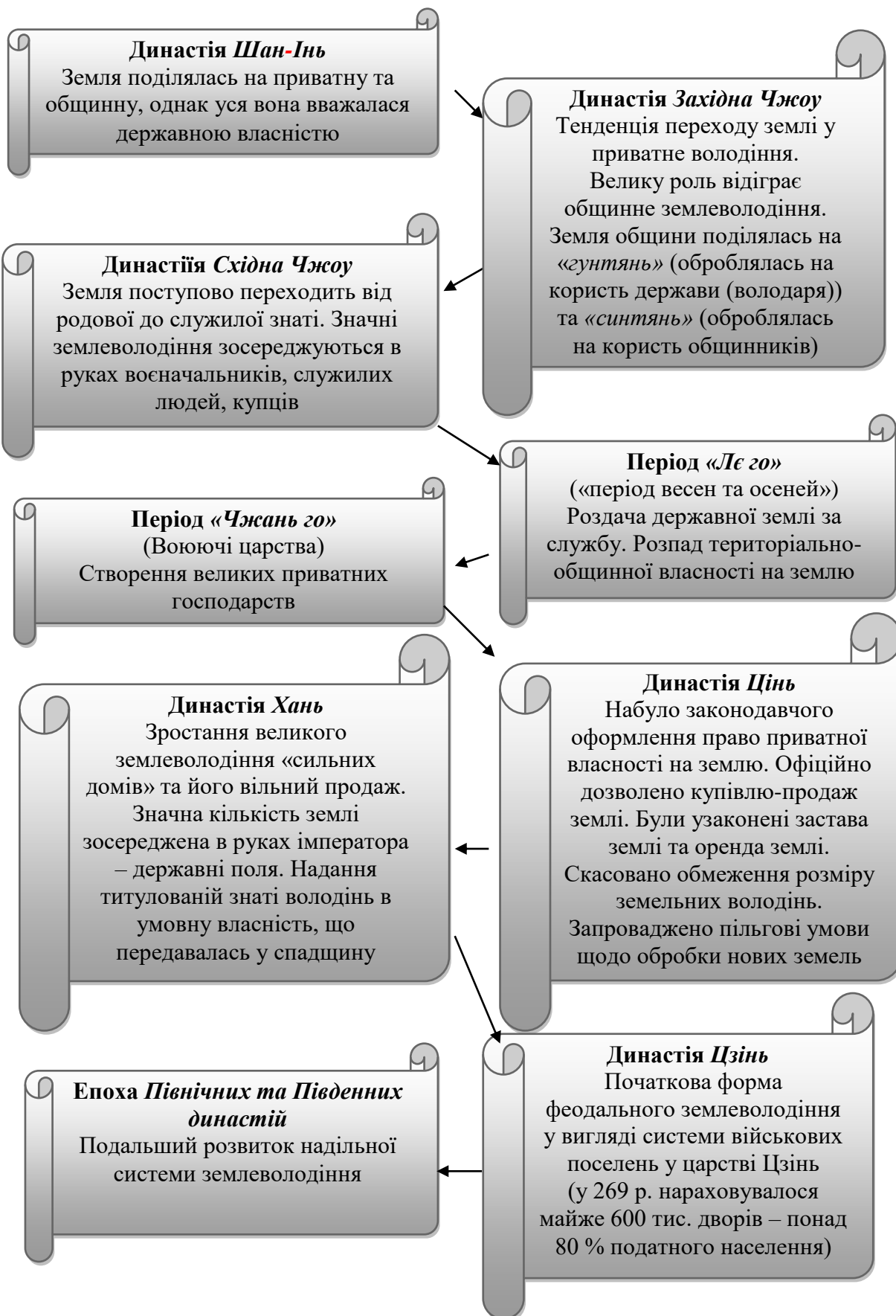
КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА: підсилення ролі права. Легісти вимагали запровадження закону, обов'язкового для усіх. У III ст. до н. е. легізм став офіційною ідеологією імперії *Цинь*. Гоніння та масові страти вчених послідовників Конфуція

IV ПЕРІОД

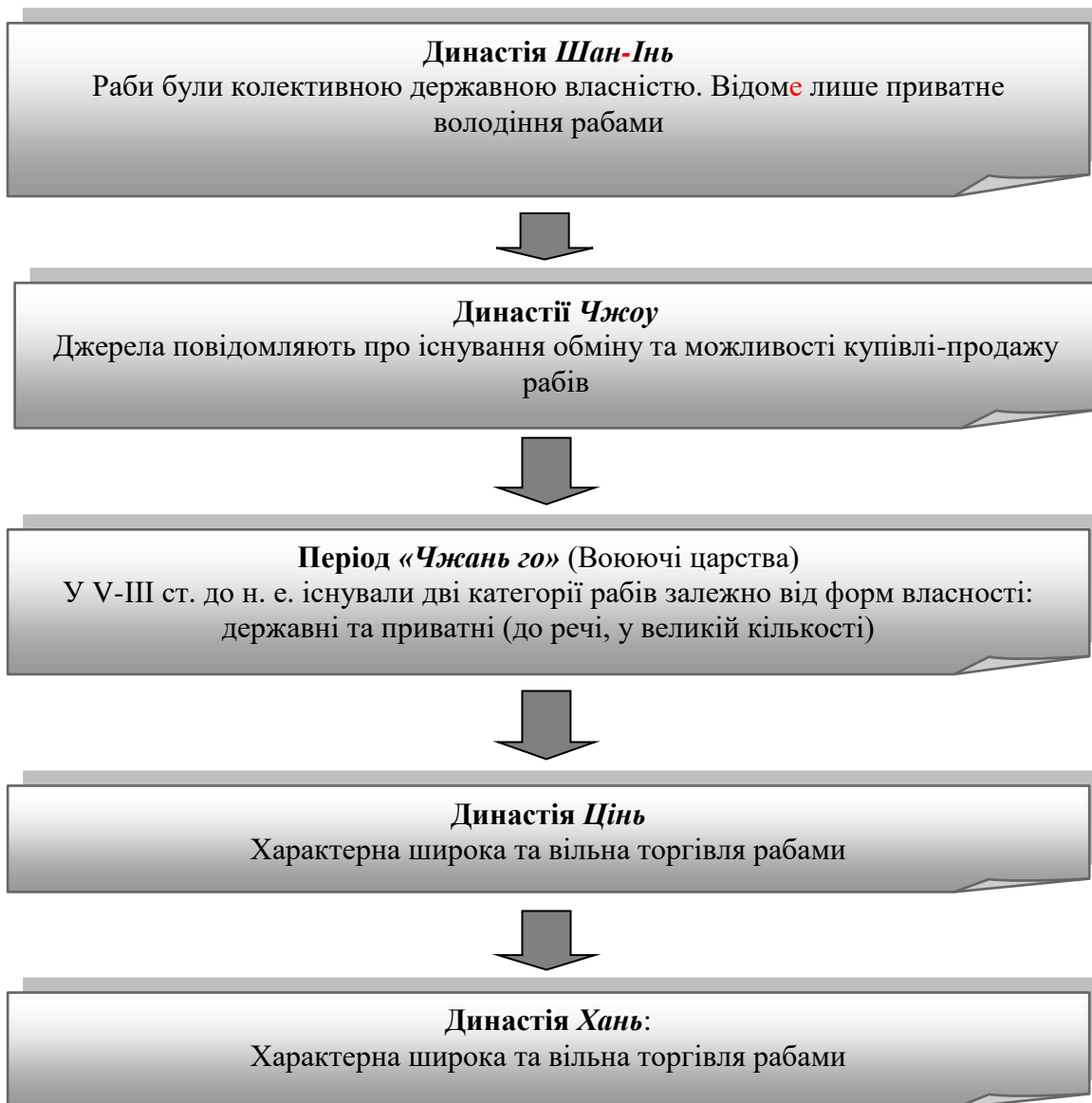
ХРОНОЛОГІЧНІ МЕЖІ: III ст. до н. е. – III ст. н. е.

КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА: злиття легізму та конфуціанства у нове вчення, що передбачало доповнення морально-правових норм *лі* заборонними нормами права *фа* за формулою: там, де немає *лі*, треба застосовувати *фа*

6.22. Право власності на землю у Стародавньому Китаї

6.23. Право власності на рабів у Стародавньому Китаї

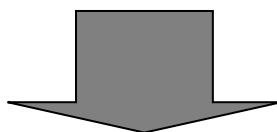

протягом 9-12 рр. н. е. Ван Ман намагався затримати розвиток приватного рабоволодіння, проголосив усіх рабів приватно-залежними та заборонив работоргівлю

6.24. Договірне право Стародавнього Китаю

6.25. Злочини у Стародавньому Китаї

Державні злочини
(зрада імператору, повстання, бунт та ін.)

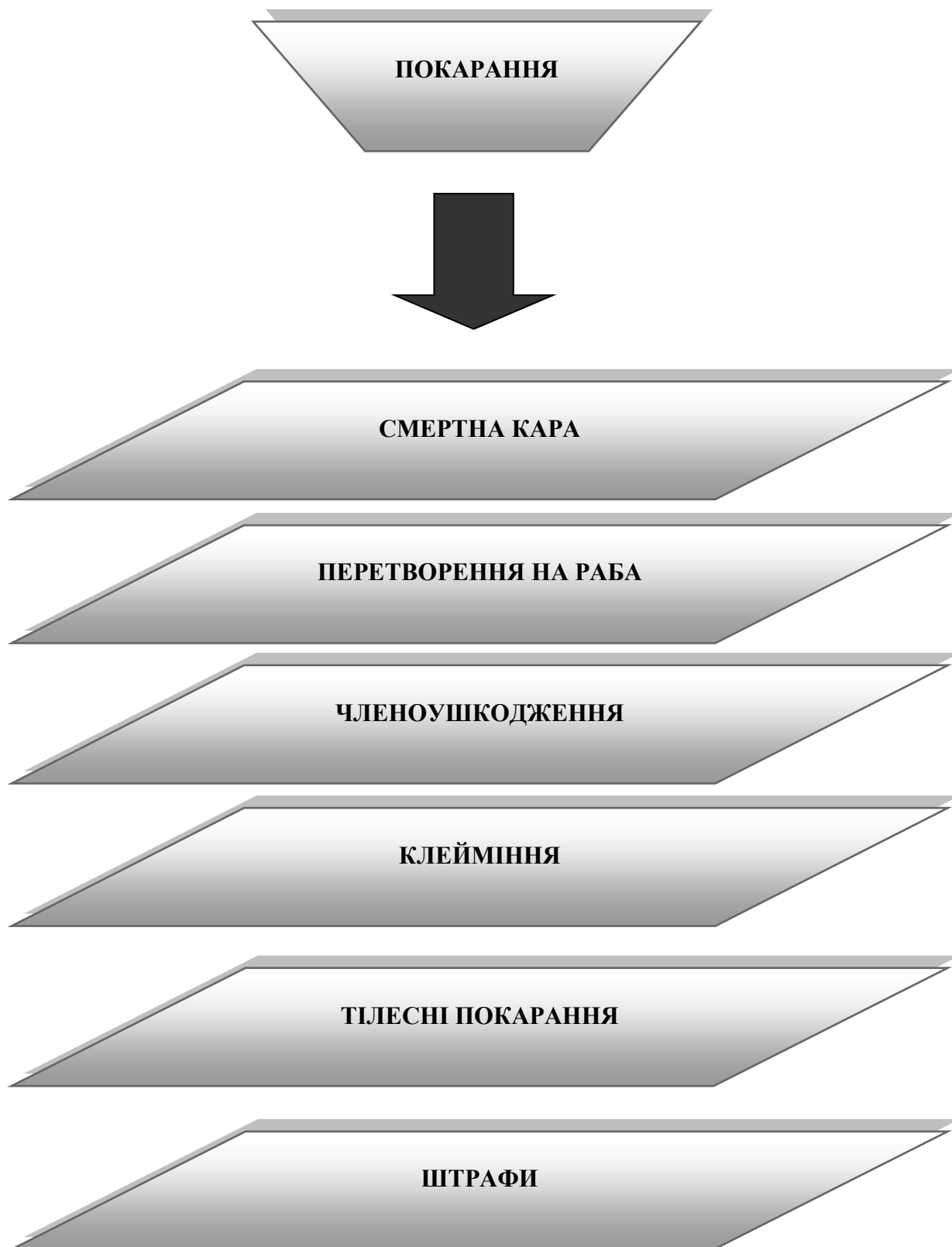
Злочини проти власності
(крадіжка, пограбування, крадіжка храмового, державного майна)

Злочини проти особи
(вбивство, зґвалтування, нанесення тілесних ушкоджень)

Посадові злочини
(відповідальність чиновників, які скоїли помилку, та ін.)

Військові злочини
(дезертирство, нешанобливе ставлення до керівника)

6.27. Покарання у Стародавньому Китаї

Контрольні запитання

1. Які основні періоди розвитку держави в Стародавньому Китаї Ви знаєте?
2. У чому полягали особливості державного та суспільного ладу Стародавнього Китаю періоду династії Шан-Інь?
3. Чи можете Ви дати характеристику адміністративно-територіальному устрою Стародавнього Китаю періоду династії Шан-Інь?
4. Які були основні суспільні групи населення у період династії Чжоу?
5. Чи можете Ви визначити особливості державного ладу імперії Цін?
6. Чи можете Ви надати характеристику реформам імператора У Ді?
7. У чому полягали особливості реформ Шан Яна?
8. Чи можете Ви надати характеристику реформам Ван Мана?
9. У чому полягали особливості структури права Стародавнього Китаю?
10. Які види покарань існували у Стародавньому Китаї?

Розділ 7. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

7.1. Періодизація Стародавньої Індії

№	Назва періоду	Хронологічні межі	Коротка характеристика	Основні державні утворення
1.	Індський (Хараппський, Доведійський)	XXIII-XVIII ст. до н. е.	Виникнення та існування найдавнішої відомої цивілізації в долині річки Інд	Міста-держави <i>Амри, Калибанган, Кот-Диджи, Нал-Нундара, Лотхал, Мергарх, Мохенджо-Даро, Наушаро, Пирак, Хаапна, Чанху-Даро</i>
2.	Ведійський	XIII-VII ст. до н. е.	Період розселення арійських племен у Північній Індії та зародження цивілізації в басейні річки Ганг	<i>Панчала, Відеха, Каші, Кошала, Анга, Магадха, Ванга, Малава, Матс'я, Куру, Андхра, Дравіда, Сіндху</i>
3.	Буддійський (Магадго-Маурійський)	VI-III ст. до н. е.	Період виникнення та поширення буддизму. Економічний розквіт стародавніх державних утворень на території Індії	<i>Магадха, Куру, Панчала, Анга, Каші, Ватса, Вріджи, Чеді, Аванті, Асмака, Андхра, Керала, Панд'я, Човола, Матс'я, Ар'яварта, Сураштра, Калінга, Мауеса, Деметрія</i>
4.	Класичний (Кушано-Гуптський)	II ст. до н. е. – V ст. н. е.	Доба найвищого соціально-економічного піднесення давньоіндійського суспільства. Період дроблення варн на касты	<i>Андраха, Вакатака, Кадамба, Ганга, Чвола, Гупт, Кушанське царство, Калінга, Паллава, Віндх'я, Керала (Чера), Панд'я</i>

7.2. Правителі Магадги. Буддійський період (IV-III ст. до н. е.)

№	Ім'я	Роки правління	Основні події
1.	Бімбісара	544-493 рр. до н. е.	Підкорив сусідню державу <i>Анга</i> , мав союзників із царських домів <i>Кошали</i> , <i>Війшали</i> , <i>Мандри</i> . Одружився на доньці правителя <i>Кошали</i> та отримав поселення <i>Касі</i> (<i>Каши</i>). Підтримував дружні стосунки з правителями <i>Уджаяні</i> та царем <i>Таксілі</i> Пушкарасаріном (Пуннасаті). Мав зв'язки з державою <i>Гандхара</i> (сучасна територія Камбоджі).
2.	Аджаташатру (син Бімбісари)	493-461 рр. до н. е.	Підсилив <i>Магадгу</i> , одружився на доньці Прасенеджита, правителя <i>Кошали</i> . Воював з <i>лічихавами</i> (народ, що мешкав на північ від <i>Магадги</i> . Столиця – Вейшала). Причина – спір за торгове портове місто на р. Ганг. Збудував фортецю Паталігаму. Мав союз із <i>маллами</i> . Війна тивала 16 років. Збільшив територію у 1,5 раза.
3.	Удаіп	461-445 рр. до н. е.	Головною ворожою державою мав <i>Аванті</i> . Переніс столицю у місто Паталіпутру (попередня столиця – Раджаріха на р. Ганг).
4.	Ануруддха і Мунда	445-437 рр. до н. е.	
5.	Нагадасака	437-413 рр. до н. е.	
6.	Шішунага (засновник нової династії)	413-395 рр. до н. е.	Підкорив державу <i>Аванті</i> , розповсюдив свою владу на більшу частину Східної Індії.
7.	Калашока (Калаварна)	395-367 рр. до н. е.	
8.	Сини Калашоки	367-345 рр. до н. е.	
9.	Правителі династії Нандів , засновник – Уграсена (Нанда, антич. – Аграмес)	345-? рр. до н. е.	Нова династія, що мала походження з варни <i>шудр</i> , призвела до загострення внутрішніх відносин. Пріоритет на військову могутність та збільшення скарбниці. Активна зовнішня політика стосовно підкорення сусідніх областей. Зниження впливу кшатрійських родів. Розширення території на південь. <i>Захоплення Калінги</i> .
10.	Сини Уграсени (останній – Дхана)	?-317 рр. до н. е.	Був усунутий від влади Чандрагуптою.

7.3. Династія Маур'їв

№	Ім'я	Роки правління	Основні події
1.	Чандрагупта (грец. – Сандрокотт)	317-293 рр. до н. е.	Розпочав боротьбу з греко-македонцями та династією Нандів. Приблизно з 326 до 314 рр. до н. е. захопив володіння Парватаки (грец. – Пора), якого було вбито Евдемоном – македонським сатрапом у 317 р. до н. е. Воював із Селевком Діадохом, який прагнув захопити землі на схід від Інду, приєднав <i>Паропамісади, Арахозію, Гедросію</i> . Уклав із династією Селевкідів шлюбний союз приблизно у 303 – на початку 302 р. до н. е.).
2.	Біндусара (варіанти: Амітрогхата, Амітрохата)	293-268 рр. до н. е.	Від античних авторів дістав прізвисько «вбивця ворогів» через придушення повстань у <i>Таксилі</i> та гірських районах північної Індії, а також боротьбу за владу між царевичами. Дипломатичні контакти з Антіохом Селевкідом. Продовжив політику Чандрагупти щодо розширення стосунків із країнами Заходу.
3.	Ашока (Піядасі, син Біндуссари)	268-232(1) рр. до н. е.	Розширив кордони держави від сучасного Кашміра до Майстра, від областей сучасного Афганістану до Бенгальської затоки. Був послідовником Будди. Спочатку був відісланий Біндусарою управляти західною провінцією <i>Аванті</i> з центром Уджаяни. Придушив повстання у <i>Такшашілі</i> . Після смерті батька повернувся у столицю та у боротьбі з братами захопив трон. На восьмому році правління підкорив державу <i>Калінга</i> .
4.	Дашаратха (онук Ашоки)		

7.4. Правителі Шунга і Канва

№	Ім'я	Роки правління	Основні події
1.	Пуш'ямітра	180-151 рр. до н. е.	<p>Держава Шунгів, існувала приблизно в 185-73 до н. е. на сході Індії. Виникла після падіння Імперії Маур'їв. Столицею держави була Паталіпутра. Засновник нової династії <i>Шунга</i> знищив останнього з Маур'їв Брідхатху.</p> <p>Пушьямітра Шунга був правовірним браміном. Був противником буддизму, і відомий жорстокими переслідуваннями. Пушьямітра Шунга зруйнував 84 тис. буддійських ступ, побудованих Ашокою, і винагороджував за вбивства буддійських ченців. Буддійські монастирі переобладнувалися в індійські храми, зокрема в таких місцях, як Наланда, Бодгтая, Сарнатх і Матхура.</p>
	Агнімітра	149-141 рр. до н. е.	
	Васуджиєштха	141-131 рр. до н. е.	
		131-124 рр. до н. е.	
	Васумітра	124-122 рр. до н. е.	
		124-122 рр. до н. е.	
	Васумітра	122-119 рр. до н. е.	
	Васумітра	—	
	Васумітра	—	
Андхрака	83-73 рр. до н. е.		
Пулиндака	—		
2.	Гкхоша	75-66 рр. до н. е.	<p><i>Династія Канва.</i></p> <p>Династія, що правила царством Магадга у Східній Індії після падіння династії Шунга. Період правління династії Канва припав на 75-26 рр. до н. е. Першим правителем династії був цар Васудева, що позбавив престолу останнього правителя з Шунгів у 75 р. до н. е. Правителі династії дозволили Шунгам правити у віддалених землях своїх колишніх володінь. За майже півстоліття правління, на престолі змінилося чотири правителі. Кінець періоду правління Канва поклали <i>Сатавагани</i>, які прийшли з півдня.</p>
	Васудева		
	Бхумімітра		
	Нараяна		
	Сусарман		

7.5. Династія Гуптів

	Ім'я	Роки правління	Основні події
1.	Шрі-Гупта	275-300 рр.	<p>Держава в Індії під керівництвом династії <i>Гуптів</i> існувала в IV-VI століттях. Походження Гуптів: імовірна батьківщина – схід Уттар-Прадеш або область Магадга. Чандрагупта I прийняв титул «царя царів» після шлюбу зі спадкоємицею могутнього клану ліччхавов. Центр володінь – Праяг (суч. Аллахабад).</p> <p>Самудрагупта переніс столицю до підкореної ним Паталіпутри. Він не завжди приєднував завойовані території (особливо на півдні), вважав розумним зберігати номінальну владу повалених правителів.</p> <p>Чандрагупта II завдав вирішального удару по Західним Кшатрапам з Уджайна. Держава Гуптів була слабо централізованою. Провінції (<i>деша, бхукті</i>) на чолі з родичами імператора або довіреними воєначальниками (<i>кумараматьяс</i>) поділялися на округи (<i>прадеш, вісайя</i>), якими керували місцеві ради. Значну частину посад передавали з покоління в покоління.</p> <p>Спадкоємцям Чандрагупти II довелося протистояти вторгненню кочових племен із півночі – білих гунів-єфталітів. Відбувалися міжусобні чвари у правлячій династії. До середини VI ст. володіння Гуптів скоротилися в кілька разів. Весь північ Індії був окупований єфталітами.</p>
2.	Гхатоткачагупта	300-320 рр.	
3.	Чандрагупта I	320-350 рр.	
4.	Самудрагупта	350-376 рр.	
5.	Чандрагупта II	376-415 рр.	
6.	Кумарагупта I	415-455 рр.	
7.	Скандагупта	455-470 рр.	
8.	Кумарагупта II	470-475 рр.	
9.	Будхагупта	475-500 рр.	
10.	Вайньягупта	500-515 рр.	
11.	Нарасимхагупта	515-530 рр.	
12.	Кумарагупта III	530-540 рр.	
13.	Вішнугупта	540-550 рр.	

7.6. Хараппська цивілізація. Державний та суспільний лад

ХАРАКТЕРИСТИКА ГОСПОДАРСТВА

Були розвинені монументальне будівництво, металургія бронзи, дрібна скульптура. У зародку перебували приватновласницькі відносини, а основу сільського господарства складало іригаційне землеробство. У Мохенджо-Даро були виявлені чи не перші відомі археологам громадські туалети, а також система міської каналізації. Висока роль іригаційної системи в житті обумовлювала потребу у добре організованому інституті влади.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД

Номові міста держави:
Мохенджо-Даро, Хараппа, Калібанган, Рупар, Лотхал, Рангпур, Мортугай (поселення на р. Амудар'я) – загалом 1000 поселень! Поселення хараппської культури склалися з цитаделі й нижнього міста, відрізнялися ретельним плануванням, наявністю каналізаційної структури і фортифікації

СУСПІЛЬНИЙ ЛАД:

- майнова та соціальна диференціація;
- наявність професіоналізації ремісників;
- велика кількість підневольних працівників;
- сильна адміністрація

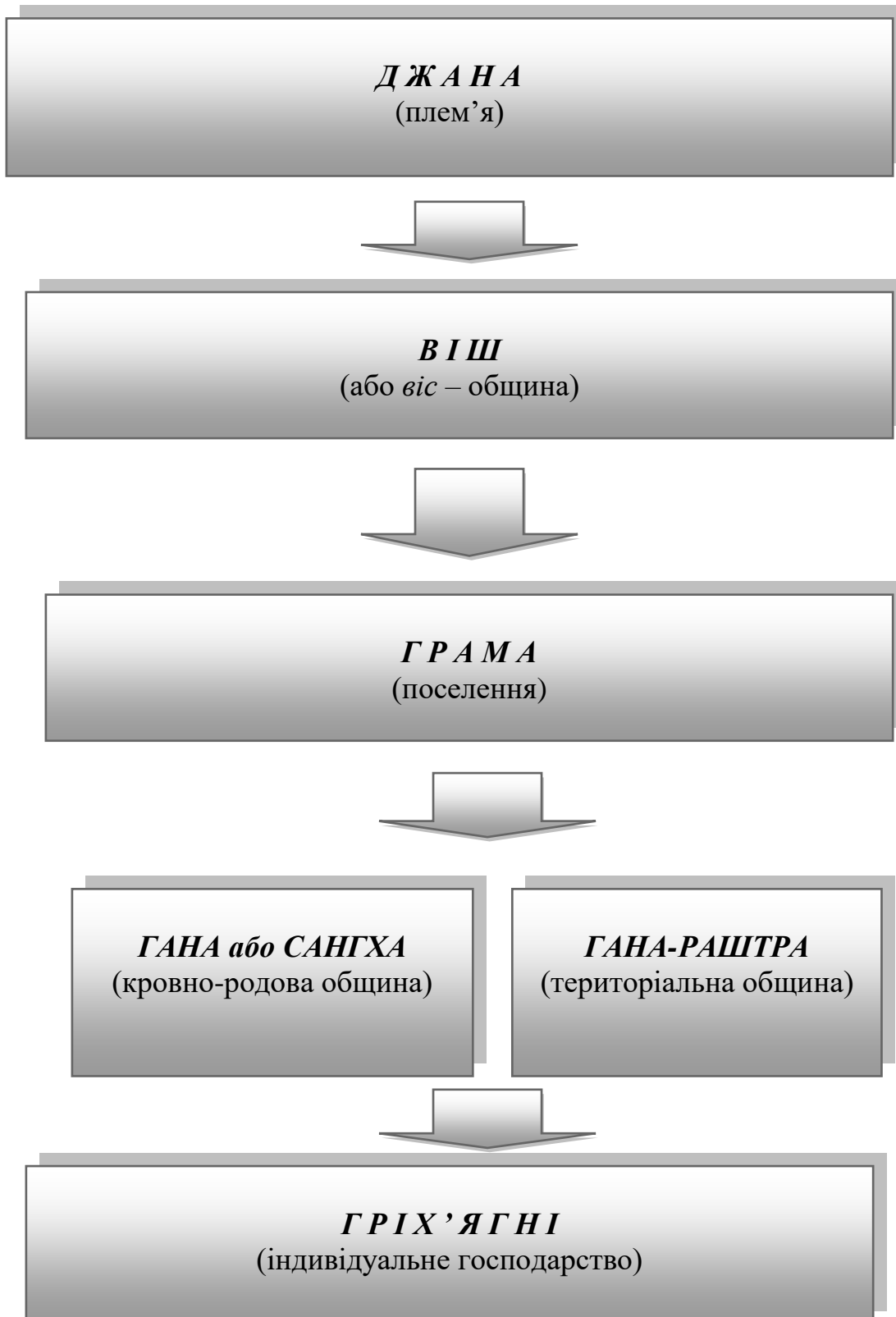
ПРИЧИНИ ЗАНЕПАДУ:

- чітко не встановлені;
- процеси були миттєвими (Мохенджо-Даро проіснував до XVIII ст. до н. е., Лотхал – до XVI-XV ст. до н. е., Калібанган – до XIII-XII ст. до н. е.);
- головна причина – зовнішня агресія арійців (?)

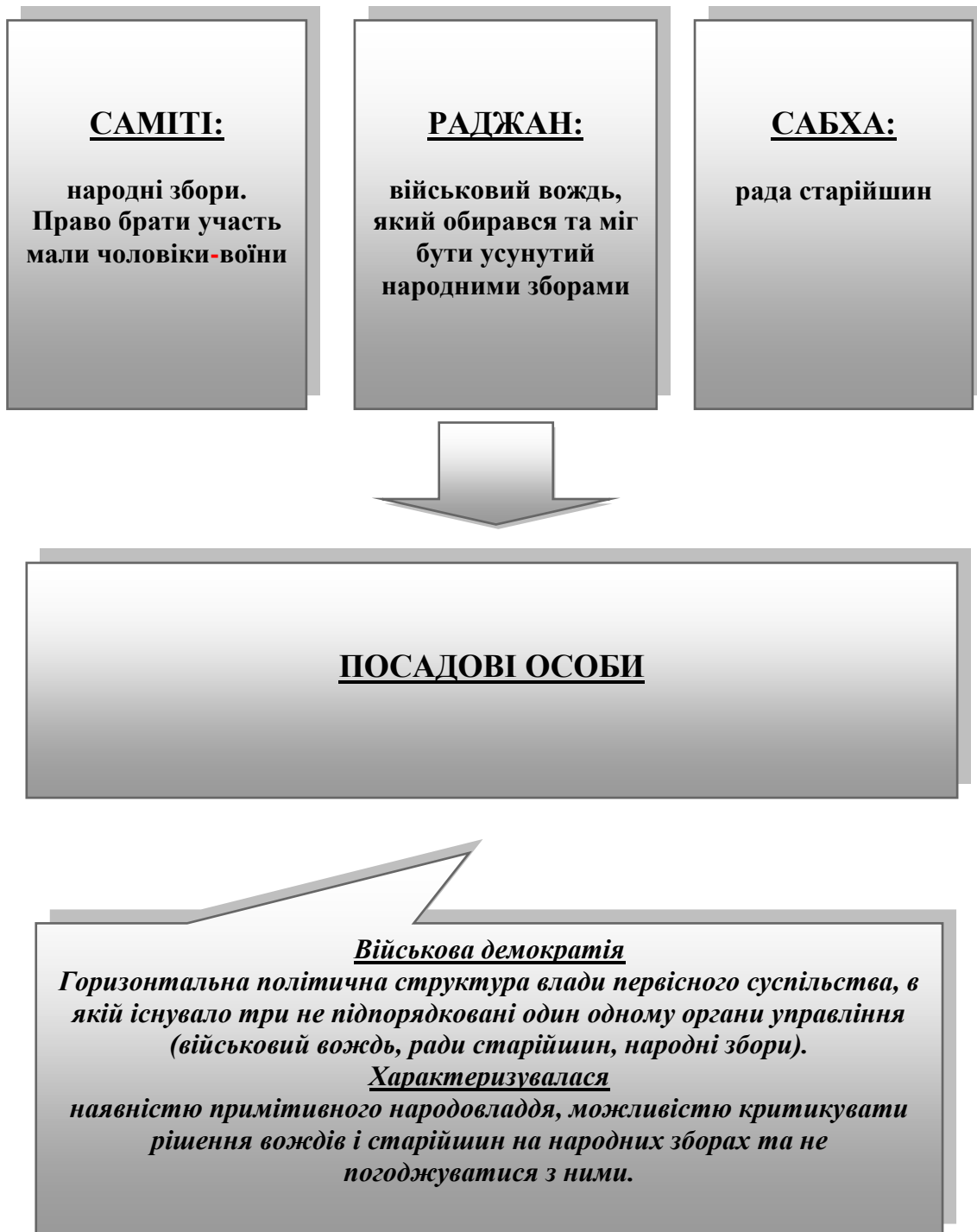
7.7. Суспільний лад Стародавньої Індії

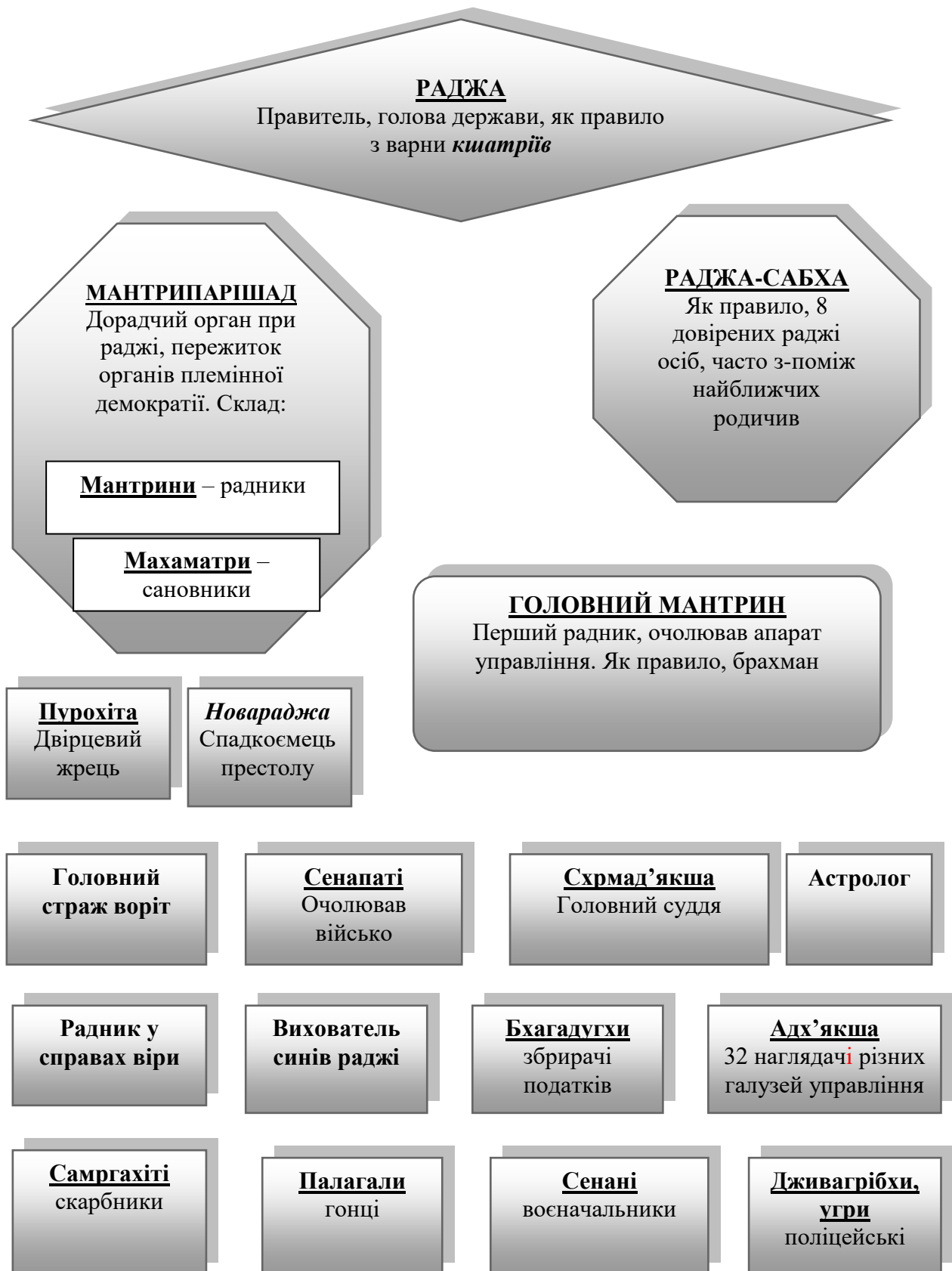
7.8. Племенна структура давньоіндійського суспільства

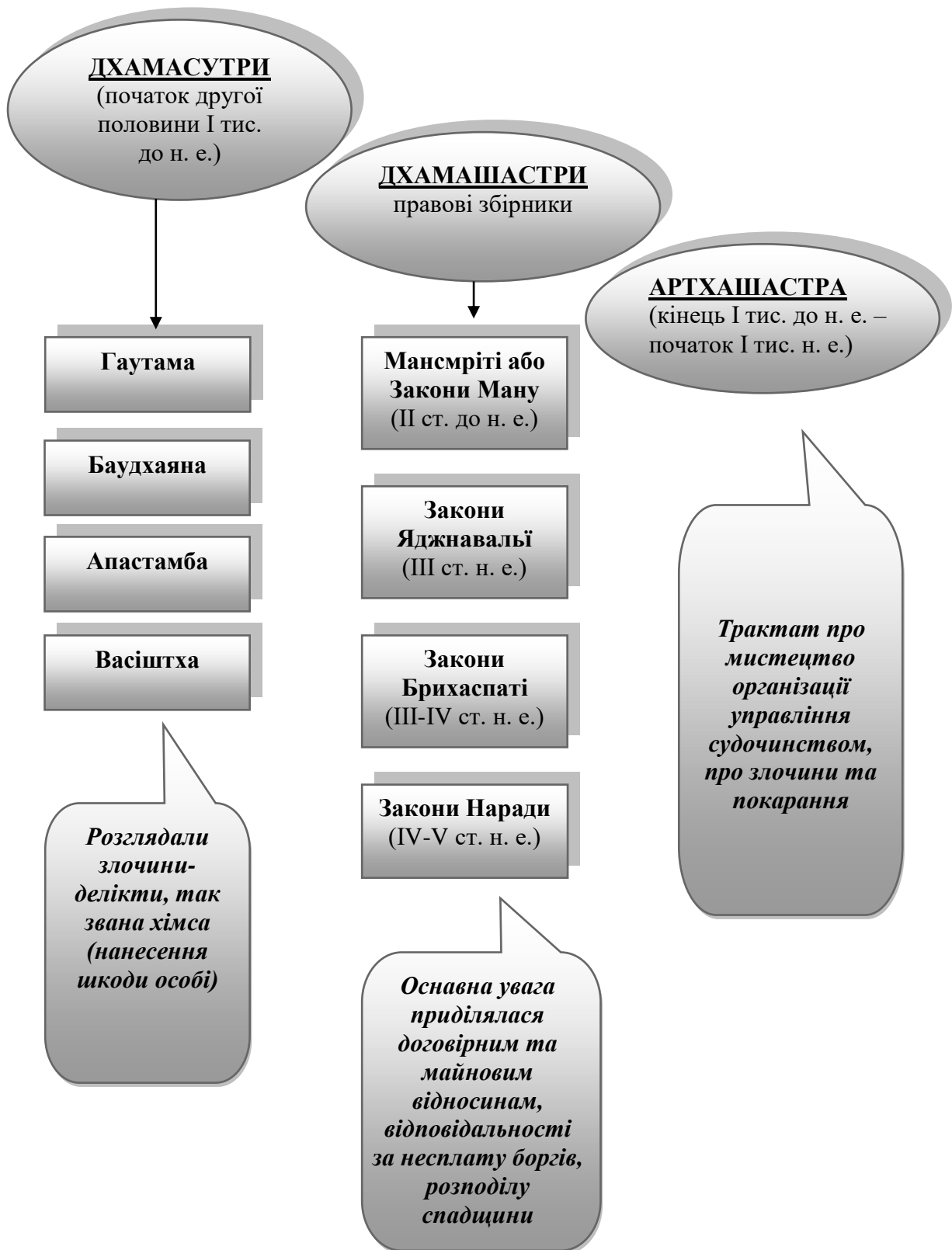
7.9. Військова демократія. Ведійський період

7.10. Імперія Маур'їв. Державний лад

7.11. Право Стародавньої Індії

Контрольні запитання

1. Які періоди розвитку держав у Стародавній Індії Ви знаєте?
2. Чи можете Ви визначити особливості державного та суспільного ладу Стародавньої Індії?
3. У чому полягав племінний устрій суспільства Стародавньої Індії?
4. Які були основні суспільні групи населення у період імперії Маур'їв?
5. Чи можете Ви визначити особливості державного ладу імперії Маур'їв?
6. Які джерела права Стародавньої Індії Ви знаєте?
7. У чому полягали особливості Хараппської цивілізації?
8. Чи можете Ви дати характеристику Ведійському періоду Стародавньої Індії?
9. Якою була структура права Стародавньої Індії?
10. Які риси мала військова демократія у Ведійський період?

Розділ 8. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

8.1. Періодизація. Егейська цивілізація

<i>Період</i>	<i>Хронологічні межі</i>	<i>Коротка характеристика</i>
Егейська цивілізація	XXX-XII ст. до н. е.	Археологічні культури бронзової доби материкової Греції та Малої Азії, а також островів Егейського моря та Криту. Об'єднувала: Мікенську культуру, Західноанатолійську цивілізацію, Елладську цивілізацію, Кіладську цивілізацію, Мінойську цивілізацію

<i>Період</i>	<i>Хронологічні межі</i>	<i>Географічні межі</i>	<i>Коротка характеристика</i>
Західно-анатолійська цивілізація	3000-1200 рр. до н. е.	Західне узбережжя Малої Азії	Міста-держави: Троя, Бейджесултан, Лімантепе, Тепекуле, Байракли
Мінойська цивілізація	3000-1000 рр. до н. е.	о. Крит	Спочатку міста-держави: Кнос, Фест і Маллія, які були об'єднані напівміфічним Міносом. Після вииверження вулкана Санторіні (близько 1627 р. до н. е.) відбувається експансія мінойців на узбережжя Егейського моря та занепад Мінойської цивілізації

<i>Період</i>	<i>Хронологічні межі</i>	<i>Географічні межі</i>	<i>Коротка характеристика</i>
Кіладська цивілізація	III-II тис. до н. е.	Острови Кіклади (56 великих і малих островів у південній частині Егейського моря)	Цивілізація ранньої бронзової доби з укріпленими поселеннями міського типу, що налічувала декілька археологічних культур: Гротта-Пелос, Керос-Сірос, Кастрі, Філакопі
Елладська цивілізація	2800-1000 рр. до н. е.	Територія материкової Греції	Низка археологічних культур бронзової доби. Народи: пелагси, мінійці, кавкони, лелеки
Мікенська цивілізація	XVI-XI ст. до н. е.	Півострів Пелопоннес та південна частина Балканського півострова	Вважається складовою крито-мікенської цивілізації. Культура греків-ахейців із ранніми містами-полісами: Мікени, Аргос, Афіни, Дельфи, Тиринф, Фіви, Пілос та ін.

8.2. Періодизація. Полісний період

<i>Період</i>	<i>Хронологічні межі</i>	<i>Коротка характеристика</i>
Давня Греція	III тис. до н. е. – 600 р. н. е.	Налічувала кілька періодів: Гомерівська Греція, Архаїчна Греція, Класична Греція, Елліністична Греція

<i>Період</i>	<i>Хронологічні межі</i>	<i>Географічні межі</i>	<i>Коротка характеристика</i>
Гомерівська Греція	1200 – 800 рр. до н. е.	<i>Еолійці</i> – Північна Греція; <i>дорійці</i> – Середня Греція та Східний Пелопоннес, <i>іонійці</i> – Аттика; <i>ахейці</i> - Аркадія та Ахея	Період, що розпочався із занепадом Мікенської цивілізації та вторгненням дорійських племен. Панування натурального господарства. Був основою формування давньогрецької міфології та епосу. Початок давньогрецької колонізації островів Егейського моря та узбережжя Малої Азії.
Архаїчна Греція	VIII–VI ст. до н. е.	Балканський півостров, острови Егейського моря та узбережжя Малої Азії	Період початку розквіту полісного ладу, заснування нових міст і відновлення старих центрів.
Класична Греція	V–IV ст. до н. е.	Балканський півостров, острови Егейського	Час найвищого розквіту давньогрецького суспільства та культури. Активний розвиток

<i>Період</i>	<i>Хронологічні межі</i>	<i>Географічні межі</i>	<i>Коротка характеристика</i>
		моря та узбережжя Малої Азії, Середземно-мор'я та Північне Причорно-мор'я.	грецьких полісів та полісних союзів. Початок протиріч між торгово-ремісничими типами полісів із демократичними формами державного устрою та відсталими аграрними полісами з аристократичним устроєм. Пелопоннеська війна.
Елліністична Греція	IV-I ст. до н. е.	Балканський півостров, острови Егейського моря та узбережжя Малої Азії, Середземно-мор'я та Північне Причорно-мор'я, територія Єгипту та східних завойованих держав	Починається з походів Олександра Македонського. Утвердження світової держави Олександра Македонського. Зародження, розквіт і розпад греко-східної державності. Закінчується завоюванням держав еллінізму Стародавнім Римом у I ст. до н. е.

8.3. Риси державного ладу Крито-Кікладської монархії (XVII-XV ст. до н. е.)

Форма державного правління:
теократична монархія. Монарх (цар, династ) – глава держави, верховний жрець та головний суддя

Характерні:
палацова система управління – царський палац виконував універсальні владні функції, був адміністративним, релігійним, судовим, торгівельним центром та містив головну майстерню

Наявність
численного апарату палацу: жерці, адміністрація, слуги, працівники майстерень та ін.

Відсутність
деспотичного характеру влади монарха

Політика:
підсилення царської родини, її збільшення та зосередження в її руках основних управлінських функцій. Наприклад, практика призначення царських синів управителями підкорених заморських територій (Кікладські острови)

Конкуренція
центральної та місцевої адміністрацій

8.4. Риси суспільного ладу Крито-Кікладської монархії (XVII-XVст. до н. е.)

8.5. Риси права Крито-Кікладської монархії (XVII-XVст. до н.е.)

Монарх – носій верховної судової влади

Письмова фіксація та доступність законів – були відбиті на мідних дошках

Судовий процес передбачав застосування принципу *таліону*

Практика використання *клятви* за умови недостатньої кількості доказів

Зв'язок норм права та релігійних норм

Відомі *право власності та право володіння*

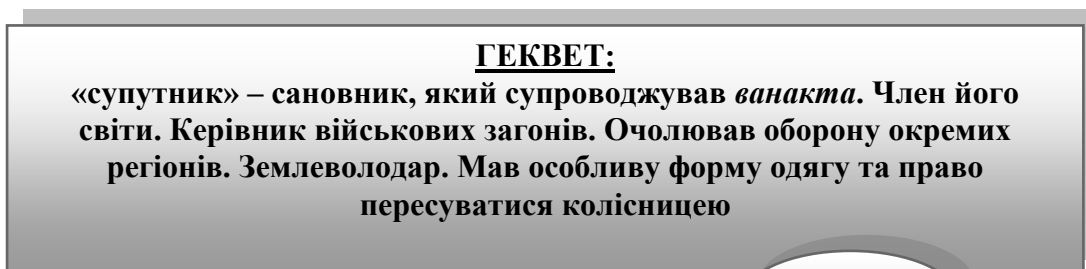
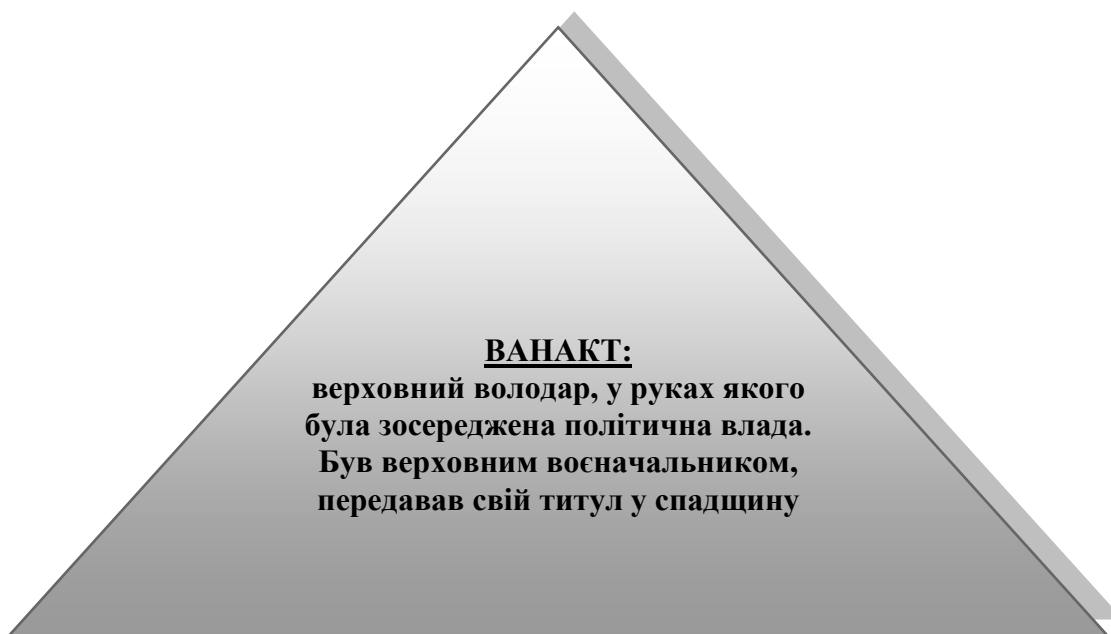
Оформлення прав та обов'язків осіб, яким доручали управління чужими цінностями

Існування в сільській місцевості норм *гентільного* (родового) та племінного права

Надання особливого значення письмовим документам

Подальший вплив на розвиток правових відносин на півострові Пелопоннес

8.6. Мікенська цивілізація. Центральний апарат управління (XVI-XI ст. до н. е.)

8.7. Мікенська цивілізація. Місцеве управління (XVI-XI ст. до н. е.)

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ОКРУГ

КОРЕТЕР:
голова правління адміністративним округом

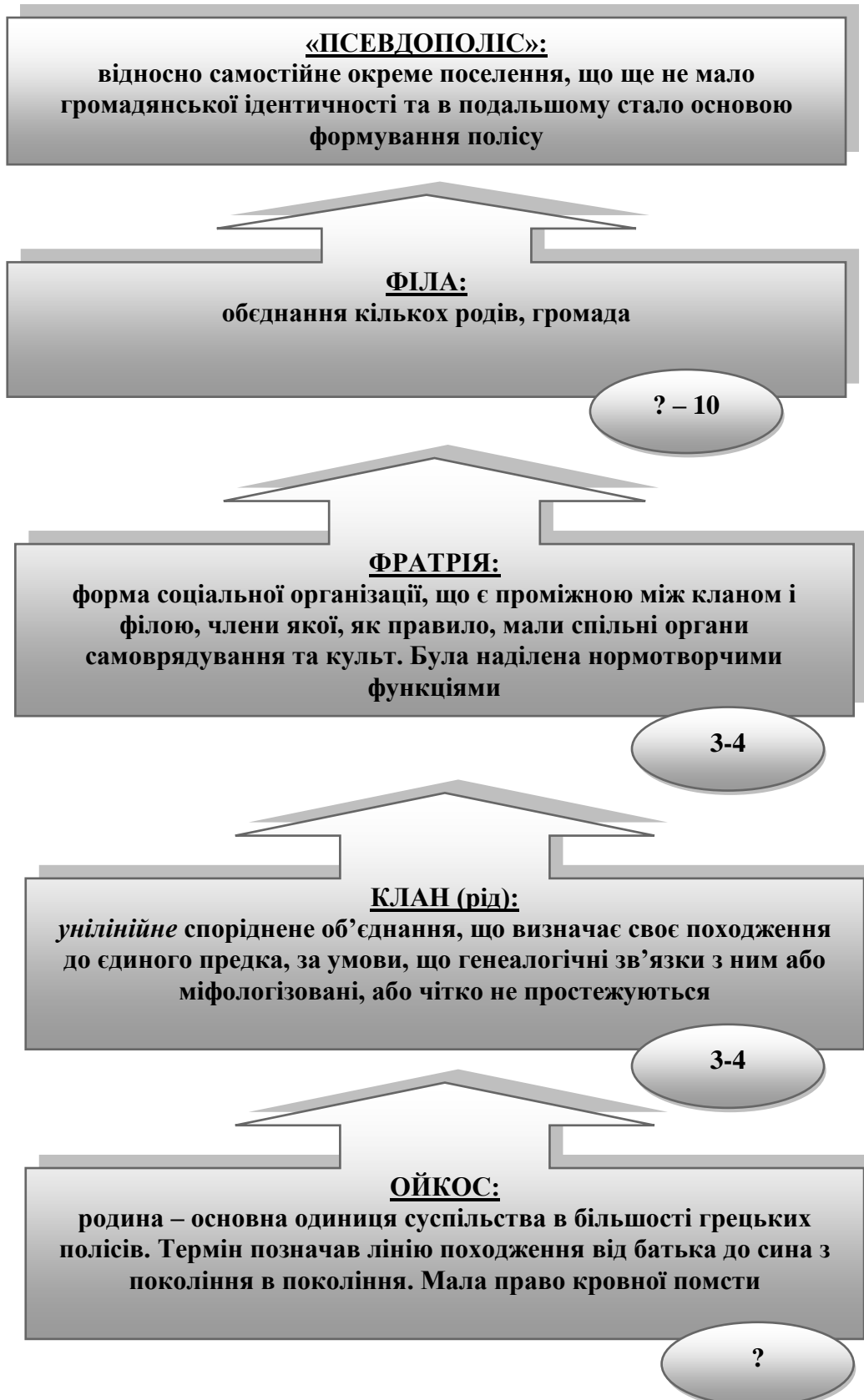
ПРОКОРЕТЕР:
заступник коретера

БАСІЛЕЙ:
посадовець, який очолював управління окремими поселеннями, мав функції царського інспектора, наглядача за роботами працівників, державних робіт

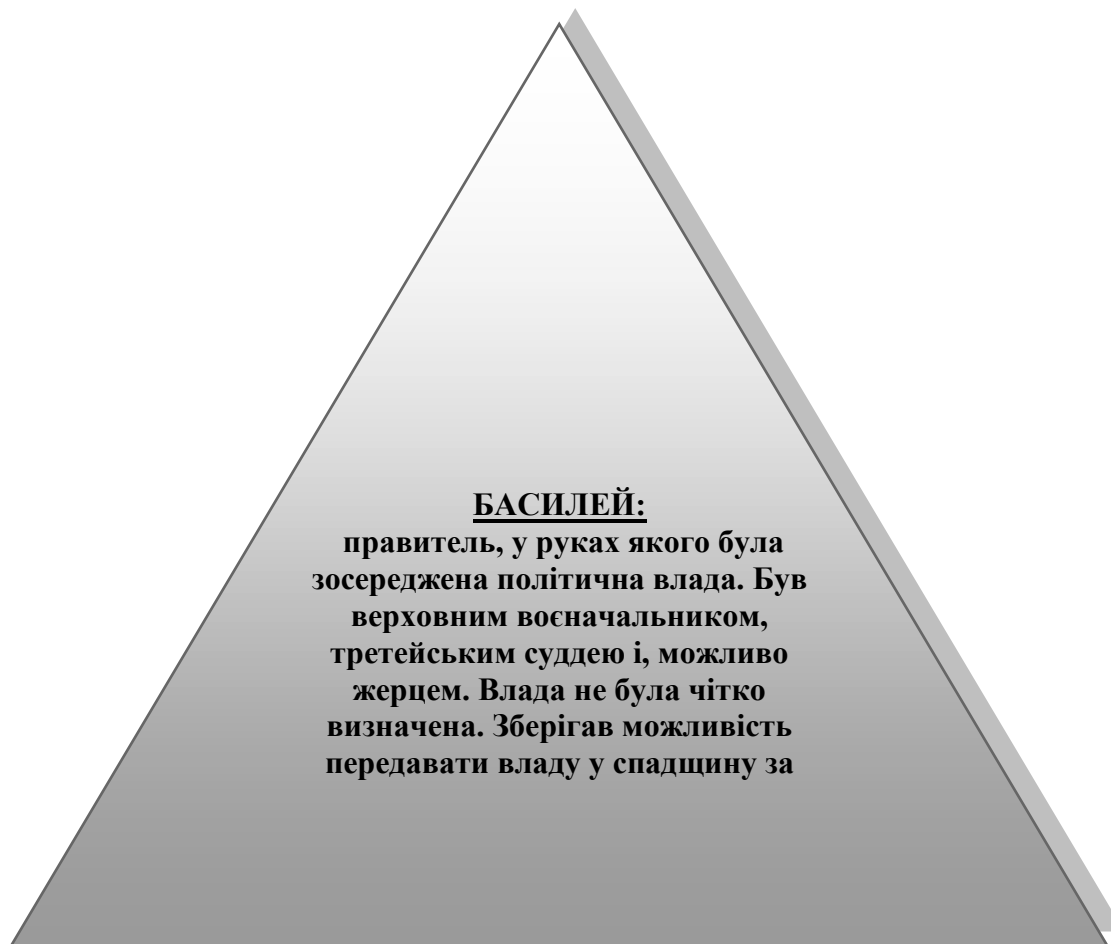
8.8. Мікенська цивілізація. Суспільний лад (XVI-XI ст. до н. е.)

<i>Основні суспільні верстви</i>	<i>Категорії осіб</i>	<i>Характеристика</i>
Пануюча верхівка	Ванакт	Верховний володар
	Лвагет	Намісник володаря
	Геквети	Вищі державні сановники, представники родової знаті
	Хієреви	Жерці
	Телести	Місцева знать
	Ктенухи	Пануюча верхівка
Члени територіальної общини	Демос	Ремісники та землероби, були особисто вільними, але залучалися до державних робіт, мали значну ступінь розподілу праці (понад 25 професій)
Залишки автохтонного до ахейського населення	Пелагси, Камахеви	Мали проміжний статус між вільним та залежним населенням
Залежне населення	Доели	Слуги, залежні працівники, які зберігали певне коло особистих прав
	Теодоели	«Слуги бога» – прислужники у храмах, користувалися захистом храмової адміністрації
Раби		Невелика чисельність. Були, як правило, іноземцями жіночої статі та дітьми. Використовувались як домашні працівники. Відсутність рабів чоловічої статі, відповідно до джерел, була пов'язана з ризиком їх експлуатації

8.9. Суспільна структура в Гомерівській Греції (VIII-VI ст. до н. е.)

8.10. Організація влади в Гомерівській Греції (VIII-VI ст. до н. е.)

БУЛЕ:
консультативна рада правителя, складалася з представників родової знаті

ГЕРУСІЯ:
рада старійшин, що поступово втрачала свій вплив на прийняття рішень на користь *буле*

НАРОДНІ ЗБОРИ
Збиралися за ініціативою *басилея*, мали різні назви відповідно до регіону: *екклезія, апелла, агора, алія*.
Приймали рішення стосовно питань, що попередньо розглядалися *буле, герусією*

8.11. Гортинські закони (кінець VII – початок VI ст. до н. е.)

8.12. Античний поліс та полісний союз як форми державного устрою

<u>ПОЛІС</u>	
<i>Античний варіант простої держави, мав суттєві розбіжності з номовою державою Сходу.</i>	
<i>По-перше: поліс відрізнявся можливістю мати підвладну колонію.</i>	
<i>По-друге: античні поліси утворювати полісні союзи, зберігаючи при цьому значну частину суверенітету.</i>	
Критерій класифікації	Види
<i>За формою державного правління:</i>	<ul style="list-style-type: none"> – патріархальна монархія; – аристократична рабовласницька республіка; – демократична рабовласницька республіка; – олігархічна рабовласницька республіка
<i>За формою державного політичного режиму:</i>	<ul style="list-style-type: none"> – демократичні; – аристократичні; – олігархічні
<i>За домінуючою формою суспільно-економічного укладу:</i>	<ul style="list-style-type: none"> – аграрні; – аграрно-ремісничі; – торгово-ремісничі
<i>За походженням:</i>	<ul style="list-style-type: none"> – первинні поліси (вели свою історію від міфічних античних правителів, були зоною первинної урбанізації, виступали метрополіями відносно полісів вторинних); – вторинні поліси (були засновані внаслідок античної колонізації вихідцями з первинних полісів)
<u>ПОЛІСНИЙ СОЮЗ</u>	
Вид	Характеристика
<i>Амфіктонія</i>	політично-релігійне об'єднання для охорони священних місць, контролю за їхніми скарбами та організації спільних релігійних свят
<i>Симмахія</i>	полісний союз, що передбачав ведення активних наступальних дій союзницьких військ
<i>Епімахія</i>	союз, метою якого були дії оборонного характеру
<i>Сімплотія</i>	формувався на основі старих племінних союзів, утворювався з етнічно близьких полісів та племінних об'єднань

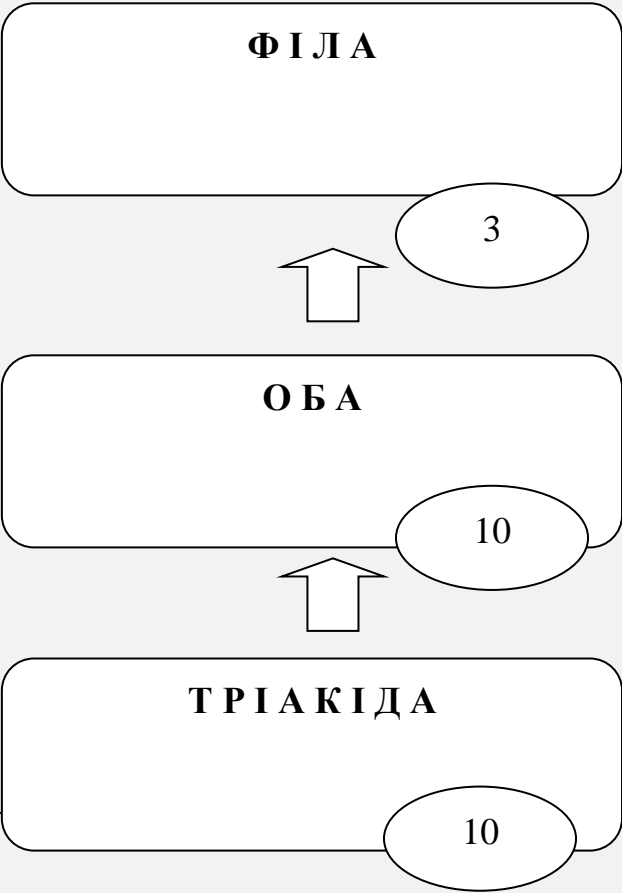
8.13. Держава Лакедемон (Стародавня Спарта)

8.13.1. Основні етапи розвитку Спартанської держави

№	Період	Хронологія	Характерні риси та важливі події
1.	Період руйнації родового устрою та виникнення протодержавного утворення	Близько X ст. до н. е.	Остаточне розселення дорійських племен в області Лаконія на Пелопоннесі
		X-IX ст. до н. е.	Виникнення протодержави Лакедемон
		IX-VIII ст. до н. е.	Боротьба спартанців за гегемонію в Лаконії. Оформлення основних станів населення та основ державного ладу
2.	Період ранньої держави	VIII – друга половина VII ст. до н. е.	Гостра земельна криза (земельний голод). Початок експансії у сусідню Мессенію (південно-західний Пелопоннес)
		Друга половина VII ст. до н. е.	Друга Мессенська війна. Створення стабільної системи землеволодіння за принципом відповідності земельних маєтків (клерів) кількості повноправних громадян (спартіатів)
3.	Період класичної держави	Середина VI ст. до н. е.	Гегемонія Лакедедону на Пелопоннесі. Підкорення Корінфу, Сікіону та Мегари. Утворення Пелопоннеського союзу. Завершення процесів формування «ладу Лікурга»
		V-V ст. до н. е.	Майнове розшарування спартіатів
		464 р. до н. е.	Повстання ілотів в Мессенії (Третя Мессенська війна)
		431-404 рр. до н. е.	Пелопоннеська війна. Оформлення гегемонії в регіоні
		400 р. до н. е.	Закон ефора Епітатея про свободу заповітів (дозволяв свободу заповіту та дарування клерів). Посилення концентрації земельних маєтків у володінні заможних спартіатів

№	Період	Хронологія	Характерні риси та важливі події
4.	Період кризи спартанського полісу	399 р. до н. е.	Повстання Кінадона
		362 р. до н. е.	Розпад Пелопоннеського союзу. Втрата Спартою гегемонії
		245-241 рр. до н. е.	Реформи архагета Агіса IV
		235-221 рр. до н. е.	Реформи архагета Клеомена III
		207-192 рр. до н. е.	Період тиранії Набіса
		146 р. до н. е.	Втрата суверенітету та перетворення на частину провінції Римської імперії

8.13.2. Суспільний лад Стародавньої Спарти. Аристократія

Назва	Коротка характеристика
Гомеї	<p>«Рівні» – повноправні спартіати. Пануючий стан. Професійні військові. Володіли земельними маєтками (клерами). Мали власність на худобу та право на експлуатацію ілотів. Були об'єднані:</p> <div style="text-align: center;"> <p>ФІЛА</p> <p>3</p> <p>ОБА</p> <p>10</p> <p>ТРІАКІДА</p> <p>10</p> </div>
Парфенії	<p>«Дивою народжені» – нащадки дітей незаміжніх спартіаток. Були другорядними громадянами. Стан парфеніїв з'являється за часів 20-річної Першої Мессенської війни. З часом через дефіцит клерів були депортовані до Таренту.</p>

8.13.3. Суспільний лад Стародавньої Спарти. Вільне населення

<i>Назва</i>	<i>Коротка характеристика</i>
Гіпомейони	«Ті, хто опустився». Фізично нездорові спартіати та ті, хто не зміг управляти клером. Вони не мали права брати участь у народних зборах. Кількість гіпомейонів зростала внаслідок дефіциту клерів.
Мофаки	«Вискочки». Діти, які виховувались як спартіати, але не мали батьками гомеїв. Мали шанс отримати повне громадянство.
Неодамони	«Нові громадяни». Ілоти Лаконії, які відзначились у бою під час Пелопоннеської війни та були зараховані у гопліти (важкоозброєна піхота). Неповноправні громадяни. За наявності вільного клера мали можливість його отримати.
Періеки	Жителі периферійних районів (переважно гірських). Мали проміжний статус між спартіатами та ілотами. Мали особисту свободу та майно, однак були позбавлені політичних прав. Знаходилися під наглядом особливих посадових осіб – ГАРМОСТІВ. Основні заняття – торгівля і ремесло.

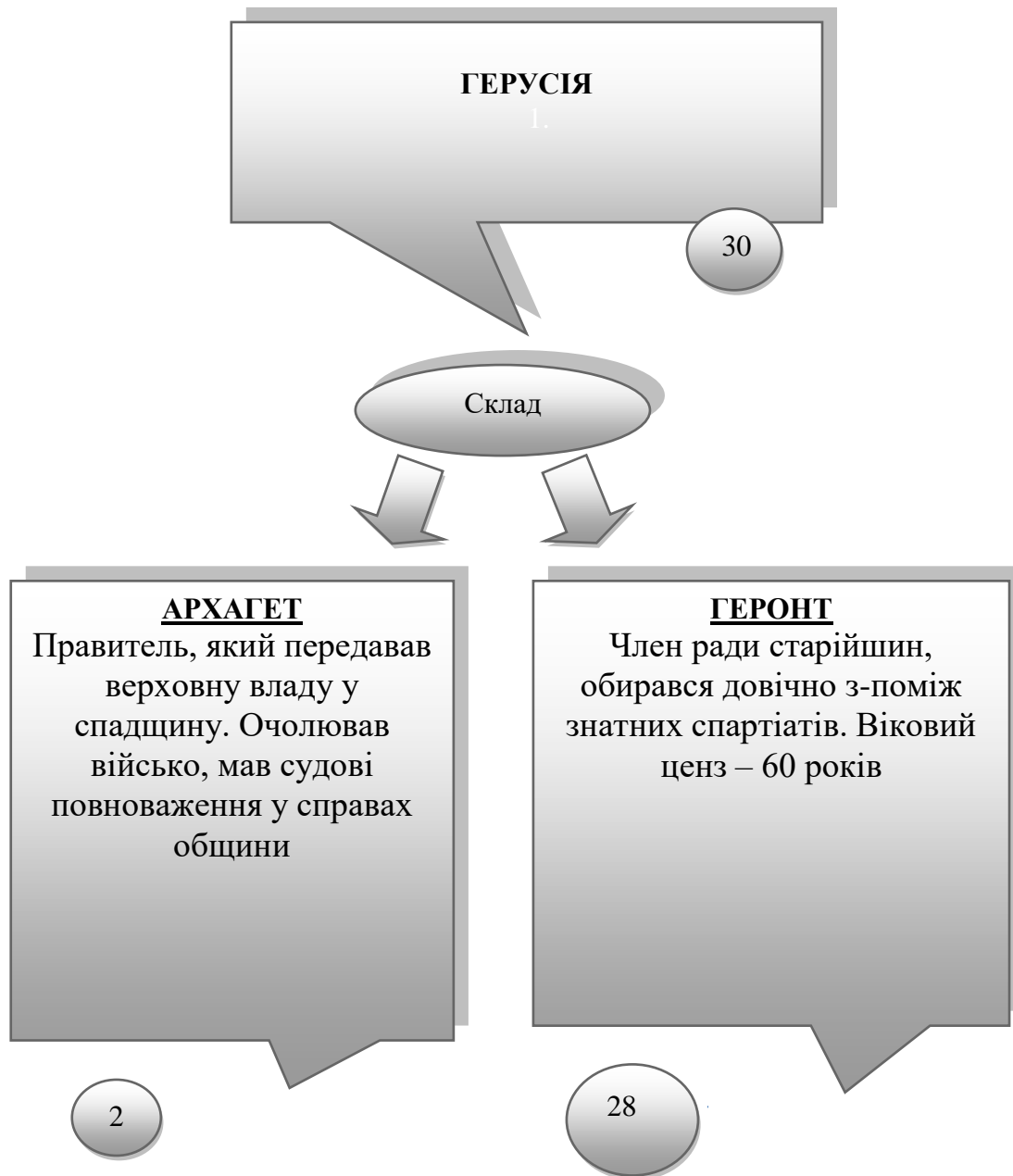
8.13.4. Суспільний лад Стародавньої Спарти. Залежне населення

Назва	Коротка характеристика		
Епейнакти	«Наложники». Ілоти, які отримали свободу внаслідок укладання шлюбу зі вдовами спартіатів у період Першої Мессенської війни. Можливо, батьки парфеніїв. Також заслани до Таренту після спроби бунту.		
Еріктери	«Тимчасово зобов'язані». Ілоти, які були допущені до служби (надання послуг) в армії.		
Деспосіонавти	«Господські матроси». Ілоти, які були допущені до служби (надання послуг) на флоті.		
Афети	Відпущені на волю ілоти.		
Адеспоти	«Безхозні» ілоти, які не були прикріплені до клера.		
Ілоти	<p>«Завойовані». Були власністю держави. Були закріплені за клерами з метою їх обробки. Віддавали половину врожаю спартіатам. Самостійно вели господарство, не були товаром. Мали родину, будинок і майно. Поділялися на:</p> <table border="0" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="border: 1px solid black; border-radius: 15px; padding: 10px; width: 50%; text-align: center;"> <p>Ілоти Лаконії</p> <p>У період Пелопоннеської війни мали шанс отримати свободу, а іноді й неповне громадянство</p> </td> <td style="border: 1px solid black; border-radius: 15px; padding: 10px; width: 50%; text-align: center;"> <p>Ілоти Мессенії</p> <p>Зберегли свою общину, що стало підставою для визнання їх вільними еллінами після здобуття незалежності Мессенії</p> </td> </tr> </table>	<p>Ілоти Лаконії</p> <p>У період Пелопоннеської війни мали шанс отримати свободу, а іноді й неповне громадянство</p>	<p>Ілоти Мессенії</p> <p>Зберегли свою общину, що стало підставою для визнання їх вільними еллінами після здобуття незалежності Мессенії</p>
<p>Ілоти Лаконії</p> <p>У період Пелопоннеської війни мали шанс отримати свободу, а іноді й неповне громадянство</p>	<p>Ілоти Мессенії</p> <p>Зберегли свою общину, що стало підставою для визнання їх вільними еллінами після здобуття незалежності Мессенії</p>		

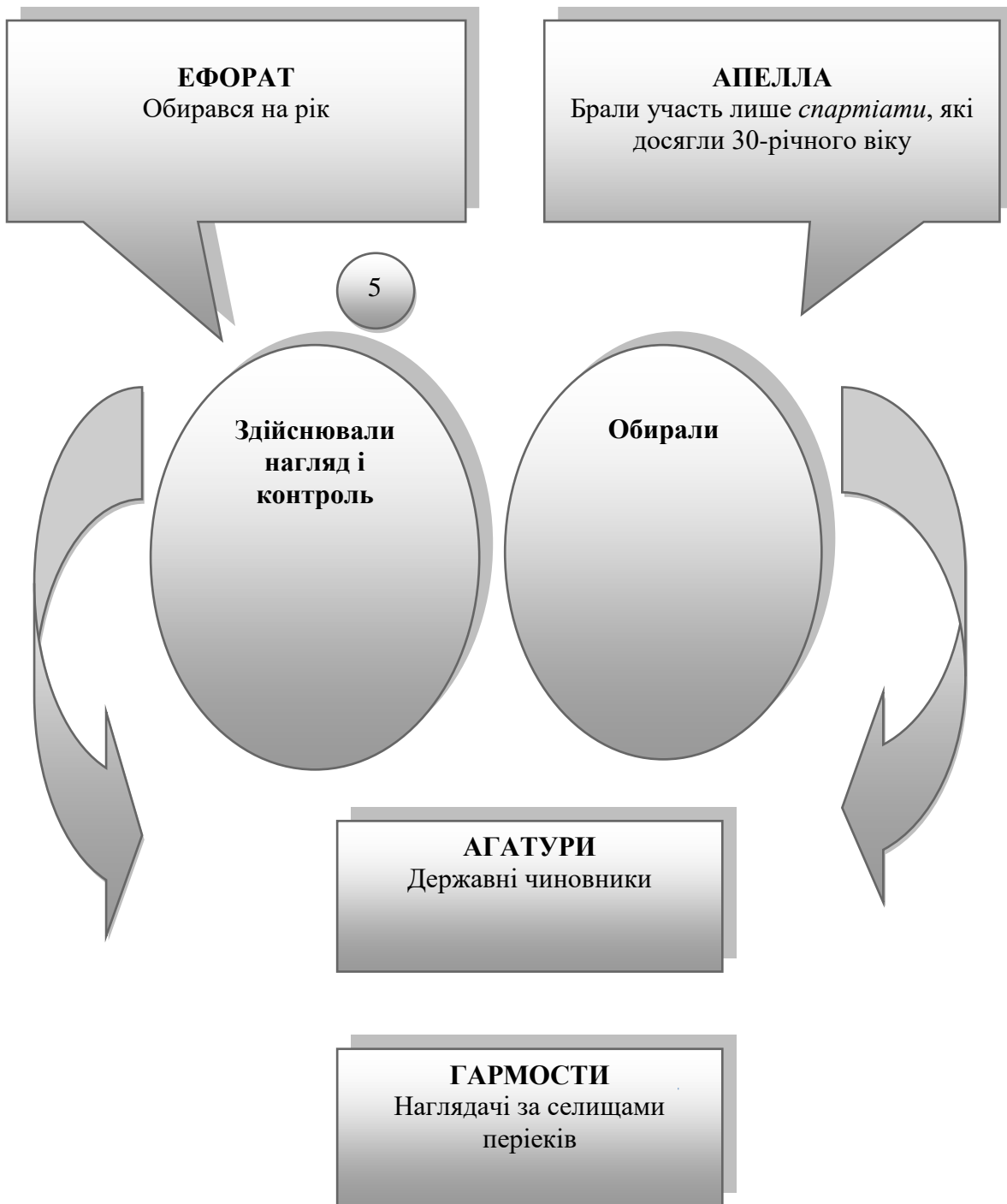
8.13.5. Державний лад Стародавньої Спарти. Центральні органи

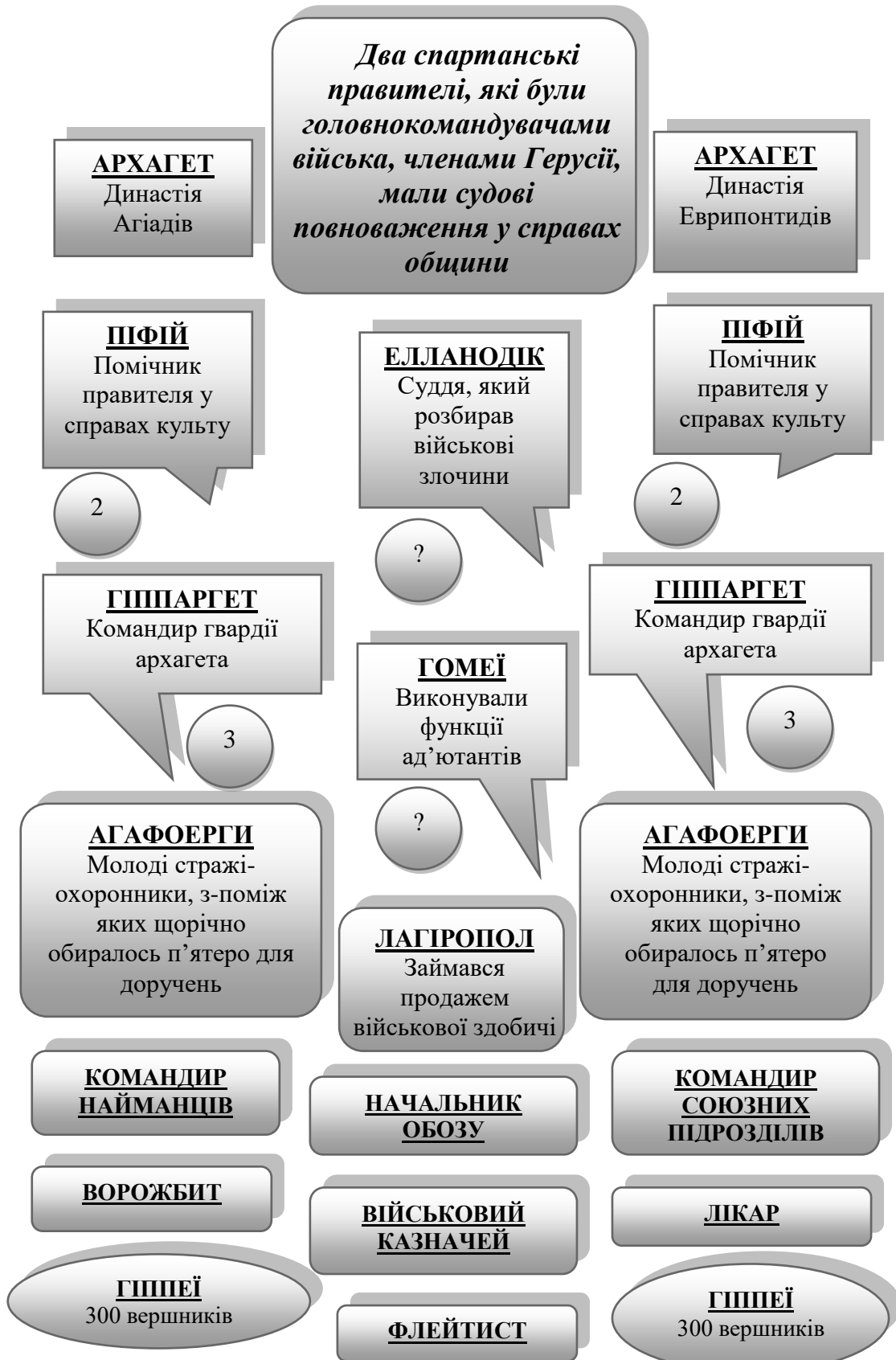
8.13.6. Державний лад Стародавньої Спарти. Структура Герусії

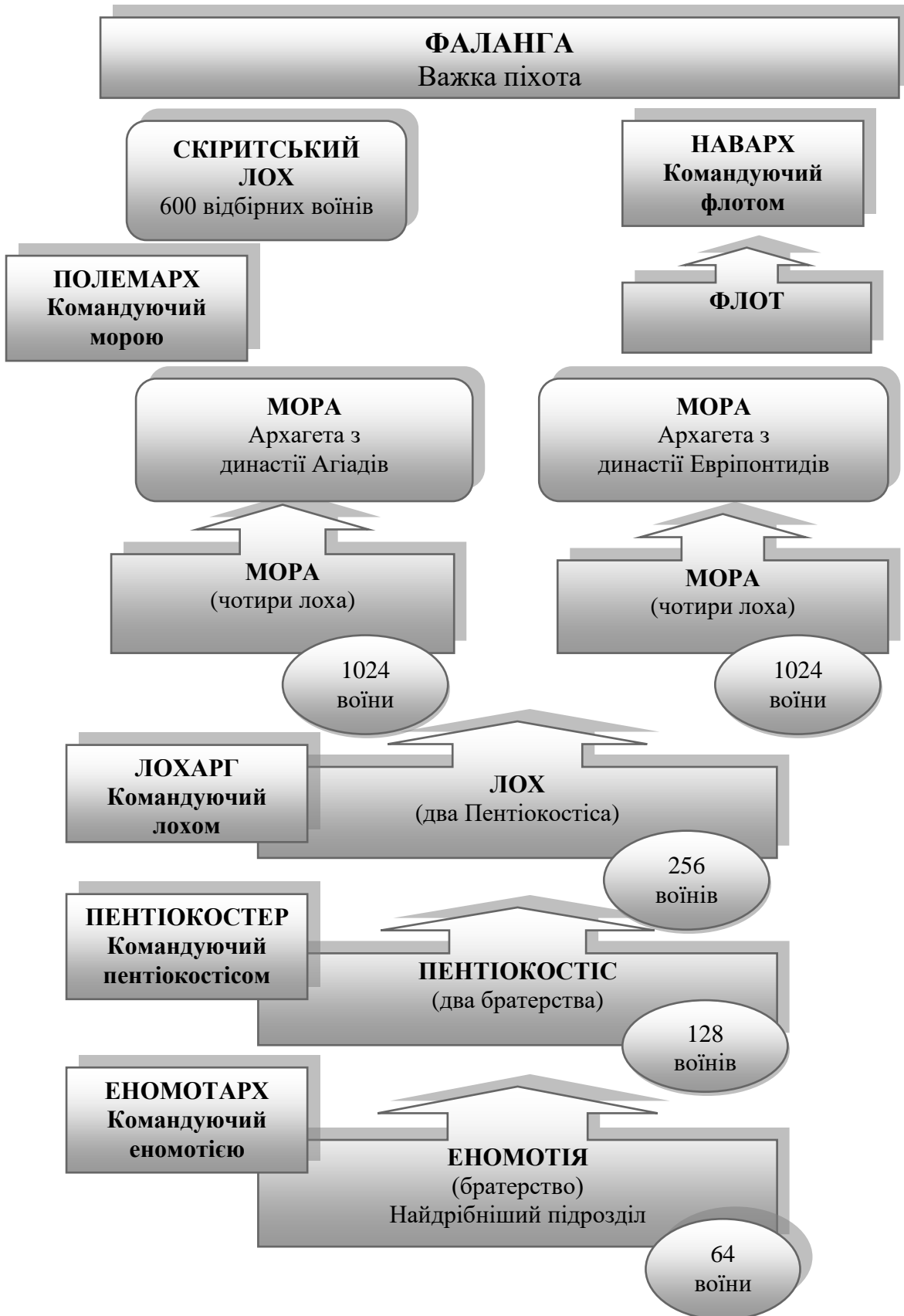
**8.13.7. Державний лад Стародавньої Спарти.
Колегія ефорів та Апелла**

8.13.8. Державний лад Стародавньої Спарти. Інститут влади архагетів

**8.13.9. Організація війська Стародавньої Спарти.
Армія (IV ст. до н. е.)**

8.13.10. Стародавня Спарта. Закони Лікурґа. Загальна характеристика

Закони Лікурґа

Були створені в результаті реформи суспільно-політичного життя, метою якої стала консервація панівного стану спартіатів. Запроваджували суворий військовий режим із доведеним до абсурду культом рівності спартіатів, обмеженням зовнішнього впливу на розвиток, посиленням тиску на підкорені верстви населення.

Уніфікація одягу, зброї, зачісок, житла спартіатів

Виховання синів спартіатів у спеціальних військових таборах – *агелах* (досл. агела – стадо)

Запровадження принципу рівності серед спартіатів та їхнього панівного стану над іншими суспільними групами

Обов'язок відвідання спільних трапез – *сісітій*

Грошова реформа – заборона обігу золотої та срібної монети

Заборона спартіатам займатися торгівлею та ремеслом та її обмеження для періеків

Заборона поділу, заповіту та дарування земельних ділянок – *клерів*

Зведення до мінімуму можливостей особистого збагачення

Заборона імпорту товарів

Про життя та діяльність Лікурґа не зберіглося ґрунтовних достовірних свідочств. «Час реформи» Лікурґа, – ймовірно, не раніше ніж із кінця VII–VI ст. до н. е.

8.14. СТАРОДАВНІ АФІНИ

8.14.1. Стародавні Афіни. Суспільний лад. Синоїкізм

8.14.2. Стародавні Афіни. Суспільний лад. Неповноправні та залежні категорії осіб

Неповноправні

Метеки:

«переселенці» – іноземці, які селилися в Аттиці на тривалий період. Кожен іноземець після закінчення визначеного терміну повинен був вписатися до стану метеків. До метеків входили відпущені на волю раби. Особисто вільні, але не мали громадянських прав. Не могли обіймати посади, голосувати, не мали права вступати в шлюб із громадянками та набувати нерухомої власності. Були наділені правом мати рабів і рухоме майно.

Раби

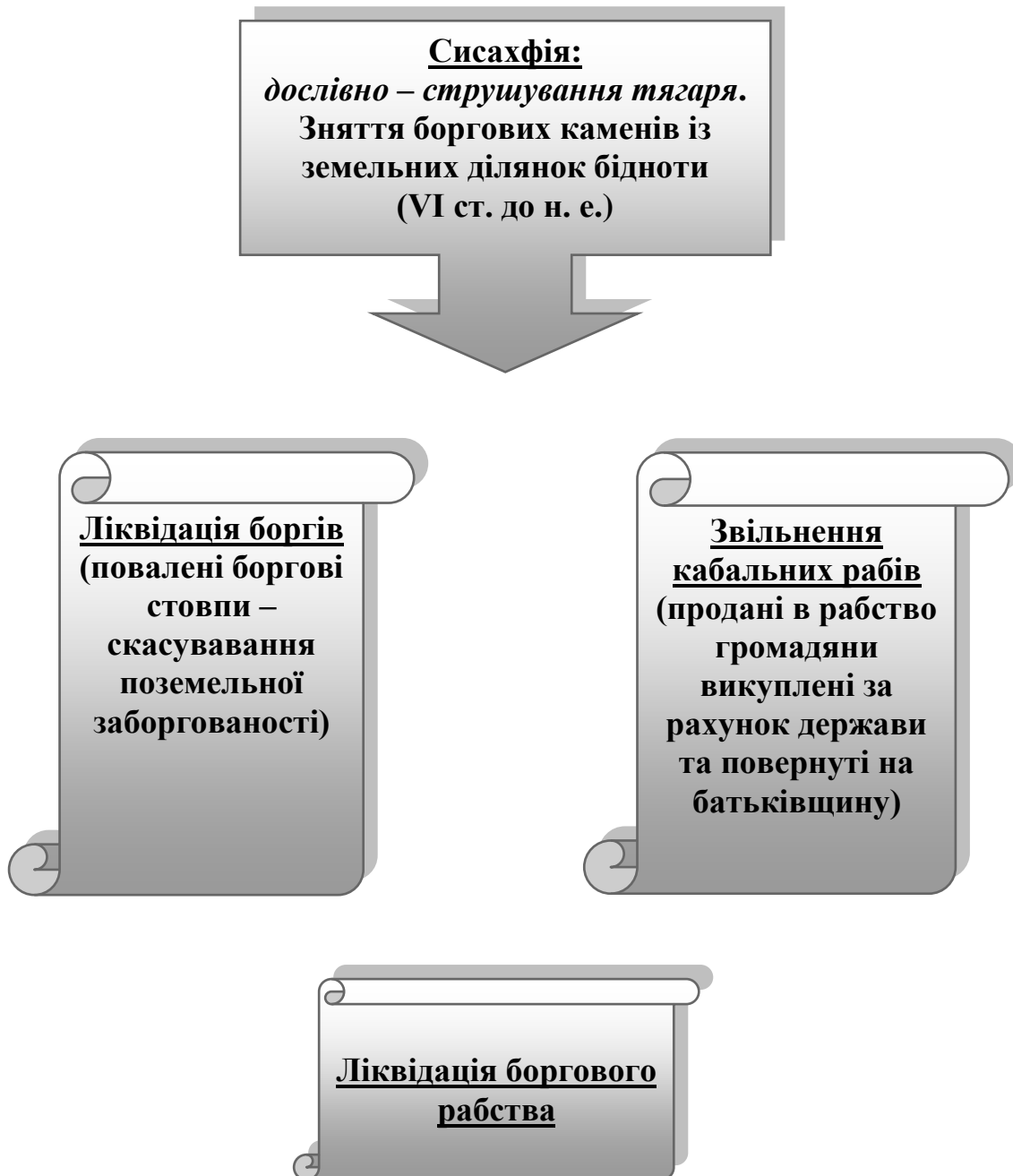
Державні раби

Приватні раби

Особливості експлуатації:

- раби мали власність;
- шлюб раба визнавався законним;
- у певні дні раби звільнялися від обов'язків;
- за образу або вбивство чужого раба суд призначав штраф;
- покарання рабів власником не передбачало смертної кари;
- за вбивство господаря раб піддавався суду;
- незадоволений господарем раб мав право вимагати продаж себе іншій особі.

8.14.3. Стародавні Афіни. Реформи Солона. Сисахфія

8.14.4. Стародавні Афіни. Суспільний лад. Реформи Солона (594-593 рр. до н. е.)

*Поділ громадян Афінського полісу на чотири майнові розряди.
Критерій приналежності до певного розряду – обсяг прибутку за рік, що обчислюється у зерні*

Пентакосіомедіми:

афіняни, які мали дохід у 500 медімнів зерна, олії чи вина на рік (1 медімн дорівнював приблизно 52,5 л). З часом приналежність до стану стала визначатися фінансовим цензом; 1 медімн був прирівняний до 1 драхми. Могли обіймати високі державні посади, мали виняткове право обиратися в архонти та бути скарбниками, виконували повинності – *літургії*, споряджали військові кораблі, служили в кінноті.

Гіппеї:

«вершники», які мали річний дохід не менше 300 медімнів зерна, олії чи вина на рік. Мали право обіймати високі державні посади.

Зевгіти:

третій майновий стан. Річний дохід становив не менше 200 медімнів зерна, олії чи вина на рік. До 458 р. до н. е. мали право обіймати лише нижчі посади. З 458-457 рр. до н. е. отримали право ставати архонтами. На війні – важко озброєна піхота: *гопліти*.

Фети:

четвертий майновий стан. Річний дохід становив менше 200 медімнів зерна, олії чи вина на рік. Дрібні землевласники, орендарі, наймити, міська біднота. Були звільнені від податків. У війську та на флоті служили легкоозброєними воїнами та матросами. Не мали права обіймати державні посади, але мали право участі в народних зборах і суді присяжних.

**8.14.5. Стародавні Афіни. Державний лад.
Реформи Солона. Рада 400-т**

Населення Аттики

Філа:
територіально-родовий округ в Афінському полісі

4

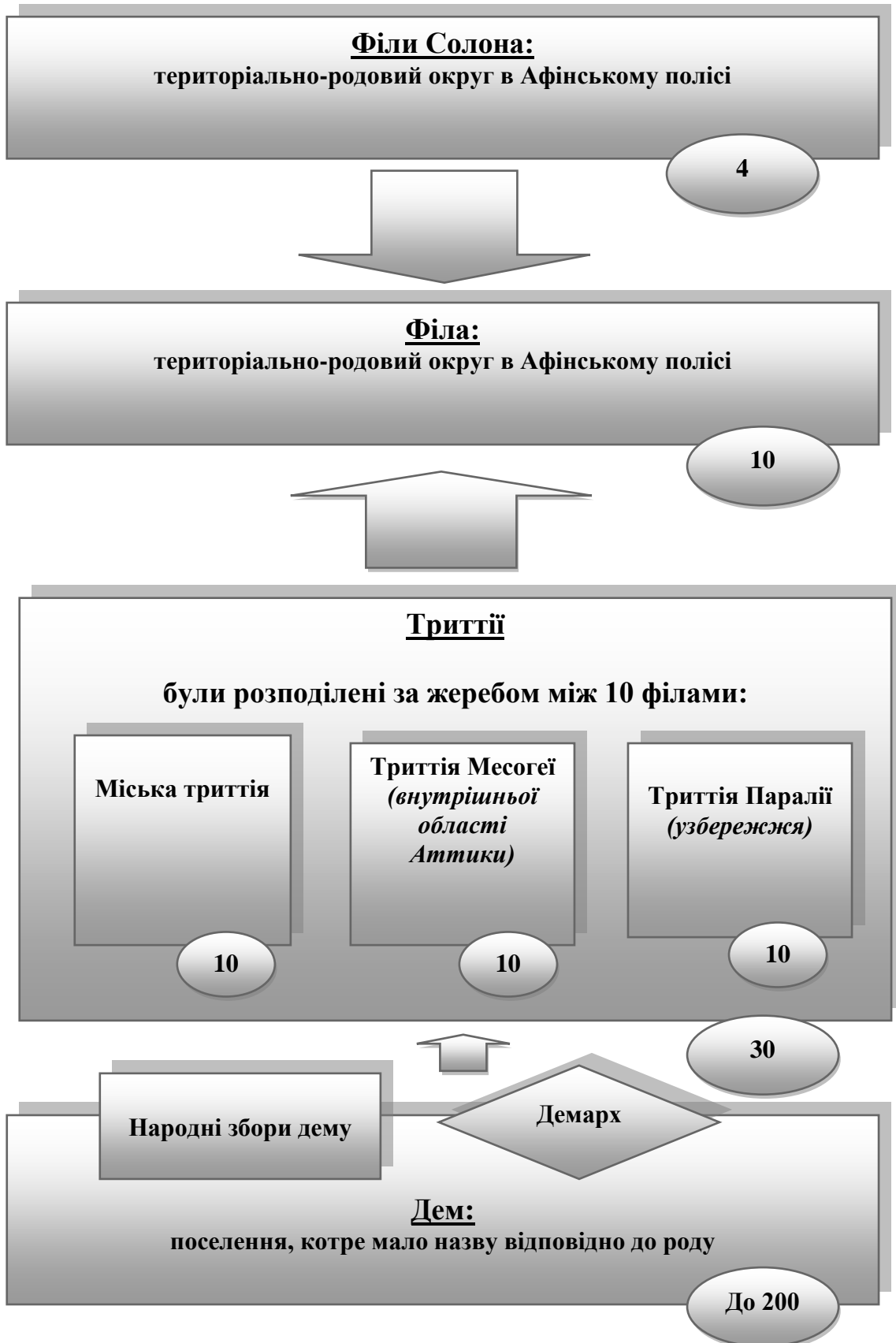
РАДА 400-т

Створена Солоном як альтернатива Ареопагу. Готувала і попередньо обговорювала проєкти постанов для народних зборів.
Формувалася з представників чотирьох аттичних філ, по 100 осіб від кожної філи.

**Реформована Клісфеном у
Раду 500**

8.14.6. Стародавні Афіни. Суспільний лад. Реформи Клісфена

8.14.7. Стародавні Афіни. Державний лад. Центральні органи (V-IV ст. до н. е.)

ЕКЛЕСІЯ:

народні збори – були найважливішим органом. Приймали державні закони, затверджували оголошення війни та миру, ратифікували переговори з іншими державами. Діяльність була розподілена на 10 циклів по 36 днів. 4 збори протягом 9 днів

БУЛЕ:

Рада 500-т. Реформована Клісфеном з ради 400-т. Формувалася з представників 10 філ – по 50 від кожної. Головне призначення – підготовка та організація роботи народних зборів, виконання їхніх функцій між засіданнями

АРЕОПАГ:

найдавніший елітарний орган, налічував 50–60 довічних членів аристократичного походження, був однією з судових інстанцій. Розбирав справи про вбивство, підпалювання, релігійні злочини. Здійснював нагляд за моральним станом

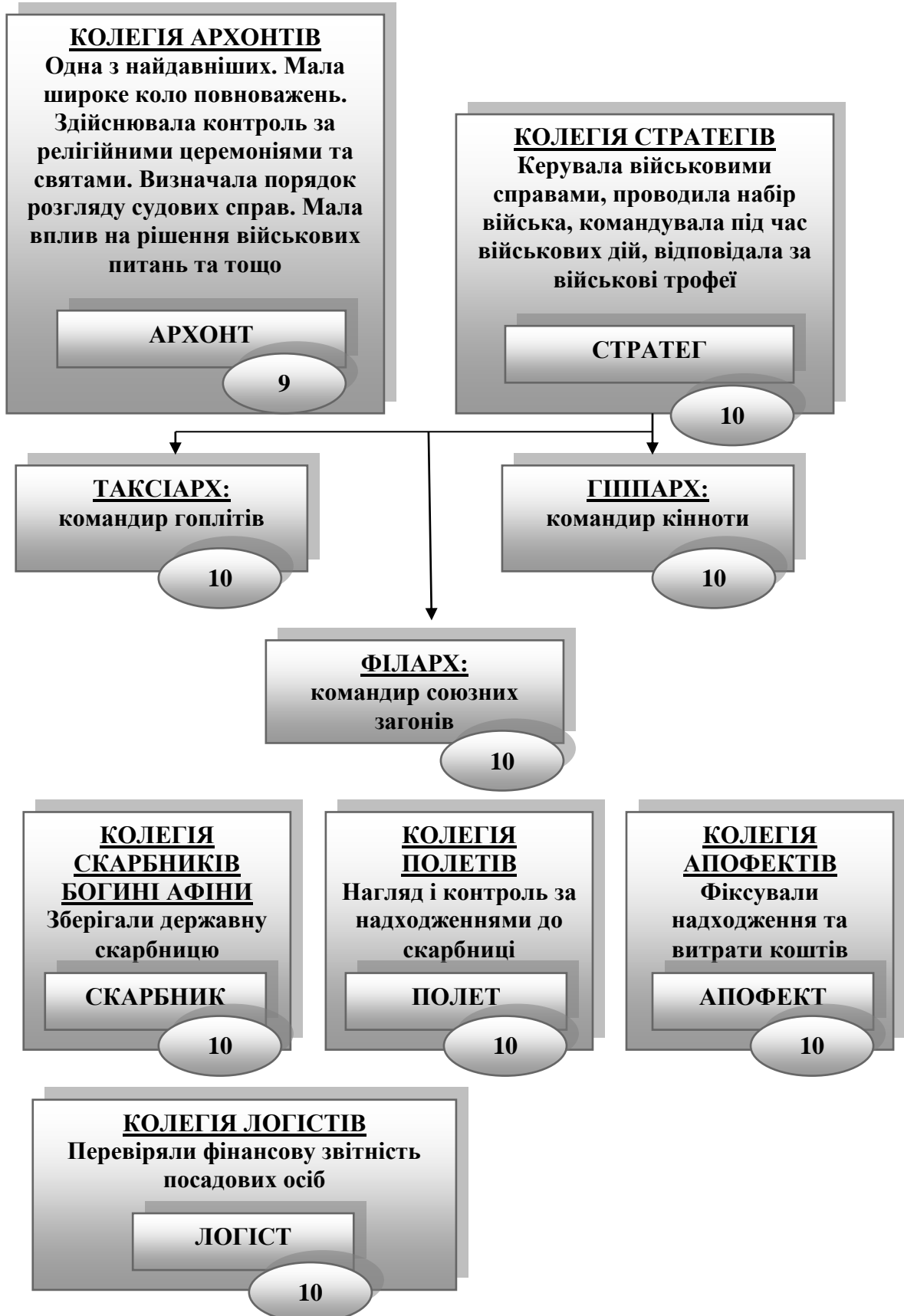
ГЕЛІЕЯ:

суд присяжних.
Був створений Солоном.
Обирався у кількості 6 тис. громадян віком понад 50 років, як правило, голів родин. Містив 10 палат

ДІКАСТЕРІЯ:

палата гелії. Налічувала 600 членів, із яких 500 розглядали справи, 100 були у резерві. справи розподілялися жеребкуванням. Засідання проводилися разом із відповідною колегією магістрату

**8.14.8. Стародавні Афіни. Державний лад.
Колегії та посадові особи (V-IV ст. до н. е.)**

**8.14.9. Стародавні Афіни. Державний лад.
Колегії магистратів. V-IV ст. до н. е.**

КОЛЕГІЯ АСТІОМІВ
Нагляд за чистотою та санітарним станом

АСТІОМ

10

КОЛЕГІЯ МЕТРОНОМІВ
Перевіряли відповідність мір та ваги

МЕТРОНОМ

10

КОЛЕГІЯ СІТОФЛАКІВ
(«хлібні наглядачі»)
Нагляд за цінами на хліб

СІТОФЛАК

10

КОЛЕГІЯ АГОРАНОМІВ
Нагляд за правилами торгівлі

АГОРАНОМ

10

КОЛЕГІЯ ПОЛЩЕЙСЬКИХ
Нагляд за в'язницею, виконання вироків

11

СКІФСЬКІ СТІЛКИ
300 державних рабів

Інші посадові особи та колегії (700 осіб)

8.14.10. Стародавні Афіни. Право. Інститут остракізму

ОСТРАКІЗМ

«Суд черепків»: народне голосування (остракофорія) за допомогою глиняних черепків (остраконів)

Голосуванням громадяни визначали найбільш небезпечну для держави людину та відправляли її у вигнання на 10 років

Не був пов'язаний з обвинуваченням у якомусь конкретному злочині

Не передбачав втрату громадянства та конфіскацію майна

Розглядався як запобіжний захід встановленню тиранії, з часом перетворився на засіб політичної боротьби з опонентами

8.14.11. Стародавні Афіни. Право. Закони Солона

**Відомо понад 100
законів**

**Закони були записані
на дерев'яних дошках
(кирбах) і виставлені на
загальний огляд**

**Наприкінці V ст. до
н. е. закони на
кирбах перебували в
дуже поганому стані
та були скопійовані
на кам'яні стели**

**Обгрунтовував ідею
евномії (благозаконня)**

**Вперше в афінській
історії ввів інститут
заповітів**

**Видав закон про
заповіти: дозволив
тим, хто не мав дітей,
заповідати своє майно
на власний розсуд**

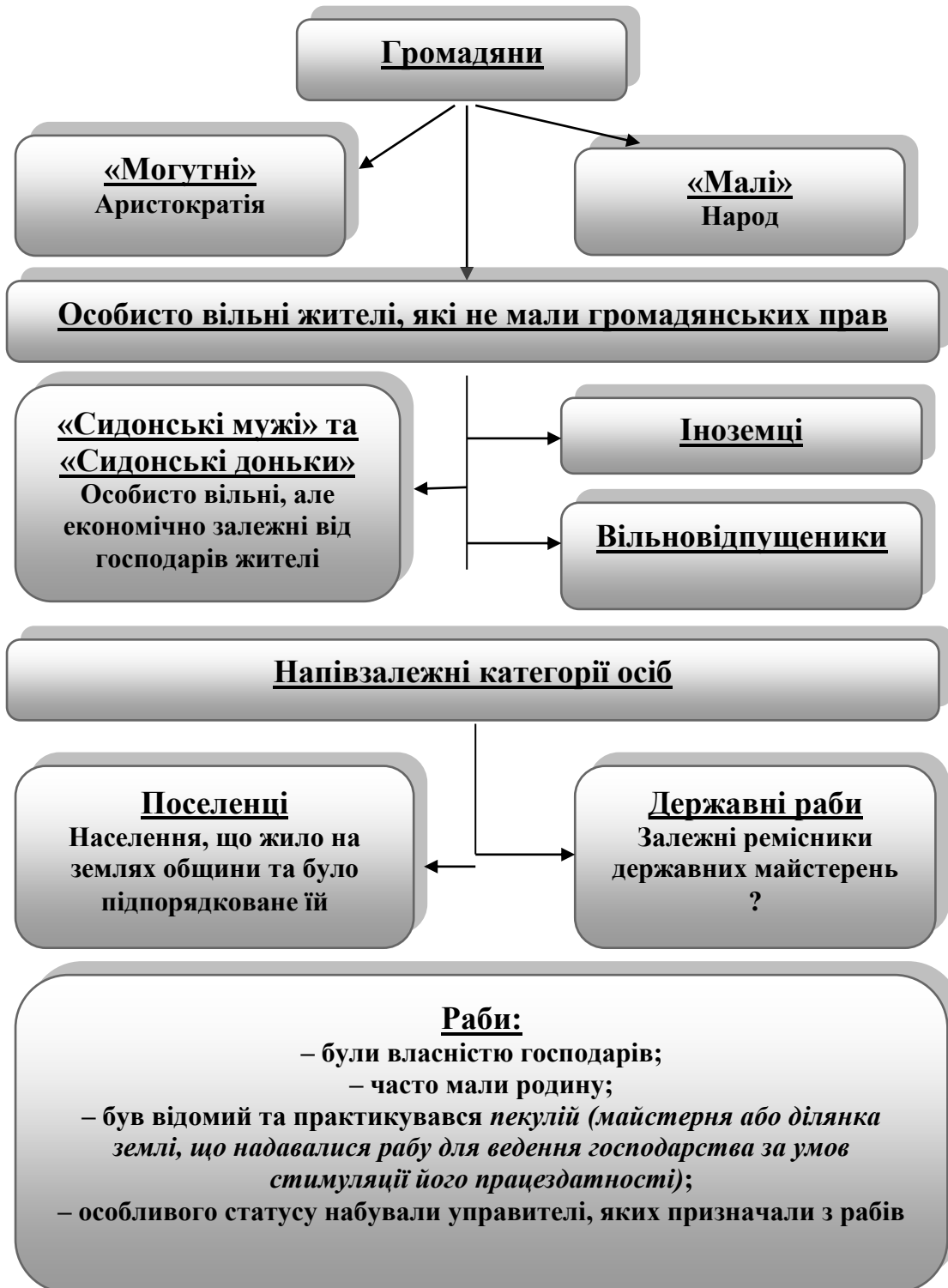
**Встановив заборону
мати земельні
володіння понад
встановлену законом
норму**

Контрольні запитання

1. У чому полягали особливості суспільного ладу Стародавньої Спарти?
2. Які категорії особисто вільних жителів Стародавньої Спарти Ви знаєте?
3. Які категорії напівзалежних жителів Стародавньої Спарти вам відомі?
4. Чи можна вважати держави Гомерівської Греції VIII-VI ст. до н. е. монархіями?
5. Чи можете Ви визначити основні державні органи Стародавніх Афін?
6. Які функції реалізовувала Рада 500-т?
7. Хто такі архонти?
9. У чому полягали особливості адміністративного устрою античних полісів?
10. Які категорії залежних жителів існували в державі Лакедемон?
11. У чому полягали особливості права Стародавніх Афін?

Розділ 9. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО КАРФАГЕНУ

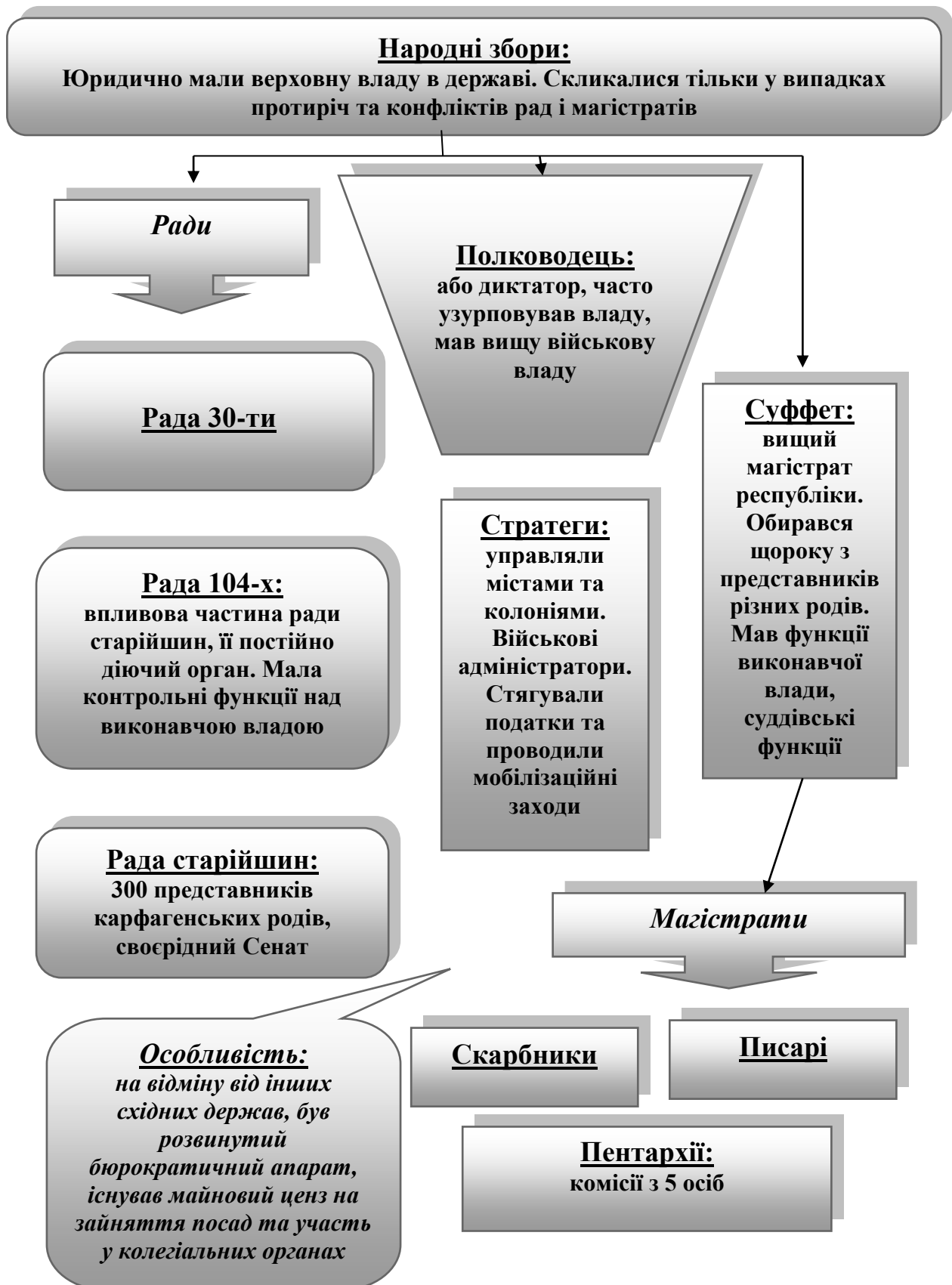
9.1. Суспільний лад Карфагенської держави (середина I тис. до н. е.)

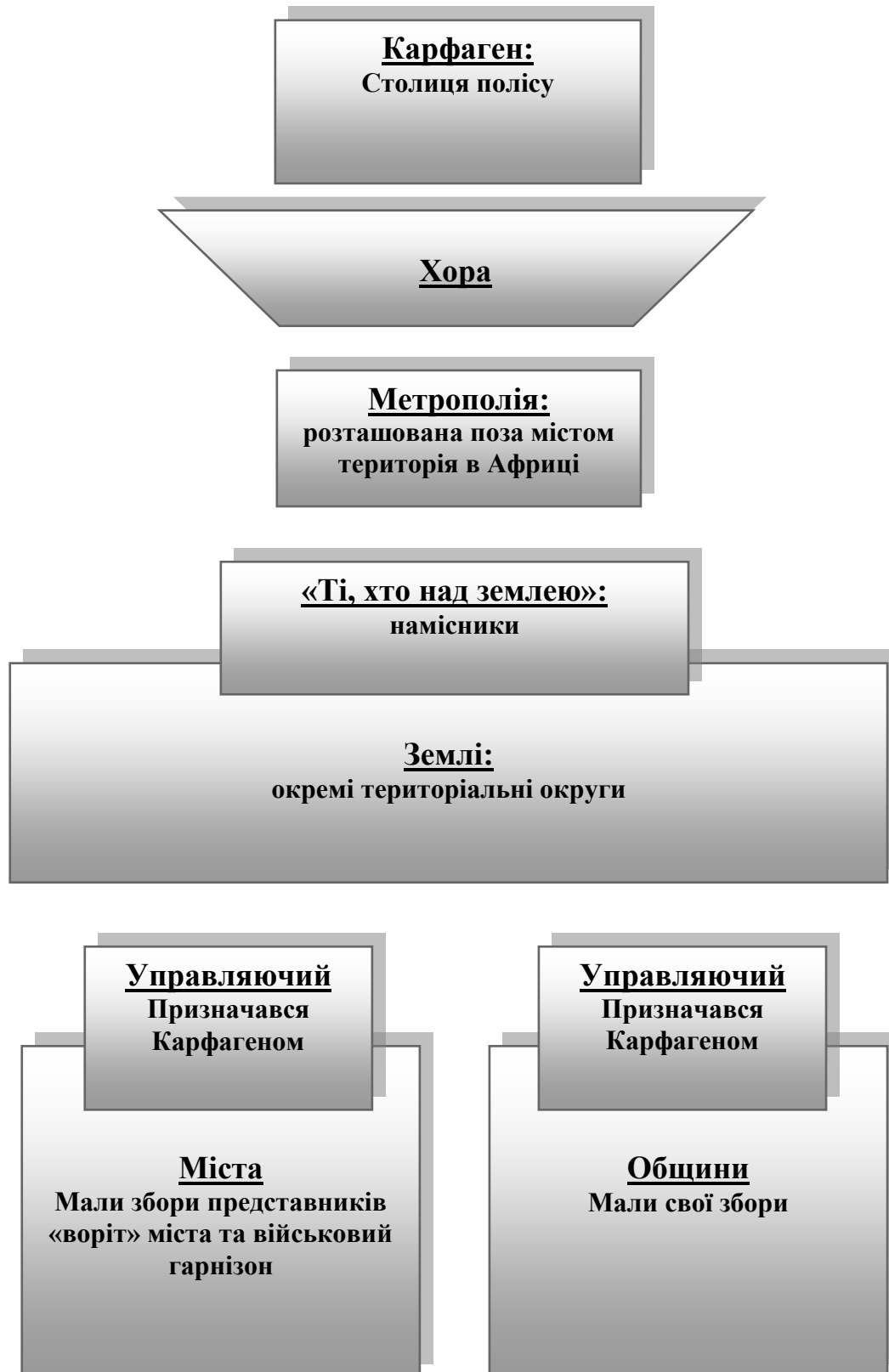
9.2. Карфагенський поліс

9.3. Державний лад Карфагену. Період республіки

9.4. Адміністративно-територіальний устрій Карфагену. Метрополія

9.5. Адміністративно-територіальний устрій Карфагену. Залежні землі

Залежні території з різним правовим статусом

Території, що за своїм статусом наближалися до Хори:

- Новий Карфаген;
- частина о. Сицилія;
- міста Баркидів в Іспанії

Колонії:

користувались окремими привілеями, адміністративно підпорядковувалися метрополії, керувалися резидентами метрополії

Старі колонії

Поділялися на: 1) *привілейовані* – Утіка (Африка), Гадес (Іспанія), Коссут (острови Середземного моря) – мали *особливий правовий статус, вважалися рівними з Карфагеном*;
2) *непривілейовані* – Елімські общини Сицилії, Фінікійські общини Сардинії та Сицилії – *юридично займали нижчий правовий рівень, мали однакові з Карфагеном закони*

Піддані:

лівійці Іспанії – *сплачували податки та були зобов'язані виступати спільно з військом Карфагену*

Союзники:

нумідійці, ілергети (Іспанія) – *управлялися самостійно, але були позбавлені політичних ініціатив, зобов'язувалися поповнювати армію Карфагену*

9.6. Право Карфагену

Карфагенське право розвивалося під впливом фінікійського, а також нумідійсько-берберського, грецького, римського та етрусського права

Норми затверджувалися народними зборами, які голосували за закони, що висуваються Сенатом

Суффети мали законотворчі функції та здійснювали правосуддя

Суффети були членами Корпорації суддів та управляли всім процесом судочинства

Сенат оприлюднював прийняті закони та, мабуть, в окремих випадках їх видавав

Серед покарань застосовувалися: смертна кара (розп'яття на хресті), продаж у рабство

Договори потребували письмової фіксації та скріплення печаткою

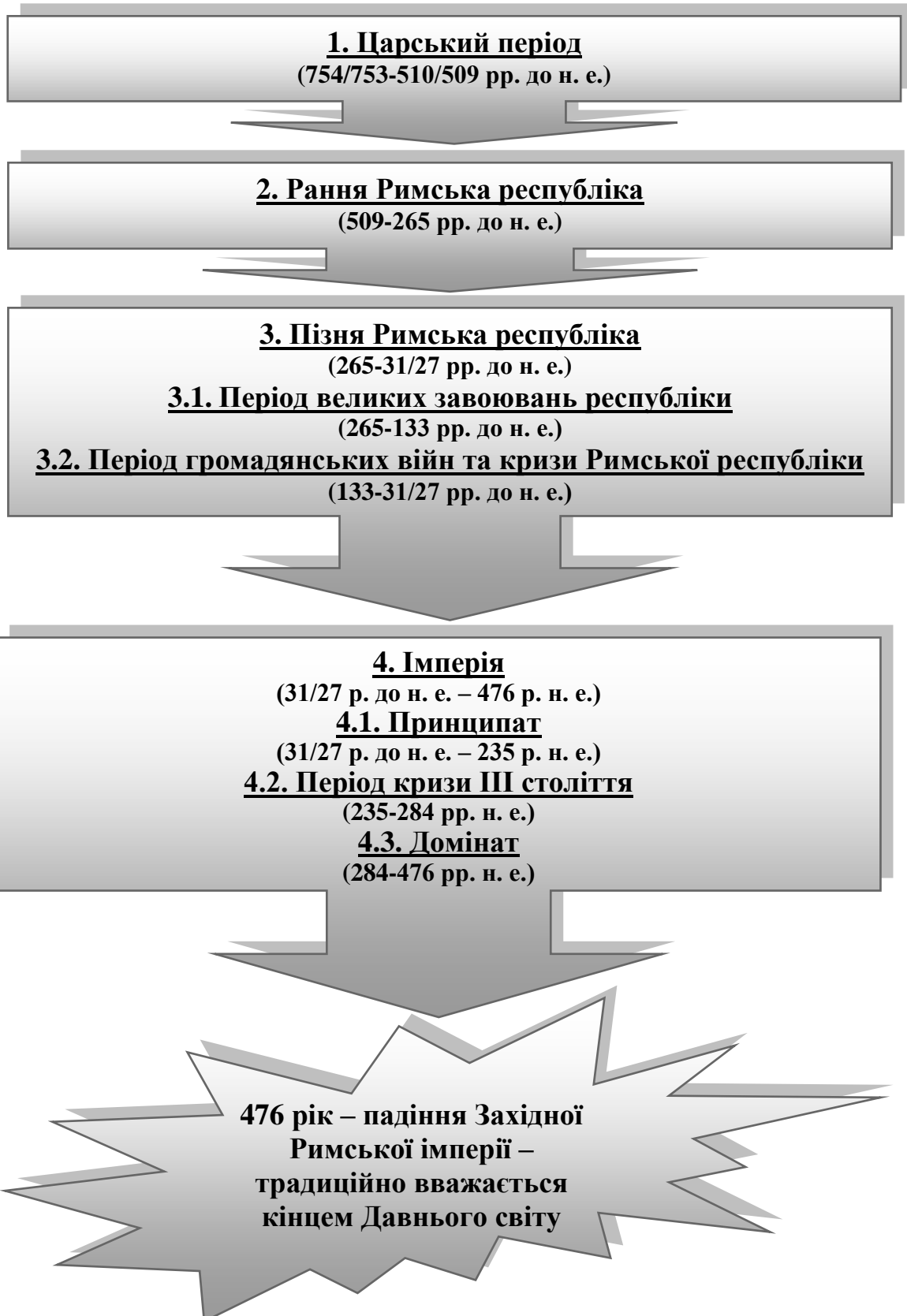
Тестаментоздатність доповнювалась правом продажу майна за заповітом

Контрольні запитання

1. У чому полягали особливості суспільного ладу Стародавнього Карфагену?
2. Які категорії особисто вільних жителів Стародавнього Карфагену Ви знаєте?
3. Які категорії напівзалежних жителів Стародавнього Карфагену Ви знаєте?
4. Чи можна вважати Стародавній Карфаген полісом?
5. Чи можете Ви визначити основні державні органи Стародавнього Карфагену?
6. Які функції реалізовувала Рада 104-х?
7. Хто такі суффети?
9. У чому полягали особливості адміністративного устрою Стародавнього Карфагену?
10. Які категорії залежних земель існували в Стародавньому Карфагені?
11. У чому полягали особливості права Стародавнього Карфагену?

Розділ 10. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

10.1. Періодизація Стародавнього Риму

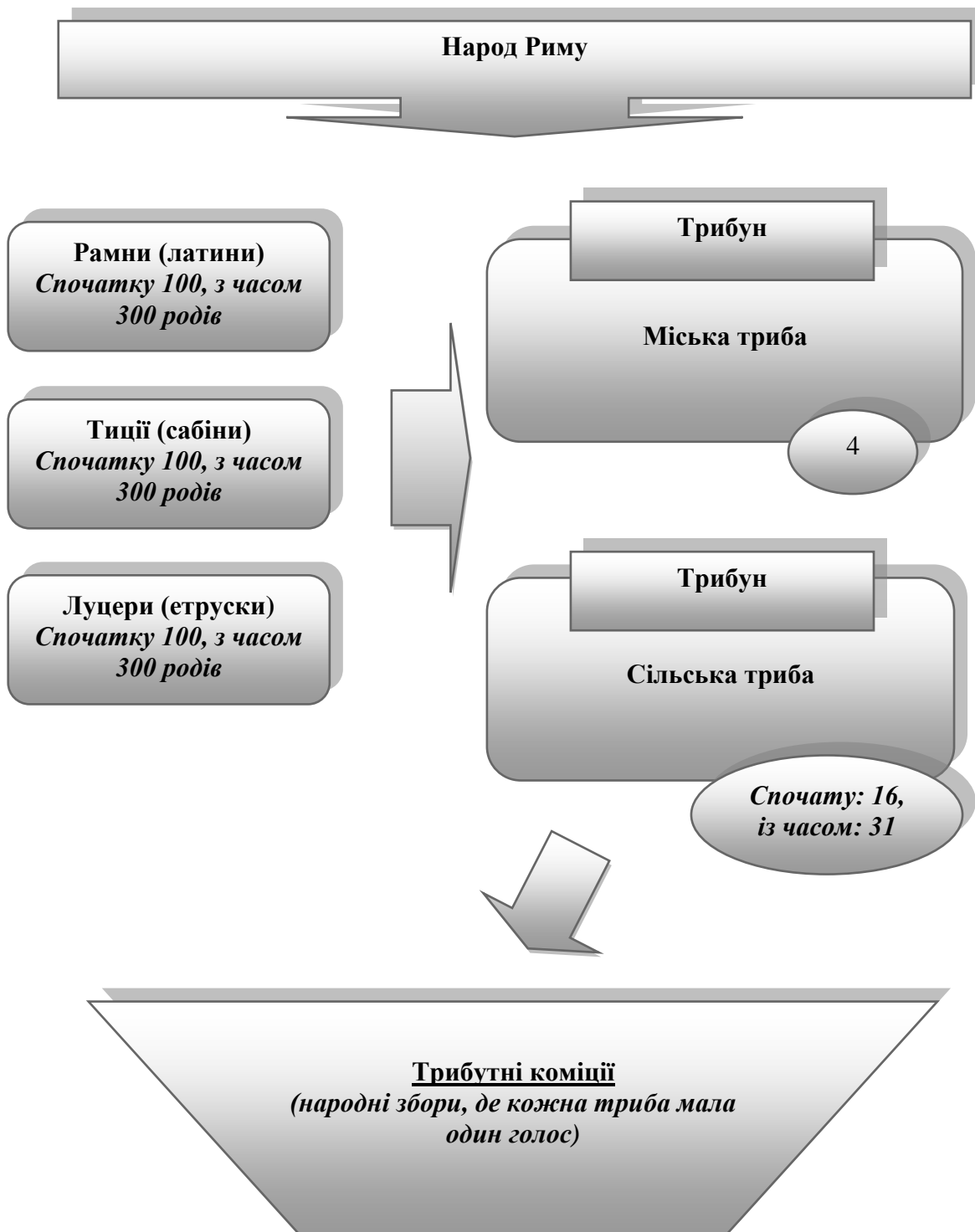
10.2. Царський період (754/753-510/509 рр. до н. е.)

<i>Цар</i>	<i>Роки правління</i>	<i>Реформи</i>	<i>Характеристика</i>
Ромул	753-716 рр. до н. е.	Заснував місто Рим. Заснував Сенат. Поділив громадян на патриціїв і плебеїв та на патронів і клієнтів. Сформував перші легіони війська. Активно роздавав громадянство бродягам, злочинцям та рабам-втікачам. Підпорядкував Риму сусідні общини.	За переказами, належав до роду царів <i>Альба-Лонги</i> і був сином весталки Реї Сільвії та (за однією з версій) бога Марса. Кілька років правив разом із сабінянином Тітом Тацієм. Найімовірніше, був убитий сенаторами.
Нума Помпілій	716-674 рр. до н. е.	Упорядкував календар, заснував жрецькі та ремісничі колегії, релігійні культу та свята Агоналії.	Був одружений з Тацією, донькою царя сабінян Тація, співправителя Ромула. Був обраний Сенатом із-поміж сабінян, щоб закріпити з ними союз.
Тулл Гостилій	674-642 рр. до н. е.	Зруйнував місто Альба-Лонга. До складу Сенату додав 100 патриціїв із Альба-Лонги. Розширив кордони Риму. Вів численні війни. Подвоїв населення Риму, реорганізував армію – за рахунок альбанського народу набрав десять турм	Був онуком хороброго римського воїна, який загинув у битві із сабінянами – Гостія Гостилія.

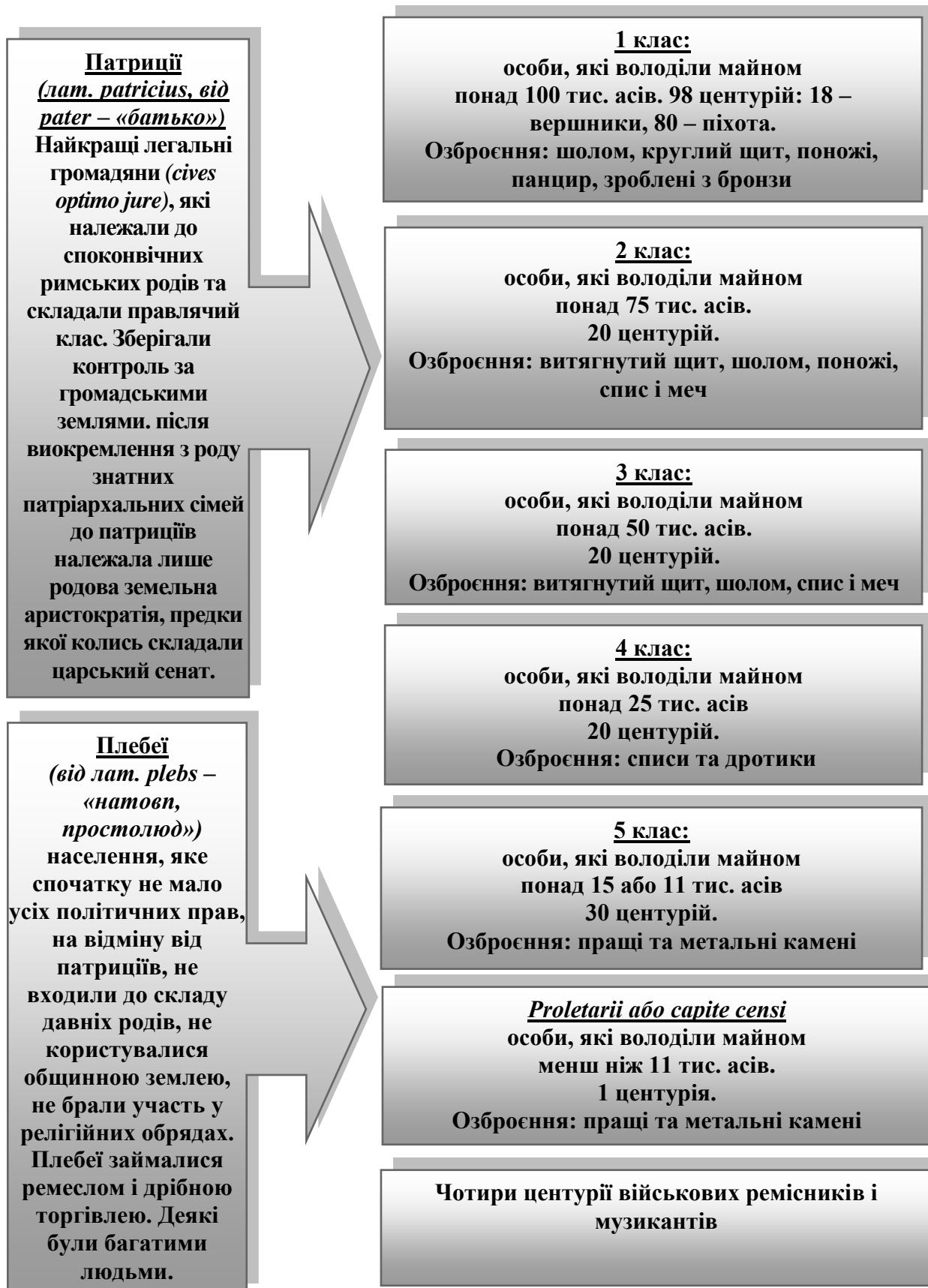
<i>Цар</i>	<i>Роки правління</i>	<i>Реформи</i>	<i>Характеристика</i>
		вершників та поповнив легіони.	
Анк Марцій	642-617 рр. до н. е.	Сприяв розвитку землеробства, ремесла та торгівлі. Вів війну з племенами латинів, сабінян, етрусків та вольськів. Захопив міста: Політорій, Теллен, Фікани, Вейї, Фідени. Латинське населення цих міст було переселене та стало основою плебейського стану.	Ім'я означає «служитель Марса». Походив із сабінян. Його дід перебрався до Риму разом із Нумою Помпілієм.
Луцій Тарквіній Пріск	617-579 рр. до н. е.	Продовжував зовнішні війни з латинами, етрусками та сабінянами. Підкорив Етрурію та сабінян. Зробив Рим остаточно главою латинського союзу. Провів багато реформ: упорядкував взаємовідносини між старими і новими родами, збільшив сенат до 300 senatorів за рахунок бідних родів. Розширив до 1800 осіб <i>центуріатну коміцію</i> .	Батьківщиною було етруське місто Тарквінії. Був наближеним Анка Марція, начальником його кінноти та опікуном над його синами.
Сервій Туллій	579-535 рр. до н. е.	Провів низку реформ, суть яких полягала в тому, що права громадянства стали належати не лише патриціям, а й плебеям. Все населення	Походження остаточно не встановлено. Існує кілька легенд.

Цар	Роки правління	Реформи	Характеристика
		<p>поділили на 30 триб – 4 міські та 26 сільських. Сільські землі поділяли на 26 пагів. Згодом із них організували сільські триби. Основою віднесення до тієї чи іншої триби став не родовий, а територіальний принцип. До них відносили як плебеїв, так і патриціїв (див. реформи Сервія Туллія – 10.3, 10.4).</p>	
<p>Луцій Тарквіній Гордий</p>	<p>535-509 рр. до н. е.</p>	<p>Оточив себе <i>лікторами</i> та почав проводити політику репресій проти прихильників загиблого Сервія Туллія. Зміцнив союз Риму та латинських міст. У вигнанні зумів налаштувати проти Риму латинян, проте у битві при озері Регіл у 496 р. до н. е. союзне військо було повалено римлянами.</p>	<p>Батьком був п'ятий цар Рима Тарквіній Пріск. Відомий встановленням тиранії. Був вигнаний із Риму.</p>

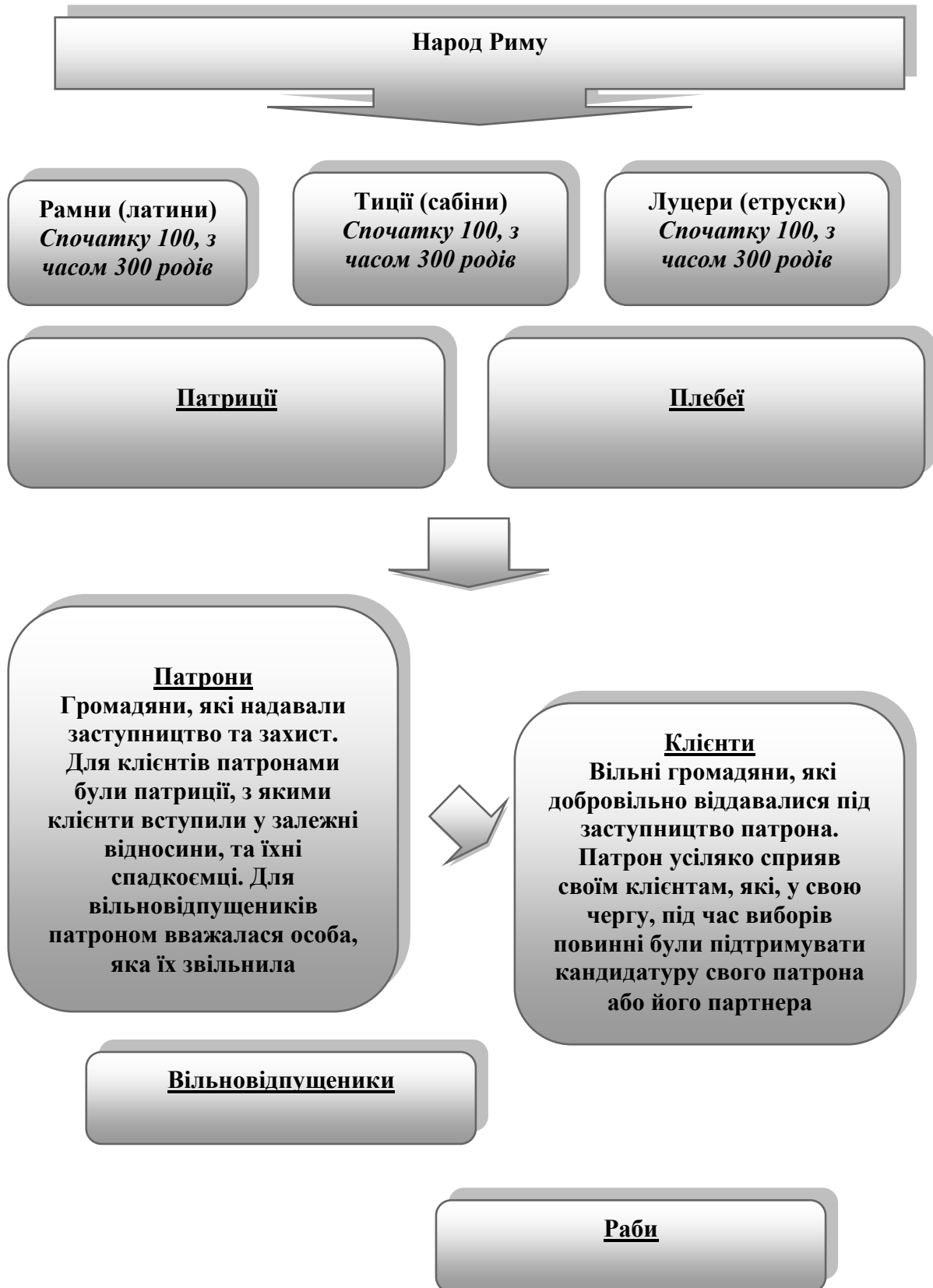
10.3. Адміністративна реформа Сервія Туллія

10.4. Цензова реформа Сервія Туллія

10.5. Суспільний лад. Царський період

10.6. Державний лад. Царський період

Народні збори
Збиралися за куріями – *comitia curiata*. Громадяни (*квірити*) голосували за куріями (об'єднання кількох патриціанських родів). Римський народ був поділений на 30 курій. Кожна курія мала один голос, назву, очільника, власні релігійний центр, священні свята. Рішення приймалися більшістю голосів.

Цар (Rex)
Обирався на народних зборах, здійснював поточне управління, виконував функції, воєначальника, судді, верховного жерця.

Сенат
Спочатку складався зі 100 родів, після – з 300 сенаторів. Мав дорадчі функції при рексі. Попередньо обговорювалися важливі питання, котрі планувалося винести на рішення народних зборів. Списки сенаторів скаладалися цензорами. Мав право проводити зовнішню політику.

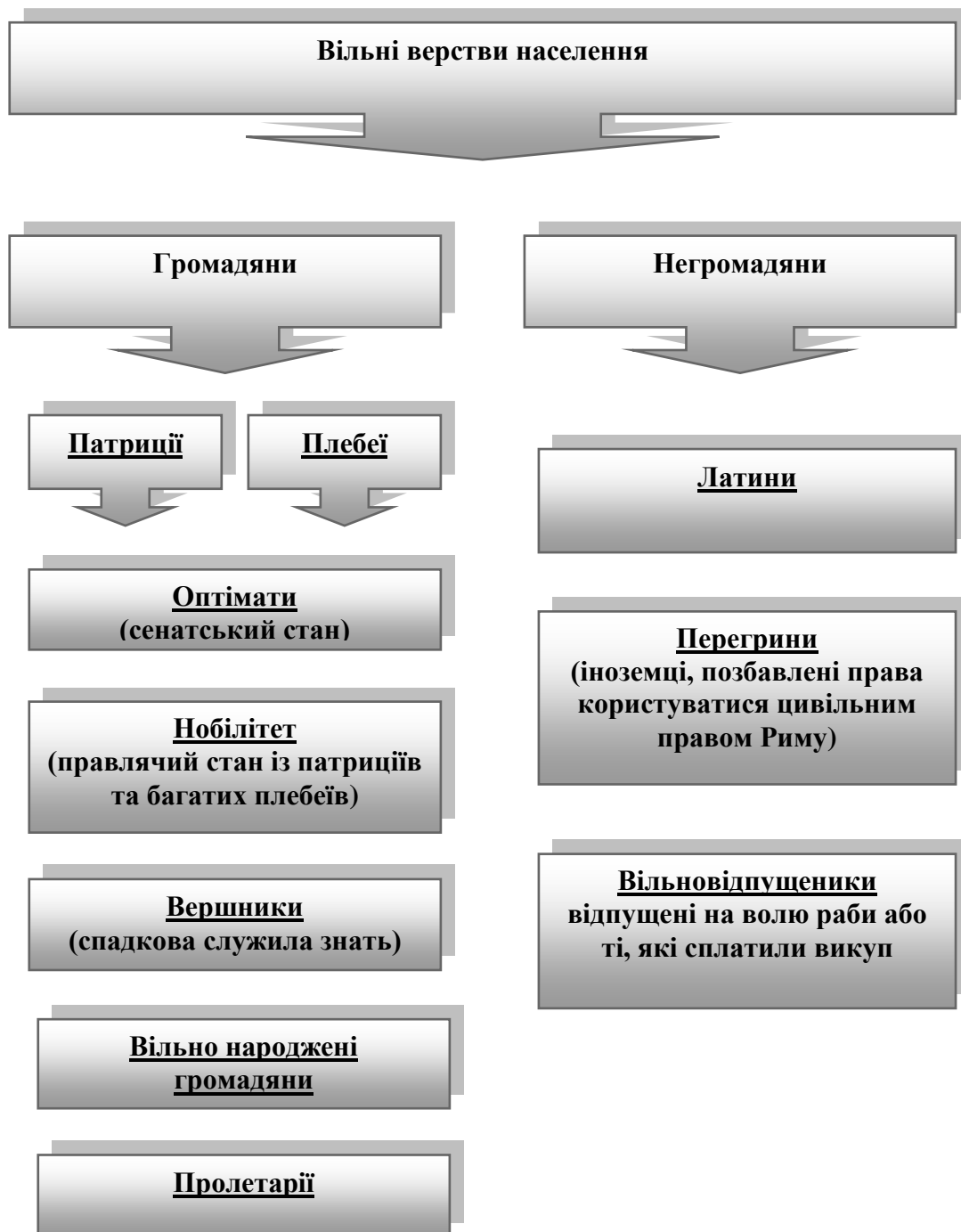
Жрецькі колегії

Авгури
Займалися ворожінням на зірках, нутрощах тварин, оголошували волю богів.

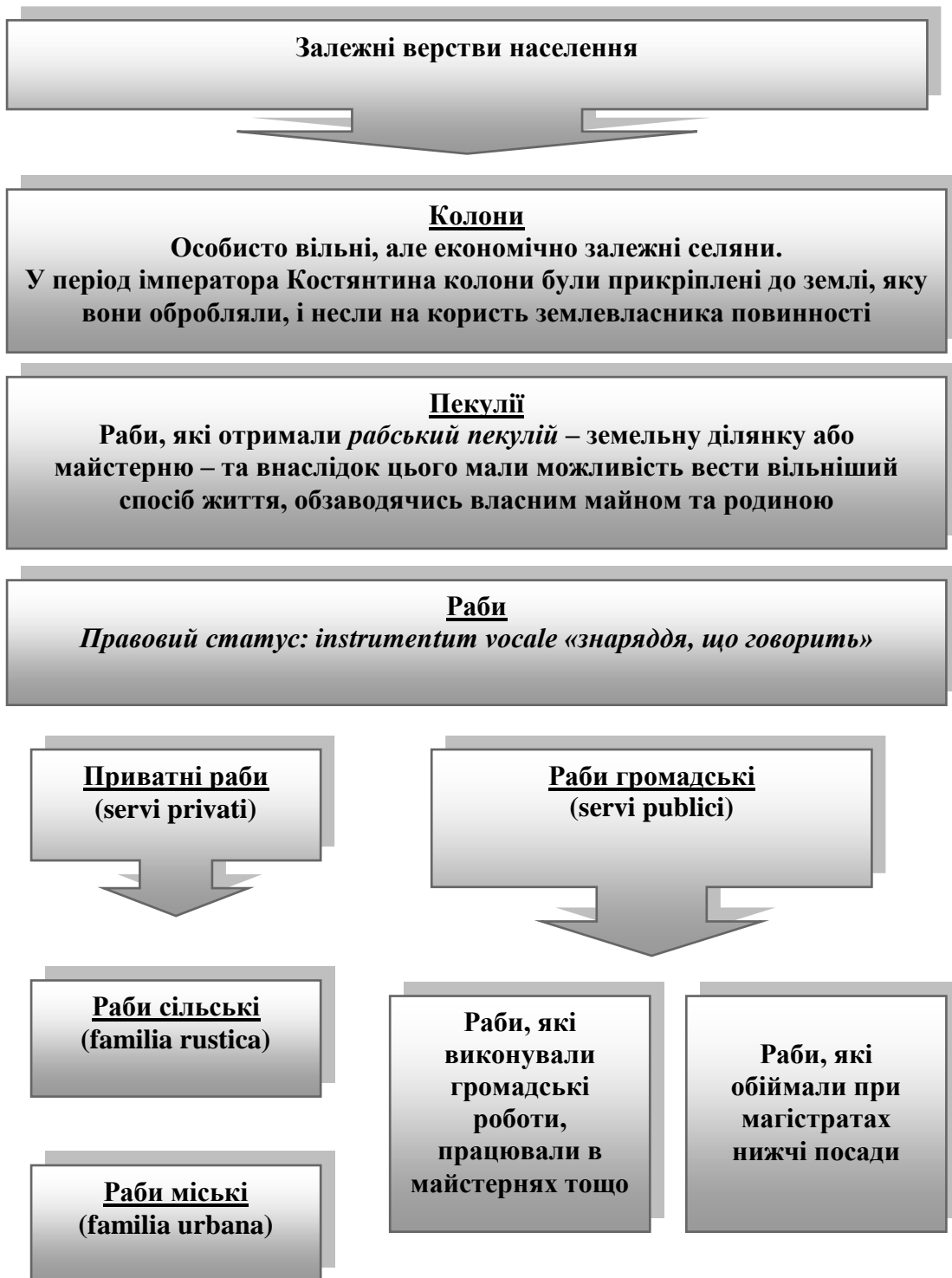
Понтифіки
Були носіями звичаєвого права, охороняли традиції та звичаї. Слідкували за дотриманням релігійних обрядів. Мали суддівські функції стосовно релігійних злочинів.

Феціали
Виконували роль послів, переговорників, виконували ритуал оголошення війни.

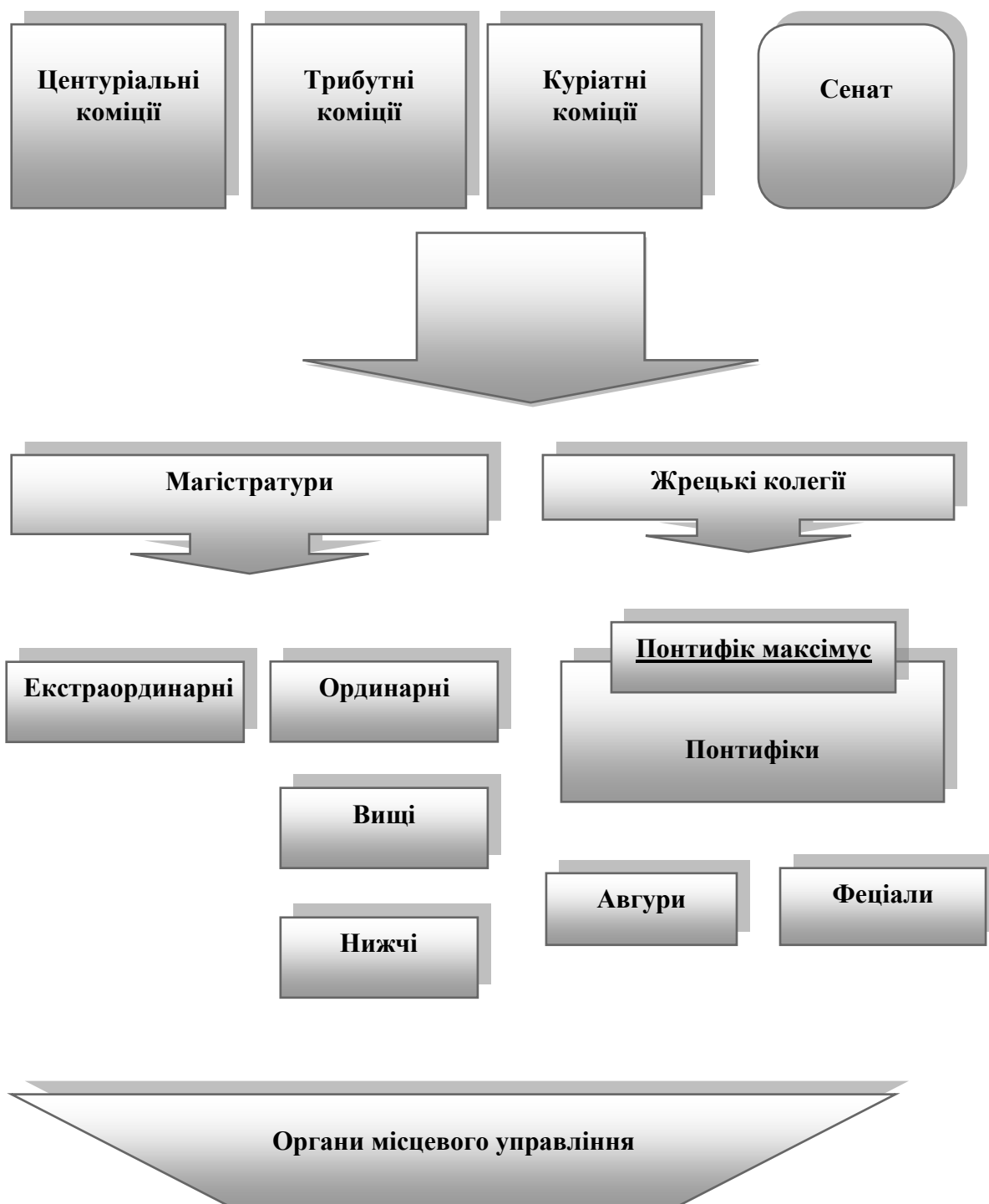
10.7. Суспільний лад. Вільні категорії населення

10.8. Суспільний лад. Залежні категорії населення

10.9. Державний лад. Період республіки

10.10. Державний лад. Магістрати

<i>Назва</i>	<i>Кількість</i>	<i>Зміст діяльності</i>	<i>Межі існування</i>	<i>Порядок формування</i>	<i>Статус</i>
Консул	2	Вищі посадові особи періоду республіки. Мали вищу військову та цивільну владу, скликали засідання Сенату	509 р. до н. е. – 705 р.	Ординарний. Обиралися Сенатом на один рік у центуріатних коміціях	Вищий
Претор	1, з 242 р. до н. е. – 2: міський претор, претор у справах між громадянами і чужинцями. Зі 197 р. – колегія з 6-8 преторів. За часів імперії – 18	Мали судові функції у цивільних справах. Посада мала віковий ценз – з 40 років. У період Імперії преторами були також вищі посадові особи у містах	366 р. до н. е. – V ст. н. е.	Ординарний. Обиралися	Вищий
Цензор	1, 2. Обиралися з колишніх консулів спочатку на 5 років, потім на 18 місяців, потім пожиттєво	Відповідали за ценз, слідкували за мораллю, мали право виключити з сенату, стану вершників, понизити в трибі або виключити з неї. Видавали едикти проти розкоші. Мали фінансовий	433 р. до н. е. – ?	Ординарний. Обиралися	Вищий

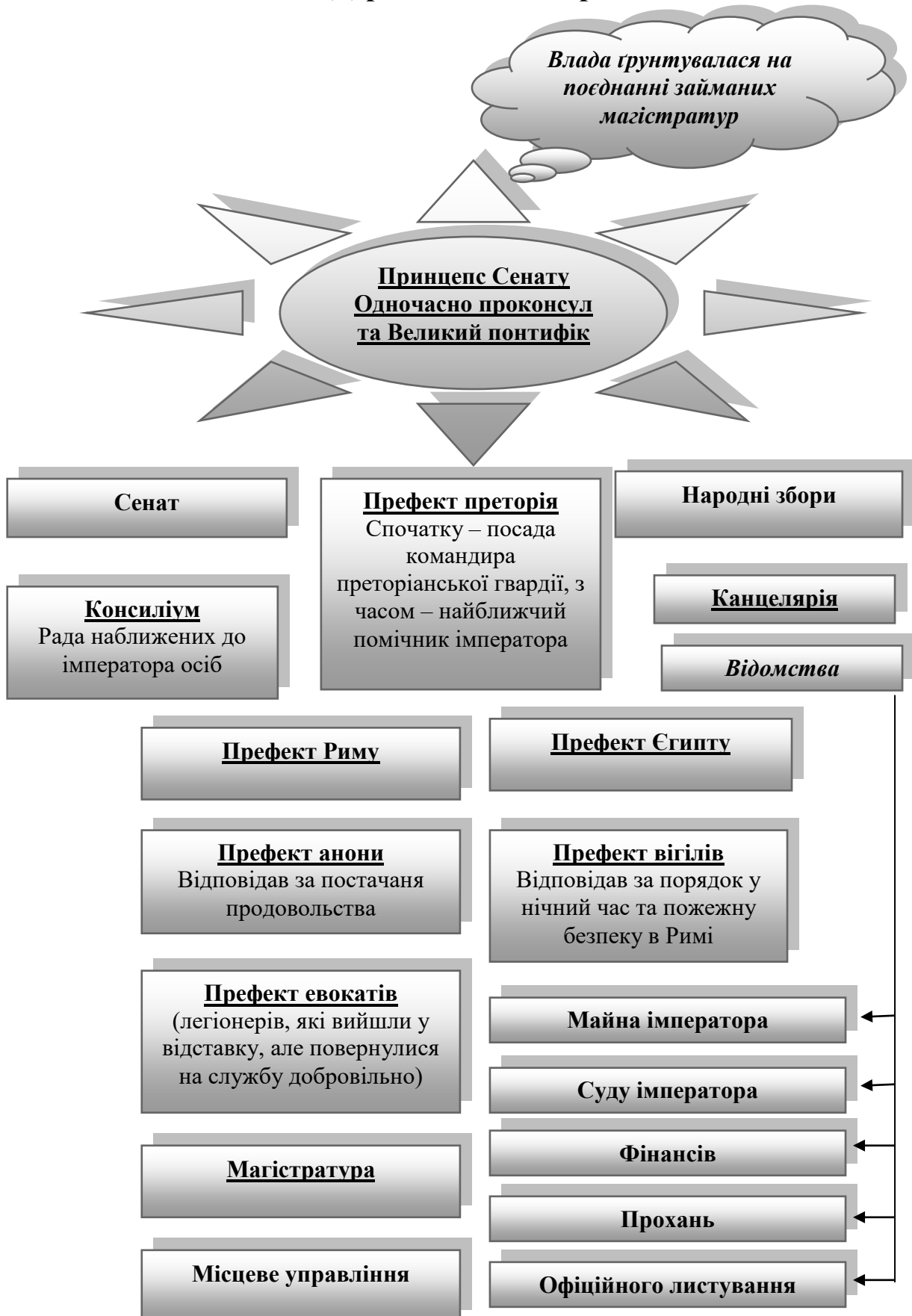
<i>Назва</i>	<i>Кількість</i>	<i>Зміст діяльності</i>	<i>Межі існування</i>	<i>Порядок формування</i>	<i>Статус</i>
		контроль та нагляд за громадськими будівлями			
Еділ	Існували посади курульного і плебейського еділів	Нагляд за містом – поліцейські обов'язки. Нагляд за ринками, правильністю мір та ваги, виконання доручень сенату із закупівлі та <i>фрументації</i> – роздачі хліба	366 р. до н. е. – 28 р. до н.е.	Ординарний. Обиралися	Нижчий
Квестор	2, з 421 р. до н. е. – 4, потім до 40. Існував віковий ценз – 27 років	На початку існування посади: помічник консулів без будь-якої спеціальної компетенції. З часом – завідування державною скарбницею, архівом та кримінальна юрисдикція	–	Ординарний. Обиралися	Нижчий
Диктатор	1	Надзвичайно уповноважена посадова особа, яка володіла всією повнотою державної влади в період республіки. Мав право на <i>24 ліктора</i> .	501 р. до н.е. (перший диктатор) – у 44 р. до н. е. посаду скасовано	Екстраординарний. Призначався	Вищий

<i>Назва</i>	<i>Кількість</i>	<i>Зміст діяльності</i>	<i>Межі існування</i>	<i>Порядок формування</i>	<i>Статус</i>
		Мав право життя та смерті над усіма громадянами, крім народних трибунів			
Магістр Еквітес	1	Заступник диктатора, мав право на 6 лікторів	501 р. до н. е. – у 44 р. до н. е. посаду скасовано	Екстраординарний. Призначався	Вищий
Інтеррекс	1. Вперше обрано після смерті Ромула	Спочатку обирався жеребкуванням із десяти старших сенаторів на 5 днів. Мав термін скликати коміції для вибору нового царя. У період республіки посада зберігалася з метою скликання коміцій	509 р. до н. е. – 52 р. до н. е.	Екстраординарний. Призначався	Вищий
Децемвір	10	Колегія децемвірів для: – розгляду судових цивільних справ, – жертвоприношень, – тлумачення Сивілиних книг, – поділу землі у римських колоніях	451 р. до н. е. – ?	Екстраординарний. Призначалися	Вищий

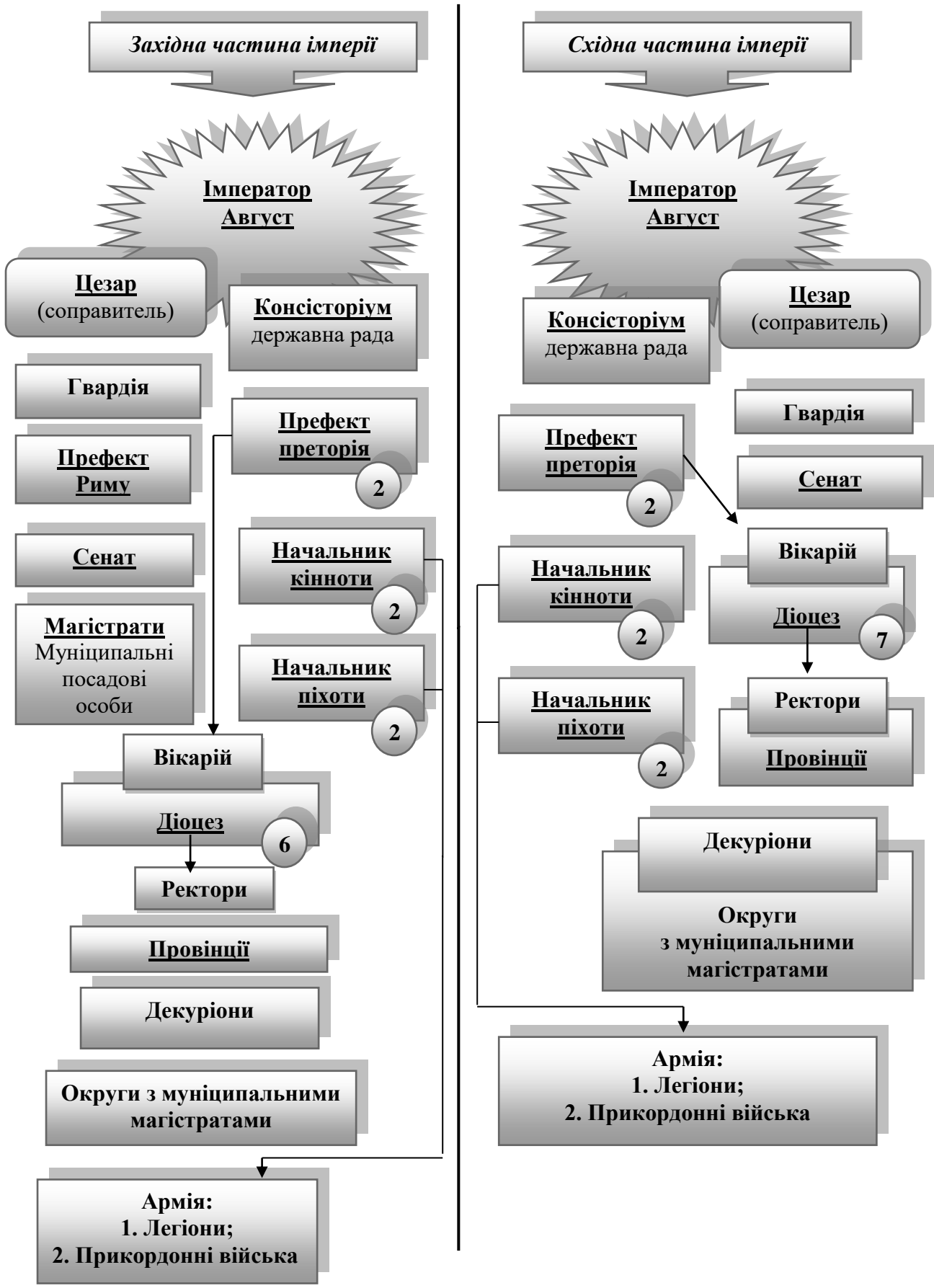
<i>Назва</i>	<i>Кількість</i>	<i>Зміст діяльності</i>	<i>Межі існування</i>	<i>Порядок формування</i>	<i>Статус</i>
Військовий трибун, або консулярний трибун	24	Військові трибуни з консульською владою обиралися в ранній Римській республіці замість консулів. <i>До уваги: в період імперії в легіоні був військовий трибун із-поміж сенаторів – трибун латиклавій і 5 – зі стану вершників – трибуни ангустиклавії</i>	444-367 рр. до н. е.	Екстраординарний. Призначалися	Вищий
Тріумвір	3	Член тріумвірату – союзу політичних діячів та полководців у Римі в період громадянських воєн I ст. до н. е.	1-й тріумвірат: 60-53 рр. до н. е. Гай Юлій Цезар, Гней Помпей Великий, Марк Ліциній Красс; 2-й тріумвірат: 43-36 рр. до н. е. Гай Юлій Цезар Октавіан, Марк Антоній,	Екстраординарний. Призначалися	Вищий

<i>Назва</i>	<i>Кількість</i>	<i>Зміст діяльності</i>	<i>Межі існування</i>	<i>Порядок формування</i>	<i>Статус</i>
			Марк Емілій Лепід; 3-й тріумвірат 101-100 рр. до н. е. Гай Марій, Луцій Аппулей Сатурнін, Гай Сервілій Главція		
Народний трибун	2, 5, 10	Головним завданням трибунів була <i>інтерцесія – veto</i> (лат. veto) на постанови та дії іншого магістрату, а також <i>право допомоги та право спілкуватися з плебсом</i>	з 494 р. до н. е. – ?		Нижчий

10.11. Державний лад. Принципат

10.12. Державний лад. Домінат

10.13. Римське право. Періодизація та джерела

Період	Хронологічні межі	Характеристика	Джерела
I	IV ст. до н. е. – середина III ст. до н. е.	<i>Квіритський (jus Quiritium).</i> Найдавніша система, що характеризувалася нерозвиненістю правових інститутів та понять. Квірити – римські громадяни. Право закріплювало становий лад та взаємовідносини всередині римської общини. Стало основою цивільного права.	Закони XII таблиць (<i>Leges duodecim tabularum</i>), звичаї, релігійні правила жерців
II	Середина III ст. до н. е.	<i>Класичний.</i> Активний розвиток системи правових норм, запроваджених преторами з метою доповнення цивільного права для публічної користі.	Едікти преторів: ті, що містили містили низку загальних правил (<i>edictum perpetuum</i>); ті, що стосувались окремих конкретних казусів (<i>edictum repentinum</i>); ті, що містили адміністративно-кримінальну практику преторів, норми, що переходили з едикту в едікт (<i>edictum tralaticium</i>), едікти інших магістратів, рішення коміцій, Сенату
III	Середина III ст. до н. е. – IV ст. н. е.	<i>Посткласичне право.</i> Період кодифікації права.	Інституції (4 книги), Дигести (50 книг, 432 титули, 9200 фрагментів), Кодекс 12 книг, 765 титулів), сенату-консульти едікти, рескрипти, мандати принципів

10.14. Римське право. Принципи

Основний принцип: держава – це результат договору між громадянами з метою вирішення всіх питань відповідно до прийнятих шляхом консенсусу правил

Основний принцип правореалізації: справедливість у рівноправності. «Ius est ars boni et aequi» – «Право є мистецтво доброго і рівного»

Принцип казуїстичності: висока роль судової влади. «Visum habeo, id est ius habeo» – «Я маю позов – значить, я маю право»

Принцип справедливості: «Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum quique tribuere» – «Припис права суть: чесно жити, не шкодити іншому, кожному віддавати своє»

Принцип утилітаризму (моральна цінність поведінки визначається її корисністю): «Boni et iusti mater est utilitas» – «Користь є матір'ю добра і справедливості»

10.15. Римське право. Структура

Публічне право
(Jus publicum)
Норми права, які регулювали та охороняли відносини суспільства в цілому, визначали правовий статус держави та її органів.
Поділялось на: кримінальне право, права та обов'язки чиновників, права та обов'язки жерців

Приватне право
(Jus privatum)
Регулювало відносини приватної власності

Право Квіритів
(Jus Quiritum)
(далі – цивільне право (jus civile))
Право, суб'єктами якого були квірити (громадяни Риму) та інші латини

Право народів
(Jus gentium)
Норми для вирішення спорів між жителями залежних земель та іноземцями, що знаходяться на території Риму

Магістратське право
(Jus honorarium)
Являло собою сукупність преторського (jus praetorium) та едильного права. Суб'єктами були лише римські громадяни

10.16. Римське право. Законотворчість

Перший етап:
законодавча ініціатива магістратів

Другий етап:
прийняття або відхилення законопроекту коміціями

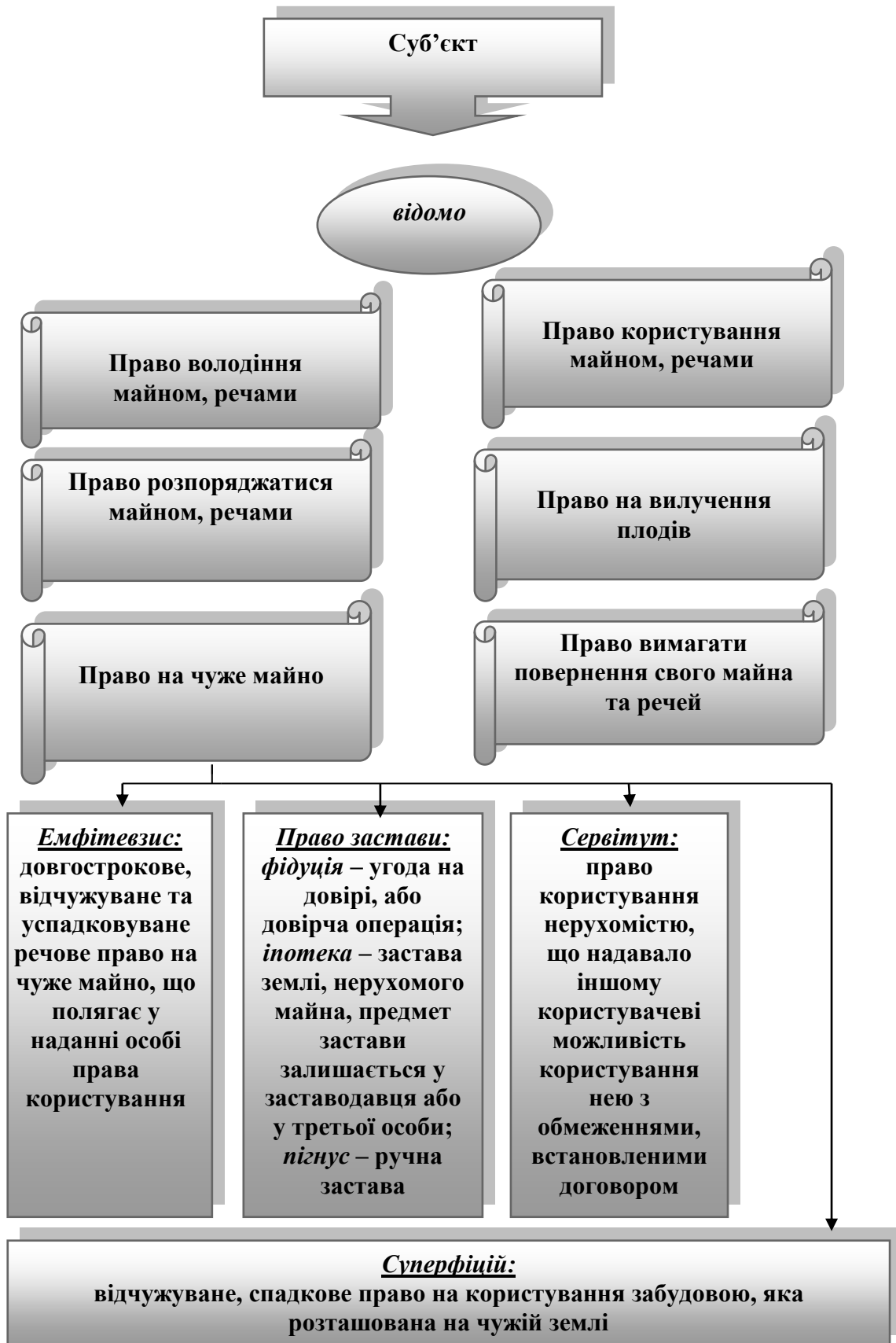
Третій етап:
перевірка процедури ухвалення законопроекту Сенатом

ЗАКОН

Структура:

- вступна частина (*praescriptio*) – опис мотивів прийняття, назва, котру дав магістрат, дата прийняття;
- основна частина (*rogatio*) – суть, правило поведінки;
- санкція (*sanctio*) – встановлювала вид і міру відповідальності за порушення норми

10.17. Римське право. Право користування та володіння

10.18. Римське зобов'язальне право. Делікти

Джерела утворення зобов'язань

Утворюються з делікту

Мали у своїй основі відмову потерпілого від помсти

Rapina – грабіж
(штраф у чотириразовому розмірі вартості пограбованого майна)

Dolus malus – «злий намір»
(повернення отриманого внаслідок вимагання та сплата штрафу)

Iniuria, pul-sare, verberare, vi domum introire – тяжкі злочини: «завдання ударів, побиття, вторгнення силою в будинок» (тілесні покарання або страта)

Damnum iniuria dātum – знищення або пошкодження без отримання майнової вигоди (відшкодування у розмірі найвищої ціни)

Metus – загроза застосування сили (штраф у чотириразовому розмірі, а після закінчення року – у розмірі шкоди)

Furtum – крадіжка (бичування або передача потерпілому на його суд)

Servus corruptus – «розбещення раба» (подвійний розмір різниці, на яку зменшилася вартість раба)

Iniuria – особиста образа (штраф)

10.19. Римське зобов'язальне право. Квазіделікти

Джерела утворення зобов'язань

Утворювалися з квазіделікту (*quasi ex delicto*), формально не підпадали під ознаки делікту.
Римське право не вбачало тотожності з деліктами таких фактів, які викликали не саму шкоду, а загрозу її завдання або спричиняли відповідальність не за свої, а за чужі дії

Відповідальність судді за неналежне здійснення судового провадження

Відповідальність за викинуте або вилите з помешкання на вулицю

Відповідальність за небезпечне для оточення виставлене, підвішене або вивішене майно, котре в разі свого падіння загрожувало оточуючим завданям шкоди

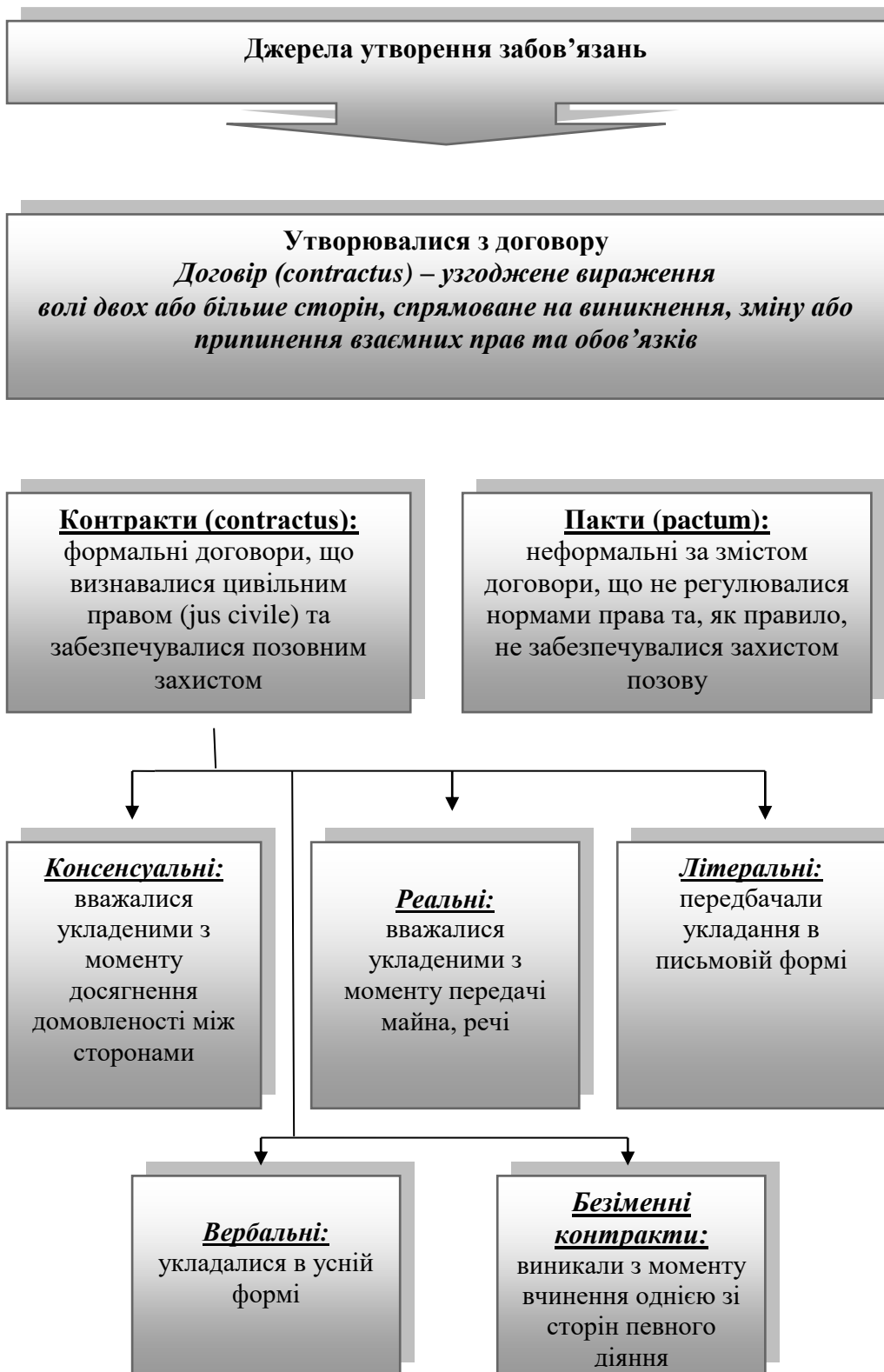
Поховання в чужу могилу

Правопорушення землеобмірювача, який допустив прорахунок при розподілі земельних ділянок

Відповідальність власників готелів, заїжджих дворів, судноволодільців за шкоду, завдану майну постояльців або пасажирів

Надання допомоги рабу під час його втечі від господаря

10.20. Римське зобов'язальне право. Договори

10.21. Римське зобов'язальне право. Квazідоговори

Джерела утворення зобов'язань

Утворювалися з квazідоговору
(*quasi ex contractus*) зобов'язаннями ніби з договору.
Виникали на підставі події або дії однієї зі сторін

*Ведення чужих справ без
доручення*

*Безпідставне збагачення однієї
особи за рахунок іншої*

Контрольні запитання

1. У чому полягали особливості суспільного ладу Стародавнього Риму?
2. Які категорії особисто вільних жителів Стародавнього Риму Ви знаєте?
3. Які категорії напівзалежних жителів Стародавнього Риму Ви знаєте?
4. Чи можна вважати Стародавній Рим полісом? Якщо так, то в який період?
5. Чи можете Ви визначити основні державні органи Стародавнього Риму царського періоду?
6. Чи можете Ви визначити основні державні органи Стародавнього Риму періоду республіки?
7. Чи можете Ви визначити основні державні органи Стародавнього Риму періоду принципату?
8. Чи можете Ви визначити основні державні органи Стародавнього Риму періоду домініату?
9. Які функції реалізовував Сенат?
10. Хто такі претори?
11. У чому полягали особливості народних зборів Стародавнього Риму?
12. Які категорії договорів існували в Стародавньому Римі?
13. У чому полягали особливості права Стародавнього Риму?
14. Чи можете Ви визначити основні види забор'язань, що виникали на підставі деліктів?
15. Чи можете Ви визначити основні види забор'язань, що виникали на підставі квазіделіктів?
16. Чи можете Ви визначити основні види забор'язань, що виникали на підставі договорів?
17. Чи можете Ви визначити основні види забор'язань, що виникали на підставі квазідоговорів?

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

Підручники:

1. Бандурка О. М., Швець Д. В., Бурдін М. Ю., Головка О. М., та ін. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. / за заг. ред. О. М. Бандурки ; вступ. слово О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2020. 618 с.
2. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. / авт. кол. : О. М. Бандурка, О. М. Головка, І. А. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. О. М. Бандурки. 3-є вид., доп. та змін. Харків : ХНУВС, 2023. 691 с.
3. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. / за ред. Л. М. Маймескулова. Харків : Право, 2011. 520 с.
4. Куракін О. М., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. Кропивницький : ДП «ІНФОТЕХ», 2022. 546 с.
5. Орач Є. М., Тищик Б. Й. Основи римського приватного права : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 272 с.
6. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу : підруч. Київ : Либідь, 2002. 736 с.
7. Страхов М. М. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. 2-е вид., перероб. та доп. Київ : «Ін Юре», 2003. 584 с.

Навчальні посібники, інші дидактичні та методичні матеріали:

1. Баженов О. Л. Історія первісного суспільства : навч.-метод. посібник для студ. історичного факультету денної форми навчання. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2014. 296 с.
2. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 729 с.
3. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ : Центр навч. л-ри, 2004. 672 с.
4. Булик М., Гаврилова Н. Міжнародні відносини та зовнішня політика Китаю в історичній ретроспективі : навч. посібник. Маріуполь : МДУ, 2019. 233 с.
5. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник. Київ : Істина, 2005. 768 с.
6. Грубінко А. В. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. 656 с.
7. Грубінко А. В. Історія держави і права зарубіжних країн та

римське право : навч. посібник. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2019. 384 с.

8. Давня історія України. Т. 1. Первісне суспільство / авт. кол. С. С. Березанська, В. М. Гладилін, М. І. Гладких та ін. Київ : Наукова думка, 1997. 560 с.

9. Дахно І. І. Історія держави і права : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 658 с.

10. Джужа О. М. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник. Київ : НАВС, 2012. 375 с.

11. Закони Хаммурапі : практикум / уклад. Д. Г. Каюк. Дніпро:, 2005. 126 с.

12. Залізник Л. П. Первісна історія України : навч. посібник. Київ : Вища школа, 1999. 263 с.

13. Захарченко П. П., Ковалевська О. О., Кузьминець О. В. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник для дистанційного навчання. 2-е вид., доп. та перероб. Київ : Ун-т «Україна», 2006. 204 с.

14. Історія держави і права зарубіжних країн : курс лекцій / В. М. Щербатюк (кер. авт. кол.), Ю. В. Сокур (відп. секр.), Є. С. Дурнов, О. А. Житков, Ю. В. Кривицький та ін. ; за ред. В. М. Щербатюка. Київ : Видавництво «Фенікс», 2021. 536 с.

15. Історія держави і права зарубіжних країн : словник-довідник / уклад. Д. Г. Каюк. Дніпро : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2003. 76 с.

16. Історія держави і права зарубіжних країн у схемах : для студ. I курсу. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2007. 34 с.

17. Історія держави та права : навч. посібник / за заг. ред. Д. Є. Забазалюка та В. Я. Марковського ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : СПОЛОМ, 2021. 438 с.

18. Історія первісного суспільства : навч. посібник / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. : А. Шауренко, О. Барвінок. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2022. 192 с.

19. Кіктенко В. О. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право : навч. посібник. Тернопіль : Видавництво ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2002.

20. Ковальова С. Г. Історія держави і права зарубіжних країн: запитання та відповіді : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2009. 222 с.

21. Козюк В. В., Родіонова Л. А., Гайда Ю. І. та ін. Історія економіки та економічної думки : підруч. / за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 792 с.

22. Крестовська Н. М., Цвіркун О. Ф. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум. Харків : Одиссей, 2010. 488 с.

23. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу : навч. посібник. Київ : Либідь, 2002. 590 с.

24. Кузьминець О. В., Дурнов Є. С., Сокур Ю. В. Історія держави і права зарубіжних країн (схеми, таблиці, коментарі, термінологічний словник) : навч. посібник. Київ : Гранма, 2012. 240 с.

25. Куракін О. М., Туренко О. С., Іванов І. В. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. Київ : ДП «ІНФОТЕХ», 2022. 373 с.

26. Ластовський В. В. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник. Київ : Видав. центр КНУКіМ, 2017. 195 с.

27. Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ : Видав. центр КНУКіМ, 2019.

28. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник. 5-е вид., доп. Київ : Атіка, 2006. 680 с.

29. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник. 8-е вид., доп. Київ : Атіка ; Харків : Право, 2015. 624 с.

30. Мудрак І. Д. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник. Ірпінь, 2001. 118 с.

31. Орленко В. І. Історія держави і права зарубіжних країн : посібник для підгот. до іспитів. 5-е вид., стер. Київ : Паливода А. В., 2011. 243 с.

32. Орленко В. І., Орленко В. В. Історія держави і права зарубіжних країн : посібник для підгот. до іспитів. 2-е вид., стер. Київ : Видавець Паливода А.В., 2007. 204 с.

33. Орленко В. І., Орленко В. В. Історія держави і права зарубіжних країн : посібник для підгот. до іспитів. 4-е вид., стер. Київ : Вид. Паливода А. В., 2010. 243 с.

34. Сегеда С. П. Антропология : навч. посібник. Київ : Либідь, 2001. 336 с.

35. Середа А. М., Васильчук Г. М. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Запоріжжя : Державний вищий навчальний заклад «Запорізький національний ун-т», 2007. Ч. 1. 296 с.

36. Талдикін О. В. Всесвітня історія держави та права в структурно-логічних схемах і таблицях : навч. посібник. Держава та право Давнього Єгипту. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 34 с.

37. Талдикін О. В. Всесвітня історія держави та права в структурно-логічних схемах і таблицях : навч. посібник. Держава та право Давнього Китаю. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2007. 53 с.

38. Талдикін О. В. Держава і право Давнього Сходу: структурно-логічні схеми і таблиці : навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 136 с.

39. Талдикін О. В. Історія держави і права країн Давнього Сходу : навч. посібник. Структурно-логічні схеми і таблиці. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 136 с.

40. Талдикін О. В., Самотуга А. В. Всесвітня історія держави та права в структурно-логічних схемах і таблицях : навч. посібник. Вступ до історії держави і права зарубіжних країн. Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва

внутр. справ, 2005. 72 с.

41. Тетарчук І. В. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник для підгот. до іспитів. Харків : Право, 2020. 172 с.

42. Тихоненков Д. А. Історія держави і права зарубіжних країн. Відповіді на екзаменаційні питання : навч. посібник. Харків : Право, 2020. 248 с.

43. Ткаченко В. В. Лекції з історії розвитку державно-правових відносин у давньогрецькій та давньоримській цивілізаціях : навч. посібник. Київ : МАУП, 2005. 384 с.

44. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 400 с.

45. Трофанчук Г. І. Історія держави та права зарубіжних країн : навч. посібник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 448 с.

46. Федорченко О. В. Навчально-методичні рекомендації для самостійної роботи здобувачів вищої освіти денної форми навчання з навчальної дисципліни «Історія держави та права». Херсон ; Одеса, 2023. 104 с.

47. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн : навч. посібник. Львів : «Новий Світ-2000», 2023. 480 с.

48. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн : навч. посібник для студ. вищ. закл. освіти. Львів : «Новий Світ-2000», 2008. 480 с.

49. Чернявська Т. І., Фрейман Г. О. Історія держави та права зарубіжних країн: практикум : навч. посібник. Київ : Кондор, 2014. 400 с.

50. Шигаль Д. А. Історія держави і права зарубіжних країн : посібник для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2023. 198 с.

51. Шостенко І., Шостенко О. Історія держави і права зарубіжних країн : навч.-метод. посібник. Київ : МАУП, 2003. 104 с.

52. Шульженко Ф. П., Гайдулін О. О., Перепадя О. В. Історія держави і права зарубіжних країн : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. Київ : КНЕУ, 2007. 192 с.

53. Щербатюк В. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн : курс лекцій. Київ : Фенікс, 2021. 536 с.

Монографії, статті, тези доповідей:

1. Бедрій М. М. Правові звичаї Стародавнього Китаю: деякі аспекти регулювання суспільних відносин. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. 14–18.

2. Бондаренко Н. О. Ідейні підґрунтя конституції США 1787 року як основа стабільності суспільно-політичного ладу Американської держави. *Право і Безпека*. 2017. № 2. С. 18–22.

3. Васильєв Є. О. Становлення правового регулювання охорони прав інтелектуальної власності на літературні та художні твори в країнах Європи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 21–27. URL : http://www.lsej.org.ua/12_2021/3.pdf.

4. Велика Є. С. Види покарань у праві держав Стародавнього Сходу. *Право і Безпека*. 2010. № 5 (37). С. 57–61.
5. Гринько С. Д. Система зобов'язань за римським приватним правом та її рецепція в Україні. *Університетські наукові записки*. 2008. № 4. С. 104–108.
6. Заєць А. П. Первісне суспільство і право. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 2. С. 13–19.
7. Каліниченко А. І. Феномен сакральності влади в історії правової думки. *Простір і час*. 2014. № 4 (18). С. 14–23.
8. Каюк Д. Г. Нарис історії права стародавнього сходу. *Право і суспільство*. 2011. № 2. С. 39–46.
9. Леві-Строс К. Первісне мислення / пер. з франц. Київ : Знання, 2000. 324 с.
10. Логвиненко Є. С. Джерела дослідження інституту покарання в праві держав давньосхідних цивілізацій. *Правові новели*. 2023. № 9. С. 34–39.
11. Логвиненко Є. С. Розуміння покарання в філософських і політико-правових ученнях Стародавнього Китаю. *Право і безпека*. 2019. № 1 (72). С. 65–71.
12. Логвиненко Є. С. Смертна кара у Стародавньому Єгипті. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 225–229.
13. Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Покарання в праві держав Стародавнього світу : монографія. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 159 с.
14. Мищак І. М. Нормативно-правове забезпечення державного управління та державної служби в Стародавньому Китаї. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 6. С. 12–15.
15. Пилипчук О. О. Зародження і розвиток права в давньому Римі (середина VIII – VI ст. до н.е.). *Історія науки і техніки*. 2018. Т. 8. Вип. 1. С. 179–190.
16. Подольський А. Ю. Суспільно-політичні та історичні аспекти розвитку сучасної єврейської громади України: європейський контекст : монографія. Київ : ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 376 с.
17. Пономарьова Г. П., Бондаревич М. П. Історія становлення й розвитку делегованого законодавства: досвід Великої Британії, Франції, США. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 16–20. URL : http://lsei.org.ua/6_2017/6_2017.pdf.
18. Радзівілл О. А. Право народів від неоліту до Нового часу : монографія : у 2 т. Т. 1. Київ : НАУ, 2017.
19. Скробач Б. М. Китайська історія в біографіях їх керівників. 2-е вид., доп. Рогатин : Друкарня ПП Білінський, 2016. 267 с.
20. Станко В. Н., Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. Київ : Либідь, 1999. 239 с.
21. Стеценко Н. С. Виникнення земельних законів у країнах Західної Європи у найдавніший період. *Форум права*. 2017. № 4. С. 238–246.

22. Талдикін О. В. Різні підходи до типології держави. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матеріали наук. семінару* (м. Дніпро, 8 груд. 2018 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 79–82.

23. Талдикін О. В. Розвиток права первісних державних утворень та деякі норми регуляції первісного суспільства. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матеріали наук. семінару* (м. Дніпро, 10 груд. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 82–84.

24. Талдикін О. В. Форма держави: еволюційний підхід, ретроспективний аналіз. *Вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 52–60.

25. Талдикін О. В., Папірна А. В. Держава та право Давнього Єгипту (структурно-логічні схеми і таблиці). *Юриспруденція XXI століття: теорія і практика : зб. тез*. Дніпропетровськ, 2008. С. 236–251.

26. Талдикін О. В., Папірна А. В. Держава та право Давньої Месопотамії (структурно-логічні схеми і таблиці). *Юриспруденція XXI століття: теорія і практика : зб. тез*. Дніпропетровськ, 2008. С. 251–269.

27. Тищенко Р. В. Інститут покарання в політико-правовій думці Стародавнього Китаю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 2. С. 13–16. URL : http://lsej.org.ua/2_2017/4.pdf.

28. Утвенко В. В. Особливості формування бюрократичного апарату у Стародавньому Китаї. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 167–180.

29. Ушакова О. А., Бунечко К. І. Історія економічного розвитку Китаю. *Китайська цивілізація: традиція та сучасність : матеріали XIV Міжнар. наук. конф.* (м. Київ, 5 лист. 2020 р.). Київ : Гельветика, 2020. С. 429–433.

30. Харитонов Є. О. Історія приватного права Європи: Східна традиція. Одеса : Юридична література, 2000. 260 с.

31. Чувпило О. О. Індійський національний конгрес на шляху до незалежності (1941–1947 рр.). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Історія*. 2017. Вип. 53. С. 191–204.

32. Шаркова І. М. Принцип добросовісності в римському приватному праві: історія та сучасність : монографія. Київ : КНЕУ, 2011. 246 с.

33. Щербатюк В. М., Сокур Ю. В., Курас Д. І. Державний і суспільний лад, право та судова система Стародавнього Китаю: сучасна вітчизняна історіографія. *Сторінки історії*. 2023. Вип. 57. С. 9–29.

34. Щербатюк В. М., Дурнов Є. С., Сокур Ю. В. Державно-правовий розвиток Стародавнього Єгипту: сучасна вітчизняна історіографія. *Сторінки історії*. 2020. № 51. С. 304–325.

35. Щербатюк В. М., Сокур Ю. В., Крижна В. В. Суспільний та державно-правовий розвиток Стародавнього Вавилону: сучасна вітчизняна

історіографія. *Сторінки історії*. 2022. № 54. С. 9–25.

36. Botsford G. W. *The Roman Assemblies from their Origin to the End of the Republic*. New York : The Macmillan Company, 1909. 558 p.

37. Cornell T. J. *The Beginnings of Rome: Italy and Rome from the bronze Age to the Punic Wars (c. 1000 – 264 B. C.)*. London ; New York : Taylor and Francis Group, 2006. 507 p.

38. Jelínek J. *Velký ilustrovaný atlas primitivního člověka*. Praha : Artia, 1982. 557 s.

39. Meyer Ed. *Geschichte des Altertums*. Bd II. Stuttgart : J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger, 1893. 620 s.

40. Mommsen Th. *Römische Staatsrechts*. Bd III. Leipzig : Vg. S. Hirzel, 1888. 526 s.

41. Niebuhr B. G. *Römische Geschichte*. Berlin : Calvary, 1828. 546 s.

42. Varava I., Sukhodolska A. *New methods of teaching the history of the state and the law of foreign countries. Scientific Works of National Aviation University. Series : Law Journal «Air and Space Law»*. 2022. Vol. 1. Issue 62. P. 210–217.

Електронні джерела:

1. Грубінко А. В. *Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посібник*. Тернопіль : ТНЕУ, 2010. 392 с. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/23271/1/Posibnuk%20Grubinko.pdf>.

2. *Історія держави та права зарубіжних країн (Лекції) / уклад. : О. І. Анатольєва*. Київ : НАВС, 2015. URL : <https://studies.in.ua/istorija-derzhavy-ta-prava-zarubizhnyh-krain>.

3. *Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» / уклад. : Г. В. Лаврик, В. А. Сало*. Полтава : ПУЕТ, 2017. 329 с. URL : http://pravo.puet.edu.ua/files/lic2016bac/idpz_03.pdf.

4. *Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України*. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/253>.

5. Талдикін О. В., Орлова О. О. *Історія держави та права зарубіжних країн : конспект лекцій*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 210 с. URL : <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1116/5.1.pdf>.

6. Чаплук О. І. *Історія держави і права. Змістовий модуль «Історія вчень про державу та право» : робоча програма навчальної дисципліни*. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. 13 с. URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/35267/1/O_Chapluk_IVPDP.pdf.

Для нотаток

Навчальне видання

Талдикін Олександр Васильович

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА
ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН
(структурно-логічні схеми і таблиці)

Навчальний посібник

У трьох частинах

Частина 1

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самогуга*
Редактор *О. Ю. Чижевська*

Підп. до друку 31.10.2024. Формат 60x84/16. Друк – цифровий. Гарнітура – Times.
Ум.-друк. арк. 14,88. Обл.-вид. арк. 16,00. Наклад – 25 прим. Зам. № 20/24-нп

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 8112 від 13.06.2024